D-ras MARTYNAS YČAS

ATSIMINIMAI

NEPRIKLAUSOMYBĖS KELIAIS

III TOMAS

KAUNAS 1936

LIETUVIŲ SUVAŽIAVIMAS PETRAPILYJE ŠELPIMO REIKALU 1916. II. 23

Prie I-jo stalo matyti: kun. Vailokaitis, kun. Būčys, kun. Senkus, P. Matulionis, Naruševičius, A. Tumėnas, L. Noreika, V. Matulaitis, dr. J. Mikelėnas ir k.; *prie II-jo stalo:* V. Čarneckis, A. Sruoga, Žitkevičius, kun. Braknė, kun. Jasenskis, kun. Raštutis, V. Sidzikauskas ir k.

Išleista netolimos praeities mėgėjų lėšomis
Spausdinta „Spindulio“ spaustuvėje

I

ŠVEICARIJA — LIETUVIŲ JUDRIAUSIAS POLITIKOS VEIKIMO PUNKTAS

Pirmąją lietuvių konferenciją Lausannoje beorganizuojant. — Amerikos delegatus begaudant. — R. Karuža — tautininkų srovės delegatas — mano asmens sekretorius. — Jo kelionė per Londoną - Paryžių - Šveicariją. — Mano ir Miliukovo kelionė į Lausanną. — Šveicarija — turistų kraštas ir politinių emigrantų vieta. — Į Lausanną nuvykus. — Konferencijos dalyviai. — Šveicarijos lietuvių veikimo reikšmė. — Non multa, sed multum. — Pirmieji politikos žygiai. — Mūsų gyvų pajėgų organizavimas. — Lietuvių Taryba. — Informacijos Biuras. — Jo organizavimas platesniais pamatais. — Lithuania ir jos šelpimo akcija. — Su mūsų bajorija bendro darbo Lietuvos pagalbai beieškant. — Generalinis Komitetas. — Gabriada ir Viskantiada. — Pirmųjų konferencijų reikšmė Lietuvos nepriklausomybės propagandai. — Pirmosios Lausannos konferencijos nutarimai. — Antroji Lausannos konferencija Lietuvos atstovams dalyvaujant. — Jos rezoliucijos

Mūsų buvo sugalvota sušaukti dar viena konferencija Stockholme, pasinaudojant mano kelione su Valstybės Dumos delegacija į sąjungines valstybes. Be to, buvo gauta žinių, kad katalikiškoji Amerikos visuomenė yra delegavusi du savo atstovus — kun. V. Bartušką ir d-rą J. Bielskį — į Europą su tikslu aplankyti vokiečių okupuotąją Lietuvą. Todėl mano buvo pasiųsta telegrama į Chicagą tuo metu

„Lietuvos“ redaktoriui B. K. Balučiui, raginant, kad ir tautininkų srovė atsiųstų savo delegatus į Stockholmą 1916 m. gegužės mėn. 1 d.

Delegatų siuntimo į Europą reikalas tiek jau buvo pribrendęs, kad katalikų srovė, kaip esu minėjęs, savo delegatus jau buvo išrinkusi, o tautininkai jau plačiai tą reikalą savo spaudoje svarstė. Mano telegrama tiktai pagreitino paties delegato nominavimą. Vienu judriausių tautininkų veikėjų tuo metu buvo jaunas, ką tik baigęs aukštuosius ekonomijos mokslus, Romanas Karuža iš Philadelphijos. Jis buvo tuometinės Amerikos Lietuvių Tautinės Sandoros pirmininkas. Mes gavome žinią, kad tautininkų delegatu yra išrinktas R. Karuža ir išplaukiąs iš New Yorko į Europą balandžio 19 d. Skandinavijos-Amerikos linijos laivu Frederick VIII.

Nuvykęs kiek anksčiau į Stockholmą, Amerikos delegatų jau neberadau: kun. Bartuška ir d-ras Bielskis jau buvo išsiskubinę į Lietuvą, o tautininkų delegatas R. Karuža dar nebuvo atvykęs. Kadangi kun. Bartuška su dr. Bielskiu ketino iš okupuotos Lietuvos vykti į Šveicariją, tai įpareigojau J. Aukštuolį, kad patartų R. Karužai pasivyti mane Londone, iš kur drauge su manim galėtų vykti į Paryžių, Šveicariją, o gal ir į Romą, kur buvo numatyta man audiencija pas popiežių Benediktą XV. Kad būtų lengviau keliauti, aš jį nominavau savo asmens sekretorium.

Delegatas atvyko į Londoną gegužės 7 d. ir rado tenai, be manęs, dar inž. Naruševičių, kuris Maskvos miesto reikalais keliavo į Ameriką. Karuža mielu noru sutiko su mano sumanymu, norėdamas pasinaudoti šia proga sueiti į pažintį su Europos lietuviais. Tokią pažintį jis pirmiausia padarė su Londono lietuvių kolonija ir gausingame susirinkime pasa-

kė prakalbą, kurioje nušvietė Amerikos lietuvių veikimą ir jų siekimus.

Išbuvęs Londone iki gegužės 23 d., delegatas išvyko į Paryžių. Nors jis buvo mano sekretorius, bet anglai nesutiko jo leisti drauge su mūsų delegacija plaukti į Prancūziją per La Manšą. Mes plaukėme su karo transportu.

Lietuvių kolonijos tuo metu Paryžiuje nebuvo, todėl jam nebuvo reikalo tenai ilgiau viešėti, ir jis išsiskubino į Šveicariją. Bet formalumai su pasais užlaikė jį Prancūzijoje iki gegužės 28 d. Mat, tuo metu Šveicarija, kaipo neutrali šalis, buvo šnipų organizacijų koncentravimosi vieta. Todėl gavimas vizų važiuojantiems į Šveicariją buvo nepaprastai apsunkintas. Visus įtarinėjo šnipinėjimu. Nenuostabu tat, kad Rusijos parlamento nario sekretorius amerikietis, atvykęs iš Skandinavijos, keliaujantis per svarbiuosius Europos punktus, galėjo sukelti įtarimą. Ir tikrai, Šveicarijos pasieny Romanas Karuža prancūzų pasienio politinės policijos šefo buvo sulaikytas: nors visi pasų formalumai buvo tvarkoje, tačiau per sieną jį perleido tiktai kitą dieną. Jis turėjo smulkiai aprašyti savo kelionės tikslą ir nurodyti, kokiais klausimais tarsis lietuviai Lausannos konferencijoje.

Rusų parlamento delegacija, paviešėjusi pasaulio sostinėje Paryžiuje, turėjo keliauti į Italiją. Pirmas sustojimo miestas, kuris buvo numatytas, buvo Kristupo Kolumpo gimtinė — Genova arba Genua. Bet aš nuo delegacijos atsiskyriau ir išvykau į Šveicariją į lietuvių konferenciją.

Miliukovas irgi atsiskyrė ir užsuko į Lausanną pasimatyti su rusų emigrantais, socialistų vadais, kurie tuo metu Šveicarijoje gyveno ir veikė prieš Rusijos ir jos sąjungininkų karo siekimus. Ypač bolševikų

vadai, poražencai, skelbę šūkius „čiem chuže, tiem lučše". Jie tai ir buvo tie, kuriuos, po kelių mėnesių, rusų revoliucijai kilus ir Miliukovui ministeriaujant, vokiečių karo vadovybė leido per Vokietiją keliauti užplombuotuose vagonuose atgal į Rusiją. Tai buvo Leninas, Zinovjevas ir kiti, kurie, pagrįžę, nuvertė laikinąją vyriausybę ir užgrobė valdžią. Jų partija po šiai dienai vadovauja komunistinei Rusijai. Miliukovas, to viso nenumatydamas, su jais Lausannoje konferavo, kadangi tuo metu ir socialistams ir kadetams buvo vienas bendras priešas — caro režimas, kurį nuvertus, buvo tikėtasi sukurti naujais demokratiniais pamatais Rusijos valstybę.

Atvykus man į tą patį punktą, pro kurį keliavo R. Karuža, Pontaglier policijos šefas teiravosi manęs apie mano sekretorių R. Karužą, kuris vakarykščiai buvo per sieną išvykęs į Šveicariją. Jis manęs taip pat gana ilgai klausinėjo, ko lietuviai siekią ir ko laukią po karo savo kraštui ir ką ketiname svarstyti Lausannos konferencijoje.

— Mes reikalausime plačios kultūrinės ir politinės autonomijos Lietuvai, — paaiškinau aš.

— O kaip žiūri į šiuos jūsų troškimus rusų vyriausybė?

— Dabar visa Lietuva vokiečių okupuota, todėl rusų vyriausybė, norėdama palaikyti Lietuvą savo ribose po karo, turi pažadėti daugiau, negu mūsų tauta turėjo prieš tai; juk nieko Rusija negali turėti prieš autonomijos suteikimą imperijos ribose. — Klausinėdamas manęs, jis turėjo rankose rankraštį, kurį aš pažinau savo sekretoriaus R. Karužos ranka rašytą.

Šiuo paaiškinimu pasitenkinęs, jis mane palydėjo ir, palinkėjęs laimingos kelionės, praleido į Šveicarijos pusę.

Šveicarija — nedidelė šalis; ji žymiai mažesnė už Lietuvą: vieną jos trečdalį sudaro snieguoti kalnai ir plikos uolos, kitas trečdalis yra apdengtas miškais, o aukščiau miškų — geros ganyklos. Likusioji dalis susideda iš žemų vietų, daugiausia apgyventų, kurios tęsiasi nuo Lemano ežero iki Bodensee (Konstancos). Tai šen, tai ten išmėtyti smulkūs ūkiai, vynuogynai, bet ne daugiau kaip aštundalis visos šalies yra dirbamoji žemė. Rodosi, tokia maža šalis ir taip neturtinga, neturinti savo kalnuose jokių turtų — mineralų, bet žmonės vis dėlto joje gyvena pasiturinčiai. Jų pieno ūkis, šveicarų sūriai, šokoladas ir kondensuotas pienas žinomi visame pasauly. Jos industrija — šilko išdirbiniai, laikrodžiai ir mašinos — visur labai pagarsėjusi, jos dirbiniai išvežami kitur už daugelį šimtų milijonų frankų. Bet šveicarų didžiausias turtas — tai jų graži gamta. Iš viso pasaulio čionai suvažiuoja lankytojai gėrėtis gražiais reginiais, laipioti kalnais ir kvėpuoti tyru oru. Jie atveža kasmet milijonus frankų, kuriuos palieka Šveicarijoje. Jų kraštas yra tvarkingas, įtaisyti plentai, pastatyti geri geležinkeliai, iškasti po kalnais tuneliai (viso jų esą apie 700), kurių ilgiausi Mont Cenis, St. Gothard ir Simplon (15 klm.). Šiais tuneliais sutrumpintas susisiekimas su Italija ir kitomis Europos šalimis. Be to, šveicarai pristatė daug geležinkelių į pačias aukščiausias kalnų viršūnes, kad turistams palengvintų gėrėtis gražiais reginiais nuo pat aukščiausių kalnų viršūnių. Tuo būdu Šveicarija virtusi dideliu viešbučiu ir patarnautojų kraštu. Visas kraštas vienas hotelis. Bet vietos žmonės turi ir geras mokyklas, ir visa nacija aukštai kultūringa. Jų oficialios kalbos yra trys: vokiečių, prancūzų ir italų. Bet šveicaras niekados neprisidės prie vienos ar kitos ša-

lies. Nors, tiesa, šis karas sukurstė vokiečius prieš prancūziškai kalbančius, bet tie ginčai nėjo toliau paprastų simpatijų pareiškimo.

Karo metu jiems buvo labai sunku išsilaikyti, nes Šveicarija iš visų pusių apsupta kariaujančių valstybių. Kiekviena daboja, kad ši maža šalis nors menkame reikale nepadėtų jos priešui. Turistams kelias uždarytas, pinigų jau jie nebepriveža. Tačiau visa gamyba pakyla. Dešimtys tūkstančių žmonių dirba fabrikuose, kuriuos suka elektros jėga, vietoje importuojamos seniau anglies. Ta jėga gaunama iš sraunių upių, kurių vanduo krinta nuo stačių kalnų. Dabar ne tik elektrifikuoti fabrikai, bet elektra varomi ir traukiniai. Daugiau kaip du trečdaliai visų Šveicarijos namų turi elektros šviesą; net vieškeliai kai kuriuose kontonuose ištisomis myliomis apšviečiami elektra. Moderniškuose ūkiuose ir kuliama ir karvės melžiamos taip pat elektros pagalba.

Šveicarija yra seniausia iš esamų respublikų. Ji padalyta į 22 kantonus (apygardas) ir beveik kiekvienas jų savarankiškai gali leisti įstatymus. Tiktai bendriems federacijos reikalams kantonai renkasi atstovus, siunčia juos į Berną ir tenai leidžia visiems kantonams bendrus įstatymus, renka prezidentą, viceprezidentą ir kitus aukštus respublikos valdininkus. Jie neturi nuolatinės armijos, bet kiekvienas šveicaras jau nuo mažų dienų mokomas vartoti ginklą: jų kraštą užpuolus priešui, tuojau būtų galima suorganizuoti 400 — 500.000 vyrų armiją savo kraštui ginti. Jie myli savo kraštą ir laisvę, todėl visų šalių pavergtosios tautos čia pasiuntė savo atstovus, kurie, laukdami karo pabaigos, varo propagandą savo krašto naudai. Jie naudojasi čia laisve ir Šveicarijos vaišingumu. Šveicarijos palankumo dėka, daug lietuvių

jaunuomenės ėjo šiame krašte mokslus, daug organizacijų čia rado sau prieglaudą ir šiuo karo metu galėjo išplėsti savo darbavimąsi—savo tautos laisvei.

Štai aš jau ir Lausannoje. Mane stotyje pasitinka visas lietuvių būrys: J. Gabrys, dr. J. Purickis, kun. Vl. Daumantas, kun. A. Steponaitis, R. Karuža ir k. Iš stoties, viso būrio lydimas, nuvykau į viešbutį Du Chateau. Čia pusryčiavome ir tarp savęs šnekučiavomės.

Perėjome į mūsų C. Komiteto veikimą Rusuose ir apie lietuvių tremtinių reikalus. Bepasakodamas turėjau paliesti ir karo klausimus, rusų santykius su sąjungininkais ir nušviesti tų laikų karo situaciją. Papasakojau jiems taip pat ir apie rusų nepasitenkinimą prancūzais, kurie, sulindę į požemius, įsistiprinę apkasuose, kažko laukia ir jokios akcijos nerodo.

Nors buvo malonu čia šnekučiuotis, tačiau išsiskubinome į Villa Magnolia, — lietuvių organizacijų nuolatinį butą, paskirtą konferencijos posėdžiams vietą. Be aukščiau išvardintų asmenų, atėjo dar kun. A. Viskanta, Justinas Tumėnas ir Lietuvių Centralinio Komiteto įgaliotinis Stasys Šalkauskas. Kadangi Amerikos lietuvių atstovai kun. V. Bartuška ir d-ras J. Bielskis dar nebuvo iš Lietuvos atvykę ir iš jų neturėjome jokių žinių, tai nutarėme konferenciją be jų pradėti. Tikėtasi, tačiau, kad jie galį atvykti konferencijai beposėdžiaujant.

Toks buvo pirmosios Lietuvių konferencijos Lausannoje sąstatas. Ėmėme posėdžiauti. Mane išrinko konferencijos pirmininku, R. Karužą — vicepirmininku ir kun. Vl. Daumantą — sekretorium. konferencija buvo pradėta informacijomis.

Dr. J. Purickis pranešė apie Šveicarijos lietuvių

veikimą, plačiai nušviesdamas jų varomą politikos propagandą. Dar toli prieš karą imta lietuvių rastis šiame demokratingame ir gražiame krašte. Čia, bėgdami nuo rusų persekiojimo, slapstydavosi mūsiškiai inteligentai, lenkų sukilimo vadai ir šiaip jau senesniosios kartos vyrai, kaip dr. Jonas Šliūpas, A. Janulaitis ir daugelis kitų. Geros sąlygos mokslui patraukė čionai daug mūsų studentų, kurie dar pereito šimtmečio gale įkūrė Fribourge studentų draugiją „Rūtą". Prieš karą ši draugija turėjusi jau apie 30 narių. Be to, dar buvę palaidų, prie šios draugijos neprisidėjusių, studentų. 1913 metais draugija „Rūta" pakeitė savo vardą „Lithuania". Karui prasidėjus, studentai išvažinėjo, ir „Lithuanijoje" paliko vos trys nariai, kunigai Purickis, Steponaitis ir Daumantas.

Didžiojo karo metu Šveicarija liko karo veiksmų nepaliesta. Tik čia, šiame neutraliame krašte, išliko laisvė ir ramumas. Šveicarija veikiai virto tarptautinės politikos karo propagandos, intrygų ir špionažo centru. Ji tapo drauge ir pavergtųjų tautų politinių organizacijų centru. Ir lietuviai veikėjai ėmė čia koncentruotis ir plėsti savo politikos propagandą. Pradėta nuo šelpimo darbo. 1915 metais „Lithuania" pradėjo susisiekti su lietuviais belaisviais Vokietijoje, kurių atsirado daugybė. Tai buvo ne tik kariai, paimti į nelaisvę, bet ir šiaip nemaža įvairių civilių tremtinių iš Lietuvos. Visi belaisviai ir tremtiniai buvo reikalingi maisto. Ši studentų draugija, pati lėšų neturėdama, kreipėsi į amerikiečius. Pirmoje eilėje atsiliepė „Tautos Fondas", paskui kitos organizacijos ir paskiri asmenys, ir pinigai ėmė gausiai plaukti. Šis trijų žmonių komitetas, A. Steponaičiui pirmininkaujant, supirkinėjo konservus, kondensuotą pieną, duoną, šokoladą ir siuntinėjo lietuviams į Vokietijos įvai-

rias vietas. Šveicarijoje tuo metu buvo nemaža ir Lietuvos dvarininkų.

Dvarininkų iniciatyva buvo sudarytas Generalinis Lietuvos Komitetas aukoms rinkti nukentėjusiai nuo karo Lietuvai. Komitetas įsteigtas 1915 metų gale; į jį įėjo iš dvarininkų: kunigaikštis Puzyna, baronas Brunovas, Bronislovas Pilsudskis, vyresnysis Lenkijos diktatoriaus brolis, ir grafas Zyberg-Plateris. Iš lietuvių įėjo: Vl. Daumant-Dzimidavičius, Korybut-Purickis, A. Steponaitis ir Viskanta. Komiteto pirmininku buvo išrinktas Br. Pilsudskis, labai simpatingas ir lietuviško nusistatymo vyras*).

STATUTS
de
l'Association „Comité général de secours
pour les victimes de la guerre en Lithuanie"

1. L'association porte le nom de „Comité général de secours pour les victimes de la guerre en Lithuanie". Elle forme une personne juridique régie par les art. 60 et suivants du Code Civil Suisse.

2. Le siège du Comité est à Fribourg.

3. Le but du Comité est l'organisation de secours internationaux pour les victimes de la guerre en Lithuanie.

4. Pour réaliser ce but le Comité adresse un appel à toutes les nations civilisées, recueille les offrandes en argent et en nature, organise dans tous les pays des comités locaux.

5. Tous les fonds recueillis seront distribués par l'intermédiaire des comités locaux aux habitants de la Lithuanie qui ont souffert des effets de la guerre, sans égard à l'Etat auquel ils appartiennent et sans distinction de croyances ou de groupements ethniques.

6. Le Comité forme une institution purement philanthropique et exclut toute action politique de son programme.

7. Les organes du Comité sont: *a)* l'assemblée générale, *b)* le conseil exécutif et *c)* la commission de contrôle.

8. L'assemblée générale peut, en tout temps, recevoir de nouveaux membres.

9. Fait partie de l'association toute personne qui en exprime le désir par lettre adressée au conseil exécutif et qui est acceptée par l'assemblée générale, après avoir pris l'engagement de payer une cotisation annuelle de 10 fr. au minimum ou d'effectuer un versement unique de 100 fr. au moins.

Išsyk darbas ėjęs gana sutartinai: komitetas surinko apie 10.000 frankų. Bet veikiai prasidėjo komitete nesusipratimai. Pilsudskis su baronu Brunovu, komiteto neatsiklausę, nuvažiavo į Vevey padėkoti Lenkų komiteto pirmininkui Sienkevičiui už pasiųstą į Lietuvą kelių dešimčių tūkstančių frankų au-

---

10. Le conseil exécutif se compose de sept membres dont la majorité doit être formée de personnes de langue lithuanienne.

11. Le conseil exécutif est élu pour la durée d'une année. Ses membres sont immédiatement rééligibles.

12. L'assemblée générale élit le président du Comité, ses deux vice-présidents, son secrétaire et les trois autres membres du conseil exécutif.

13. Le conseil exécutif élit le caissier parmi ses membres.

14. Le conseil exécutif administre l'association et dirige son action. Il a le droit exclusif de disposer des fonds de l'associatioin, sous réserve toutefois de présenter les comptes à chaque assemblée générale ordinaire.

15. Les séances du conseil exécutif sont valides si cinq membres au moins du conseil sont présents.

16. Aux séances du conseil exécutif ainsi qu'à celles des assemblées générales les décisions sont prises à la simple majorité des voix; en cas d'égalité, le vote du président décide.

17. Les assemblées générales ordinaires doivent être convoquées tous les deux mois. En cas de nécessité le conseil exécutif a le droit de les convoquer plus souvent s'il le juge à propos. L'assemblée générale doit aussi être convoquée au cas où cinq membres au moins de l'association le réclameraient. Les assemblées générales convoquées au dehors du terme prévu par les statuts sont considérées comme extraordinaires.

18. Les convocations à l'assemblée générale doivent contenir l'indication précise du lieu, du jour et de l'heure de l'assemblée, ainsi que l'ordre du jour de chaque séance.

Elles sont adressées à chaque membre une semaine au moins à l'avance.

19. Le membre qui désire cesser de faire partie de l'association est obligé d'en aviser par écrit le conseil exécutif.

20. Le membre qui cesse de faire partie de l'association par suite de démission ou de décès perd tout droit à la fortune de l'association.

21. Toute obligation envers les tiers au nom de l'association doit être signée par trois membres du conseil exécutif. Le président ou bien l'un des vice-présidents doivent être du nombre.

22. Les membres de l'association ne sont pas personnellement responsables des engagements de l'association envers les tiers.

23. L'assemblée générale a le droit d'élire en qualité de

ką. Lietuviai užprotestavo, nes tie pinigai buvo išleisti lietuvių lenkinimui per mokyklas. Prasidėjo ginčai, vaidai, kurie pačius lietuvius suskaldė.

Politinis lietuvių veikimas Šveicarijoje prasidėjo 1915 m., persikėlus iš Paryžiaus į Lausanną J. Gabrio vedamam „Lietuvos Informacijų Biurui". Infor-

---

membres honoraires les personnes qu'elle jugerait dignes de cette distinction pour les services rendus à l'association ou au pays.

24. La commission de contrôle se compose de trois membres élus par l'assemblée générale pour un an et procède à ses fonctions à la fin de chaque semestre.

25. En cas de dissolution de l'association la dernière assemblée générale décide de l'emploi de l'avoir social.

26. La disposition du paragraphe 10 relative à la condition exigée pour la majorité des membres du conseil d'appartenir à la langue lithuanienne, ainsi que celle du paragraphe 14 des présents statuts, sont considérées comme organiques et ne peuvent être modifiées dans aucun cas.

27. Le conseil exécutif est composé de: Bronislas Ginet-Pilsudzki, président. Vice-présidents: Stanislas baron de Brunnow et Dr. Antoine Viscont. Secrétaire: Ladislas Dovmont-Dzimidavicius. Membres du conseil: le prince Joseph Puzyna, Joseph Korybut-Purycki et Antoine Steponavicius, tous sujets russes, domiciliés à Fribourg.

Ainsi adoptés et signés en assemblée gênérale le 12 décembre 1915, à Fribourg.

B. Ginet-Pilsudzki.
Stanislas Baron de Brunnow.
Antoine Viscont.
V. Dovmont-Dzimidavicius.
Prince Joseph Puzyna.
J. Korybut-Purycki.
A. Steponavicius.

Le notaire soussignè certifie véritables les signatures apposées ci-contre par MM. Bronislas Ginet-Pilsudzki, Stanislas baron de Brunnow, Antoine Viscont, Ladislas Dovmont-Dzimidavicius, prince Joseph Puzyna, Joseph Korybut-Purycki et Antoine Steponavicius, sujets russes, tous domiciliés à Fribourg.

Fribourg, le 12 décembre 1915.

Paul DROUX,
not.

L. S.

macijų Biuro pirmutinis tikslas buvo propaganda. J. Gabrys pradėjo leisti du mėnesinius laikraščius. „Pro Lituania“ prancūzų kalba ir „Litauen“ — vokiečių. Šie laikraščiai lietė lietuvių tautines aspiracijas ir kėlė Lietuvos valstybės sukūrimo reikalą. Šalia to buvo leidžiami dar įvairūs neperiodiniai leidiniai. Kadangi „Informacijų Biuras“ buvo labai svarbi įstaiga Lietuvos reikalui ir pinigai buvo gaunami jam išlaikyti iš Amerikos lietuvių visuomeninių organizacijų, daugiausia iš „Tautos Fondo“, tai kilo reikalas suorganizuoti šį Biurą platesniais pamatais.

Kaip jau minėta, šis negausus Šveicarijos lietuvių būrelis jau 1915 metų rugpiūčio mėnesį mėgino sueiti į glaudesnius santykius su latviais, atlaikydami bendrą latvių-lietuvių konferenciją Berne. Abiejų tautų dalyviai konferencijoje pareiškė savo solidarumą su kovojančiomis dėl tautų laisvės Santarvės valstybėmis ir nutarė reikalauti sau tik plačios kultūrinės ir politinės autonomijos. Be to, Šveicarijos lietuviai, užmezgę santykius su ukrainiečiais, glaudžiai darbavosi drauge su jais. Ypač jų patronas ir žymus asmuo, ukrainiečių vadas, grafas Mykolas Tiškevičius, visokiais būdais — savo autoritetu ir pinigais — palaikydavo lietuvius.

Jau 1916 m. pradžioje, matydami palankią karo Lietuvos reikalui eigą, Šveicarijos lietuviai nutarė reikalauti Lietuvai nepriklausomybės. Berno lietuvių konferencija, trukusi nuo kovo mėn. 1 d. iki 5 d., priėmė šią rezoliuciją:

I. Atsižvelgiant į tai,

1. kad Lietuva daug amžių buvo nepriklausoma valstybė,

2. kad Lietuvių tauta niekados nebuvo nustojusi reikalauti savo nepriklausomybės grąžinimo,

3. kad ji turi savo tautinę individualybę, originalinę amžių kultūrą ir atskirą politinį organizmą,

4. kad, kaip sunaikinta šalis, negalės kitaip atsigauti, kaip tik visiškos laisvės režime, atstačius nepriklausomą Lietuvos valstybę,

5. kad nepriklausomos Lietuvos kūrimas padės sustiprinti visuotinę taiką Europoje,

6. kad jau karo pradžioje visi sąjungininkai buvo pareiškę, jog šitas karas būsiąs išvadavimo karas ir bus vedamas ligi visiško tautų apsisprendimo principo laimėjimo,

7. kad pati vokiečių valdžia savo kanclerio lūpomis pareiškė reichstage, jog Lietuva tapo laisva,

Konferencija nutarė reikalauti Taikos Konferencijoje grąžinti Lietuvai visišką laisvę ir nepriklausomybę.

II. Atsižvelgiant į tai,

1. kad lenkai stengiasi įrodyti Lietuvą esant Lenkijos provincija,

2. kad lenkai, remdamies šiuo klaidingu principu, savinasi lietuvių teises,

3. kad lenkai stengiasi visur rodytis teisėtais Lietuvos atstovais,

lietuvių Konferencija pareiškia, jog Lietuvių Lenkų valstybių unija buvo panaikinta per šių valstybių padalinimą, įvykusį XVIII amžiaus pabaigoj ir ipso facto nustojo egzistavusi faktiškai ir juridiškai.

Lietuvių tauta, nuoširdžiai linkėdama Lenkų tautai nepriklausomybės jos etnografinėse sienose, nori pasilikti šeimininke savo žemėje ir energingai protestuoja prieš lenkų pasikėsinimą savintis lietuvių teises.

Šie konferencijos nutarimai, paskleisti užsienio spaudoje, atkreipė Europos visuomenės dėmesį į Lietuvos klausimą. Spauda įvairiai juos komentavo. Rusijai ištikima spauda konferencijos reikalavimus pasmerkė, piešdama jos nutarimus kaip atskirų, niekieno neįgaliotų, asmenų išsišokimą, kiti dar stengėsi čia įžiūrėti vokiečių intrygas. Neutralioji spauda, šiuos nutarimus nagrinėdama ir iš esmės gvildendama, reiškė Lietuvos valstybės idėjai pritarimo. Ypač šia

konferencija susirūpino rusų atstovybė Berne. Ji daug pastangų dėjo, kad sužinotų, kas iš tikrųjų buvo tos konferencijos dalyviai.

Antrąją lietuvių konferenciją Šveicarijoje Lietuvos santykiams su Rusija apsvarstyti sušaukė tie patys žmonės 1916 m. balandžio mėn. 25 — 30 d. d. Ši konferencija, nors iš tiesų įvyko Šveicarijoje, bet kad sekliams supainioti pėdas, buvo datuota Hagoje. Ilgoje rezoliucijoje buvo išskaityta rusų padarytos skriaudos Lietuvai ir šiaip užbaigta: „Dėl šių priežasčių Lietuva nebegali kęsti daugiau rusų jungo ir nesutiks už jokią kainą jam vėl pasiduoti. Bet ji mato reikalą pabrėžti, jog ji nieku būdu nenori pakeisti vieną jungą kitu. Lietuva reikalauja grąžinti jai visišką nepriklausomybę". Antrosios konferencijos rezoliucijos dar labiau suintrygavo politines sferas. Rusų atstovas Šveicarijoje, kunigaikštis Bibikovas, pasikvietęs vieną iš lietuvių, ėmė jį bauginti, kad Šveicarijos lietuviai būsią patraukti atsakomybėn „za gosudarstvenuju izmienu" ir nebegalėsią grįžti namo. Bet šie grasinimai nepakeitė Šveicarijos lietuvių nusistatymo ir veikimo. Po to rusai ir vokiečiai ėmė per savo šnipus sekti Šveicarijos lietuvių veikimą. Kadangi karo pabaiga tuomet nebuvo aiški ir negalima buvo matyti, kurie veiksniai pagaliau spręs Lietuvos likimą, tad reikėję esą, kaip sako J. Purickis, — „laviruoti" tarp Santarvės ir vokiečių. Dėl to Šveicarijos lietuviams, nors labai negausiems, teko pasiskirstyti rolėmis. Vieni palaikė santykius su Santarvės žmonėmis, kiti su vokiečiais. O buvo ir tokių, sako toliau Purickis, kaip J. Gabrys, kurie mokėjo žongliruoti sykiu vienoje ir antroje pusėje*). Vokiečiai labai skai-

*) Žiūr. J. Purickio str. „Pirmasis Nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis". Kaunas, 1930 m.

tėsi su Šveicarijos lietuviais, ir tokiu būdu pavyko ne tik susisiekti su okupuotąja Lietuva, bet ir nemaža jai padėti. Esantieji okupacijoje lietuviai nedaug tegalėjo, nes vokiečiai, turėdami juos visiškoje savo galioje, neprivalėjo su jais daug skaitytis. Kas kita užsienio lietuviai. Vokiečiai negalėjo užgniaužti jų veikimo ir buvo priversti su jais skaitytis ir skaitėsi gal daugiau, negu, objektingai žiūrint, reikėjo. Be to, negalėdami padaryti separatinės taikos su Rusija, vokiečiai linko prie to, kad nereikėtų užimtų Rusijos žemių grąžinti, vienu ar kitu būdu surišus jas su Vokietija. Šiam tikslui vokiečiams buvo reikalingi pačių lietuvių balsai, kad galėtų savo politiką paremti neva laisvu tautos apsisprendimu. Pačios Lietuvos balsas, kaip nelaisvos, žinoma, galėjo turėti pasaulio akyse mažiau reikšmės, negu laisvų užsienio lietuvių. Dėl to vokiečiai daugiau skaitėsi su užsienių lietuviais, negu su pačia Lietuva.

Mums buvo žinoma, kad Amerikos lietuviai jau nuo pat pirmųjų karo paskelbimo dienų ėmė intensingai veikti. Pats Didysis karas, o ypač vokiečių įsiveržimas į Lietuvą, nepaprastai sujudino Amerikos lietuvius. Jausdamies visos lietuvių tautos trečdaliu, kuris šią kritišką valandą dar liko nelaimės nepaliestas, amerikiečiai pasijuto lyg įpareigoti atsistoti visos tautos reikalų sargyboje. Seimai, konferencijos, pasitarimai įvairiose kolonijose sekė vienas kitą, rodydami vis didėjantį susirūpinimą tautos likimu. Ypač dėl karo užsitęsimo ir dėl neaiškios bet kurios kariaujančių šalių pergalės, pavergtosioms tautoms vis labiau stiprėjo kažkoks didelių, joms naudingų, pasikeitimų nujautimas. Amerikos lietuvių visuomenė dar nesvajojo apie visiškos nepriklausomybės išgavimą. Visų idealu kol kas buvo laikomas iškeltasis Vil-

niaus Didžiojo Seimo 1905 m. autonomijos Rusijos ribose reikalavimas. Karo sunkumai vertė abiejų kariaujančių šalių politikus ieškoti pavergtųjų tautų palankumo. Pasipylė jau aiškūs tautų savarankaus susitvarkymo pažadai. Šie pažadai stiprino ir Amerikos lietuviuose norą darbuotis bendros tautos išsilaisvinimo reikalui.

Nors iš seniau susidariusieji sroviniai skirtumai neleido visuomenei suorganizuoti bendro, vieningo fronto, tačiau tiek tautininkai, tiek katalikai, tiek socialistai, veikdami kiekvienas paskirai, nesigailėjo pastangų, kad tik galėtų padėti Lietuvai, jai pavojuje atsidūrus, kuris amerikiečiams tada atrodė daug didesnis, negu kad iš tikrųjų buvo. Su nepaprastu greitumu ir ryžtumu dygo vienas po kito komitetai, fondai ir organizacijos Lietuvai gelbėti. Kiekviena žinutė iš vokiečių okupuotos Lietuvos arba iš Rusijos tremtinių gyvenimo buvo gaudoma kaip didelė naujiena, o paskui, aistringai aptarta ir savotiškai išaiškinta, dedama net srovių veikimo programosna.

Dėl Lietuvos padėties susirūpinimo ypač lenktyniavo tarp savęs tautininkai-liberalai ir krikščionys-demokratai, vadinamieji „katalikai" arba „klerikalai". Kiekviena srovė, mūsų C. Komiteto paraginta, stengėsi susisiekti su okupuota Lietuva, kad galėtų išaiškinti galimumus tiekti pagalbą nuo karo nukentėjusiems pačioje Lietuvoje. Apie amerikiečius ir jų veikimą mums papasakojo R. Karuža.

Konferencija vyko nepaprastoje atmosferoje. Daugiausia ginčų sukėlė vadinamoji Gabriada ir Viskantiada. Emigracijoje begyvendami, geriausi draugai tarp savęs susipyksta, tampa nesugyvenamais. Taip ir čia, mūsiškių tarpe, įvyko. Vieni kitus ima įtarinėti neištikimybe, parsidavimu lenkams, vokie-

čiams, prancūzams. Ima vienas kitą sekti, ypač, kad karo metu Šveicarija buvo pilna internacionalių seklių. Aš radau tuomet tenai lietuvius, susiskirsčiusius į dvi grupes: Daumantas-Dzimidavičius, Korybut-Purickis ir Gabrys daugiau laikėsi vienos pusės, paskelbdami Viskantą neištikimu lietuvybei ir susidėjusiu su lenkais, mūsų dvarininkais, Generalinio Komiteto nariais, kaip baronu Brunovu, Pilsudskiu ir kitais. Kiti gi, kaip mūsų Centro Komiteto įgaliotinis St. Šalkauskas, laikydamas kun. Viskantą nuskriaustu nepamatuotais įtarimais, laikė jo pusę. Prasidėjo karšti ginčai, vaidai ir apkaltinimai. Ypač aštriai buvo kalbama kun. Daumanto-Dzimidavičiaus prieš kun. Viskantą. Tai buvo Cicerono kalba prieš Katiliną. Temperatūra pakilo iki aukščiausio laipsnio. J. Tumėnas, neįsigilindamas į ginčų prasmę, sušuko:

— Gelbėkite lietuvių tautos žūstantį genijų!..

Aš, numatydamas, kad nebegalėsiu išlaikyti konferencijos ginčų korektingose ribose, pasiūliau išsirinkti kitą pirmininką, motyvuodamas tuo, kad man, protestonui, netinka būti arbitru katalikų kunigų ginčuose.

— Mes reikalaujame, kad Tamsta mus išklausytum ir pasakytum, kas čia kaltas. Jei išvažiuosi iš čia neišsprendęs šio reikalo, tai mes pasiliksime peštynių stovyje, ir joks darbas nebebus įmanomas! — atkirto man kun. Daumantas.

— Tamsta turi būtinai pirmininkauti! — šūktelėjo kun. Viskanta.

— Prašom, prašom neatsisakinėti! — pasigirdo balsai iš visų pusių.

— Čia ne kunigų, bet Lietuvos reikalai sprendžiami, ir Lietuvos atstovas turi juos spręsti, — pridėjo Purickis.

Aš nusileidau ir toliau pirmininkavau. Na ir buvo posėdis! Kiek karčių žodžių vieni kitiems pasakė, kiek prisibarė! Bet kai visa man reikėjo suglausti krūvon, suformuluoti, kas pasakyta apkaltinimui ir apsigynimui, tai pasirodė, kad iš esmės didelio skirtumo tarp jų nebuvo. Viskas sukosi tik apie bendros veikimo linijos nustatymą. Ir vieni ir kiti buvo geri lietuviai-patriotai, rūpinosi pakelti Lietuvos vardą, painformuoti Europą apie mūsų tautos siekimus, išmokyti skirti Lietuvą nuo Lenkijos; ir vieni ir kiti troško pamatyti Lietuvą, karui pasibaigus, vėl atstatytą nepriklausomą valstybę. Tik vieni buvo nusistatę apsieiti be dvarininkų luomo, nutraukdami ryšius su tradicijomis ir istorija, tiesiai peršokdami visą mūsų istorijos laikotarpį nuo Liublino unijos iki „Aušros" gadynės, o kiti tvirtino, kad lietuvių tauta ir po Liublino unijos nesustojo gyvavus, kad jos bajorija, nors ir sulenkėjusi, vis dėlto buvo Lietuvos savarankiškumo idėjos nešiotoja. Todėl šie tvirtino, kad neverta esą atstumti mūsų bajorų nuo Lietuvos valstybės kūrimo darbo, kad sulenkėjusi bajorija, mūsų valstybei susikūrus, eidama drauge su visa tauta, neišvengiamai atlietuvės. Tačiau jų oponentai, remdamiesi Generalinio Lietuvos Komiteto narių taktika, ypač barono Brunovo ir grafo Zyberg-Platerio, teigė, kad šis elementas tiktai trukdąs mūsų tautos pastangas nepriklausomybei atgauti, ir yra didelio pavojaus, kad jie, drauge su mumis dirbdami, galį nukreipti Lietuvos politiką Lenkijos pusėn. Dar pridėjus prie šio kai kurių asmenų ambicijas ir nepamatuoto garbės troškimo jausmus, tai ir paaiškės visų tų ginčų pradžia. Man teko paimti vidurio liniją: nei pasmerkti, nei pateisinti. Abi pusės liko nepatenkintos, bet pasižadėjo bendrą darbą dirbti drauge, ne-

įsileidžiant į paslapčių paslaptis. Nors, objektyviai žiūrint, Generalinis Lietuvos Komitetas, sudarytas drauge su mūsų dvarininkais, kaip labdaringa organizacija, būtų galėjusi ir toliau sėkmingai veikti, bet kadangi lietuvių tarpe dėl jo veikimo buvo didelis nuomonių skirtumas, tai, kad išvengus pačių lietuvių susiskaldymo, konferencija nutarė šį Komitetą likviduoti.

Lietuvių konferencija, įvykusi Lausannoj 1916 metų nuo gegužės 31 d. ligi birželio 4 d., ir apsvarsčiusi, dalyvaujant Europos ir Amerikos lietuvių atstovams, dabartinę Lietuvos padėtį, jos šelpimo bei restauracijos klausimus ir šiaipjau kultūriškai tautiškus reikalus, nusprendė:

1. Atsižvelgiant į tai, jog dabar visai jau paaiškėjo, kad kariškoji vokiečių valdžia:

a) žiauriai elgiasi su Lietuvos gyventojais,
b) naikina kraštą, plėšdama turtus, ypač kirsdama miškus,
c) rekvizuoja nuo žmonių kartais paskutinę mantą,
d) apkrauja nuvargintus Lietuvos gyventojus pagalviniais nepakeliamais mokesčiais, pavestais vietos vokiečių valdininkų sauvalei,
e) apsunkina žmones priverstinais ir neužtektinai apmokamais darbais,
f) reikalauja nuo visų gyventojų, net ir dvasiškių, nepaprastos pagarbos išreiškimų, prispirdama, pavyzdžiui, sveikinti karininkus,
g) naikina krašto dorą, liepdama steigti paleistuvystės namus net mažuose miesteliuose, kur jų ligi šiolei nebūta,
h) stabdo kultūrinį lietuvių gyvenimą, neleisdama, pavyzdžiui, spausdinti savo laikraščių —

Konferencija protestuoja prieš šitokį vokiečių valdžios režimą ir apeliuoja į kultūringąjį pasaulį su prašymu užstoti humanitariškas, ekonomiškas ir politiškas lietuvių teises; be to, Konferencija paveda tam tikrai komisijai sekti tolimesnius vokiečių valdžios žygius Lietuvoje ir skelbti pasauliui daromas lietuviams skriaudas.

2. Išklausius Amerikos lietuvių delegatų pranešimų ir įsitikinus, kad Amerikos lietuviai, nors ir pašaukti atlikti savo metu svarbią aktualinio rezervo rolę Lietuvos šelpimui ir jos restauracijai, tačiau ligi šiol dėl partinių, srovinių ir asmeninių ginčų bei vaidų neatliko tautiškosios savo pareigos ir net per 22 karo mėnesius neprisirengė prie didelio savo uždavinio, — Konferencija išreiškia savo apgailestavimą dėl tokios dalykų padėties ir, laikydama didžiai peiktiną tų asmenų bei vadovų elgimąsi, kurie pastatė separatyvinę savo ideologiją, kad lietuviai amerikiečiai sudarytų vyriausiąją Amerikos Lietuvių Tarybą, kuri suvienytų visus Amerikos lietuvius bendram tautiškam veikimui.

3. Išklausius J. Gabrio pranešimo apie jo veikimą ir žingsnius išgaunant Lietuvai pašalpą iš Rokfellerio komiteto, — Konferencija pripažįsta, kad tas veikimas, sykiu su žygiais kitų organizacijų ir asmenų, daug prisidėjo prie pašalpos Lietuvai išgavimo ir blokados sumažinimo; tačiau išreiškia apgailestavimą, kad neįvyko sumanyta Liet. Centralinio Komiteto delegacija į Ameriką, ir pageidauja, kad tas sumanymas įvyktų ateityje.

4. Atsižvelgiant į tai, kad sugyvenimas dabartiniame Generalinio Komiteto sąstate pasirodė negalimas, — Konferencija pataria Komiteto veikimą likviduoti, pasiūlant lietuvių elementui išstoti iš Komiteto.

5. Išklausius „Lithuanijos“ Kom. pranešimo apie apverktiną lietuvių belaisvių padėti ir kuo veikiausios materialinės bei moralinės jiems pagalbos reikalingumą, — Konferencija, tardama apgailestavimą, kad platesnė lietuvių visuomenė ligi šiol maža teatkreipė į tai dėmesio, išreiškia pageidavimą, kad nuo šiol lietuviai dosniau aprūpintų pinigais įstaigas, tarnaujančias belaisvių šelpimui; be to, Kon-cija randa naudingu dalyku, kad „Lithuanijos“ Komitetas belaisviams šelpti taptų L. Centralinio Komiteto sekcija.

6. Atsižvelgiant į tai, kad kultūriškai tautiškajam Lietuvos prisikėlimui iš karo griuvėsių būtinai reikalingas yra tvirtas ekonominis pamatas ir kad dėl dabartinio karo ekonomiškasis Lietuvos gyvenimas liko beveik visai išardytas, — Konferencija pripažįsta labai pageidaujamą lietu-

vių kapitalų spietimą, su kuriais būtų galima pakelti ekonomiškąjį Lietuvos gyvenimą, ir todėl visai pritaria sumanytajai Amerikos Prekybos bei Pramonės Bendrovei, pageidaudama, kad į šitą Bendrovę, kuri visų pirma pasistengs įsteigti Lietuvoje Centralinį Banką su filijomis visur, įstotų kuo daugiausia lietuvių; šalia to Konferencija pripažįsta nepavaduojamą tam tikrose Lietuvos ekonomikos srityse kooperatyvų rolę ir kviečia Lietuvos ir Amerikos lietuvius žadinti ir uoliai prisidėti prie kooperatyvinio judėjimo.

7. Išklausius atstovo M. Yčo pranešimo apie rusų valdžios pasiūlymą gabenti iš Amerikos į Prancūziją lietuvius darbininkus, — Konferencija, matydama čia progą suorganizuoti žymų lietuvių būrį grįžimui, karui pasibaigus, į Lietuvą, ir atspėdama, jog toksai laikinas suorganizuotų lietuvių apsigyvenimas Prancūzijoje atliktų svarbią politišką rolę tautiškame lietuvių gyvenime, ištaria šiam sumanymui savo pritarimą, jei tik lietuviams darbininkams bus garantuotos tokios sąlygos: a) kad tiems iš jų, kurie buvo pasišalinę nuo karo tarnybos, bus rusų valdžios suteikta pilna amnestija; b) kad jiems bus laiduota materialinė gyvenimo pusė ne prasčiau, kaip tai jie turėjo Amerikoj; c) kad jiems ir jų šeimoms bus apmokėtas prastotas laikas ir kelionės išlaidos, kaip iš Amerikos į Prancūziją, taip ir atgal, arba į Lietuvą; d) kad jiems bus laiduota ir parūpinta kultūriškai tautiška organizacija, kaip, pavyzdžiui, lietuviškos bažnyčioje pamaldos, tautiškos mokyklos ir t. t.

8. Atsižvelgiant į tai, kad šiuo metu platus informavimas kultūringojo pasaulio apie Lietuvos reikalus yra svarbesnis, negu kitados, — Konferencija, pripažinus, kad Lietuvių Informacijos Centralinis Biuras Lausannoj (seniau Paryžiuj) dabartinėje būklėje neaprėpia tinkamai atlikti šio aktualaus uždavinio, nutarė: a) kad lietuvių reikalams reiks suorganizuoti plačiais pamatais kolegijinę Tarybą ir kolegijinį Informacijos Biurą; b) kad Biuras turi vykdyti pildomąsias funkcijas, o Taryba teikti direktyvas ir naudotis beapeliacijinės kontrolės teise; c) kad Biurą sudarys reorganizuotas J. Gabrio S. I. C. Biuras, Konferencijos papildytas dviem nariais; d) kad į šį reoganizuotą Biurą tu-

ri įeiti dar du nariai (vienas iš Lietuvos, antras iš Amerikos); e) kad Tarybą turi sudaryti parinkti šiam tikslui trys atstovai iš Lietuvos ir du iš Amerikos; f) kad šiaip Tarybos narių tarp savęs, kaip Biuro tarp savęs, teisės yra lygios; g) kad vidujinis abiejų įstaigų susiorganizavimas bei pildomųjų vietų pasiskirstymas paliktas kiekvienai organizacijai nepriklausomai; h) kad Tarybos nariai renkami trejiems metams, o Biuro — vieniems, su teise būti išrinktiems ir toliau; i) kad Tarybos narius savo laiku renka lietuvių visuomenė, o Biuro narius parenka Taryba ir k) kad išdėstytųjų nutarimų įvykdymo pagreitinimu turi pasirūpinti Informacijos Biuras dabartiniame savo sąstate.

9. Apsvarsčiusi tikybinio Lietuvos gyvenimo organizaciją ir matydama, kad šioji organizacija tautiškuoju atžvilgiu nėra kaip reikiant sutvarkyta, — Konferencija nutarė, kad reikia parūpinti tinkamą apie tai memorialą ir įteikti jį Šventajam Sostui per tam tikrą delegaciją, įrodžius jame aktualinius Bažnyčios Lietuvoje reikalus, o visų pirma lietuviškosios Arkivyskupijos su sostu Vilniuje reikalingumą, o taip pat lietuviškosios vyskupijos Amerikoje.

10. Vienu balsu pripažįstant atitinkančio Lietuvos reikalus universiteto reikalingumą, — Konferencija kviečia lietuvių visuomenę be paliovos rūpintis Vilniuje Lietuvių universiteto įsteigimu ir paveda Informacijos Biurui pagaminti šio universiteto įvykdymui planingą sumanymą bei tam tikrą memorialą.

Šiuos pamatus vieną mėnesį vėliau priėmė antroji Lausannos konferencija, dalyvaujant joje atstovams iš Lietuvos — A. Smetonai, kan. K. Alšauskui, inž. S. Kairiui ir prel. J. Maculevičiui-Maironiui. Tai buvo sui generis konstitucija, kurios laikėsi užsienyje susikūrusios lietuvių organizacijos. Kaip matysime iš žemiau paduotų II-sios Lausannos konferencijos rezoliucijų, ji nieko naujo, esminio, kas lietė organizuotą lietuvių veikimą užsienyje, nepriėmė, tiktai papildė ir kai kurias detales išvystė. Bet mes čia jau randame nutarimus, reikalaujančius Lietuvai pilnos

nepriklausomybės. Pirmoji konferencija, atsižvelgdama į mano poziciją, kaipo Rusų V. Dumos atstovo ir L. Centro Komiteto pirmininko, šio klausimo nelietė, kad neužtrauktų Rusų vyriausybės represijų.

Okupuotos Lietuvos atstovai šiuo atžvilgiu buvo laisvesni, jie puikiai šią progą panaudojo. Juos išleido iš Lietuvos į Tautų Konferenciją, kuri buvo vokiečių suorganizuota Lausannoje ir truko nuo birželio 27 d. iki 29 d. Čia mūsų tautos atstovai paskelbė deklaraciją — siekti nepriklausomybės atgavimo. Taigi, paskelbtoji deklaracija, kuri tuo metu vokiečių visai nebaidė, buvo nukreipta vyriausiai prieš Rusiją; okupuotos Lietuvos atstovai be baimės galėjo lietuvių konferencijoje dalyvauti ir nutarimus priimti. Labai buvo gaila, kad man neteko susitikti Šveicarijoje su A. Smetona ir kitais čia paminėtais atstovais iš Lietuvos, bet politiškai tuo metu tokie pasimatymai buvo labai pavojingi. Nustojimas Rusų vyriausybės pasitikėjimo būtų katastrofingai atsiliepęs į mūsų pabėgėlių šelpimo darbą ir jų būklę.

Antrosios Lausannos konferencijos nutarimai buvo šie:

I.

Konferencija ratifikuoja ir priima nutarimus lietuvių konferencijos, įvykusios nuo gegužės 30 d. ligi birželio 4 d. Lausannoje, išskyrus I (apie vokiečių elgimąsi Lietuvoje) ir VII (apie darbininkų gabenimą iš Amerikos į Prancūziją) punktus, kuriuos nutarta sulaikyti.

II.

a) Priimdama pirmosios Lausannos konferencijos nutarimus, kuriais sutvarkytas jau gyvuojantis L. I. Biuras ir padėtas pamatas būsimai Tarybai, Konferencija pataria, kad Rusijos, Lietuvos ir Amerikos lietuviai kuo veikiausiai atsiųstų į sumanytąją Tarybą savo atstovus.

b) Nutarta, kad Taryba ir savo vardu ir nariais būtų visai slapta įstaiga, o L. I. Biuras savo vardu turi būti viešas, visiems žinomas, tik jo nariai slepiami.

c) Ir Tarybos ir L. I. Biuro nariai gauna visą jų pozicijai pritinkamą išlaikymą.

d) Tarybos narius išlaiko tos srovės, kurioms jie atstovauja, o L. I. Biuro nariai apmokami iš bendrų skiriamų politinei akcijai pinigų. Iš tų pačių pinigų išlaikomas ir Lietuvių atstovas Berlyne.

III.

Pinigai politinei akcijai renkami dvejopu būdu: a) kiekviena srovė skiria po lygų savo fondo nuošimtį politikos akcijai. Konferencija pageidauja, kad tas nuošimtis būtų ne mažesnis už trečdalį visos fondo sumos. b) Reikia nustatyti, kad kiekvienas lietuvis skirtų kokį nors nuošimtį politikos reikalams.

IV.

a) Visas politikos veikimas koncentruojamas Šveicarijoje, čia laikomas Tarybos žinioje ir visas politinis fondas.

b) Politikos akcijos programą, kol susivažiuos Taryba, turi išdirbti ir įvykdyti L. I. Biuras.

V.

Lietuvos atstovai savo pranešime apie Tėvynės padėtį nurodė, ko ypač šiandien Lietuvoje stinga ir kaip tuos trūkumus patenkinti.

a) Pirmoje vietoje labai reikalingi mokytojai. Šį reikalą galima būtų šiek tiek aprūpinti pargabenus iš Rusijos baigusį mokslus jaunimą, ypač mergaites, nes jų gabenimui valdžia darytų mažiau kliūčių.

b) Lietuvoje labai stinga gydytojų, nes buvusieji arba paimti į kariuomenę arba pabėgo.

c) Lietuvoje reikia organizuoti kapitalą, steigti bankus su centrais didesniuose miestuose ir su filijomis visur, bet čia kliudo buhalterių stoka.

d) Prasišalinus daugybei žydų, laikiusių visą Lietuvos pramonę savo rankose, lietuviai galėtų užimti pramo-

nėje jų pozicijas, bet trūksta vertelgų, kad ir su mažais kapitalais.

e) Pagaliau, apskritai stinga inteligentų, o taip pat amatininkų, ypač statytojų, dailidžių ir kitų.

Konferencija, išklausiusi Lietuvos atstovų, nutaria, jog reikia neatidedant pradėti rūpintis gabenimu visų šitų žmonių į Lietuvą visų pirma iš Rusijos, o jei galima, tai ir iš Amerikos bei kitų lietuvių kolonijų.

Su Rusijos lietuviais dėl šio dalyko susisiekia Šveicarijos lietuviai, o Amerikos atstovai tariasi šiuo reikalu pas savuosius.

VI.

Politinio takto klausime Konferencija nutaria laikytis deklaracijos, paskelbtos tautų konferencijoje (1916 m. birželio 27—29 d. Lausannoje), būtent: siekti politinės nepriklausomybės atgavimo.

Tačiau, statant nepriklausomybės šūkį kaip aukščiausią idealą, Konferencija mato ir kitokius politinio Lietuvos egzistavimo galimumus, dėl to ragina tuos galimumus svarstyti ir prie jų ruoštis, kad taip virtus, jog karas atneštų ir negeistinas politinės buities sąlygas, Lietuva ir medžiagiškai ir dvasiškai būtų stipri ir pasiruošusi visada saugoti ir kovoti už savo individualinę tautybę ir kultūrą.

VII.

Konferencija, patyrusi iš Lietuvos atstovų, kad šiandie susitarimas su lenkuojančiu Lietuvos elementu yra visai negalimas, patvirtina I-os Lausannos konferencijos patarimą likviduoti įsteigtą lietuvių friburgiečių su Lietuvos lenkininkais Generalinį pašalpos Komitetą ir pataria įvykdyti tai kuo veikiausiai.

II

ITALIJA

Į Romą nuvykus. — Vėl su parlamentarine delegacija. — Šaltas Italijos priėmimas. — Brusilovas padėjo. — Pas princą regentą. — Pas karalienę Eleną ir karalienę - motiną Margaritą. — Kijevas — Lietuvos sostinė. — Rusų ambasadoje. — Plechanovas ir Amfiteatrovas. — Lietuva — federacinė valstybė Rusijoje. — Senatas ir parlamentas. — Romos ir jos apylinkių lankymas. — Pas kan. K. Prapuolenį. — Kas buvo Prapuolenis?

Laimingai užbaigę konferenciją Lausannoj ir padarę porą ekskursijų po Šveicarijos kalnus, išsirengėme į Italiją. Su manim drauge rengėsi važiuoti Amerikos Lietuvių Tautinės Sandoros pirmininkas Romanas Karuža. Bet italų valdžia jam nedavė leidimo, ir aš turėjau vykti vienas. Lausannoje, įlipęs į traukinį, pastebėjau du vyrus, kurie drauge su manim įsėdo į tą patį vagoną. Aš įtariau juos esant seklius, todėl, pasiėmęs savo daiktus, nuėjau į kitą vagoną. Jie taip pat persėdo į tą patį vagoną. Tada man buvo aišku, kad esu sekamas net dviejų seklių, tik nežinojau, kurios valstybės. Jų „garbingoje" kompanijoje man teko važiuoti iki Milano. Milane nutariau apsistoti ir, pasinaudodamas nakties tamsuma, pasprukau iš savo neprašytų globėjų. Apžiūrėjęs kiek Milano miestą, išsiskubinau į Romą. Stotyje

nusipirkau italų laikraščių, kurie buvo pilni straipsnių ir paveikslų, atvaizduojančių Britų laivyno mūšį su vokiečių laivynu ties Jutlandu. Seniai buvo laukta šių dviejų jūrų galiūnų susitikimo, bet tiktai dvejiems metams praslinkus nuo karo pradžios išdrįso vokiečiai išplaukti į mūšį. Iš visų tų žinių, nemokėdamas italų kalbos, negalėjau susigaudyti, katros pusės pergalė. Iš žuvusiųjų laivų skaičiaus atrodė, kad abu laivynai lygiai smarkiai nukentėję ir nė vienas mūšio nelaimėjęs. Bet kad vokiečiai buvo priversti iš mūšio lauko bėgti, tai lyg rodytų, jog jie būtų pralaimėję. Tačiau vėliau, jau Romoje, gavau prancūzų laikraščius: mano spėliojimas pasitvirtino — anglų laimėta. Važiavau lygiais Lombardijos laukais, apaugusiais alyvų medžiais ir šilkų krūmokšniais. Ši derlinga Italijos dalis viliote viliojo kiekvieno keleivio akį. Bet birželio mėnesio karščiai mane, kaip šiaurės gyventoją, kankino.

Į Romą nukeliavau vienas ir savo delegacijos draugus pasivijau jau Grand Hotelyje; jie buvo vieną dieną anksčiau iš Genevos išvykę. Delegacija buvo nekaip nusiteikusi. Man pasakojo, kad italai, ypač Genevoje, rusų delegaciją buvo šaltokai sutikę. Miesto salėje, dideliame mitinge, tyčia išleidę vieną socialistą su aštria prakalba, kuris pirštu prikišamai nurodinėjo, kad rusų armija nepuolanti austrų Karpatuose ir dėl to italų armija turinti viena atlaikyti sukoncentruotas priešų jėgas. Delegacijos spėliojimais toks pat priėmimas laukiąs mūsų Romoje. Rusų pasiuntinybė jau buvo ant kojų pastatyta. Čia tada buvo senas diplomatas Girsas, kuris buvo laikomas geriausiu Rusijos atstovu, išėjęs Rytuose diplomatinę karjierą ir paskutiniuoju laiku buvęs Rusijos pasiuntiniu Konstantinopolyje. Jo patarėju buvo Strandmann'as,

pirmuoju sekretorium kauniškis baronas Bistramas, generaliniu konsulu Kauno gubernijos dvarininkas Zabiella ir karo ataché kunigaikštis Volkonskis. Jie visi labai daug dėjo pastangų, kad mus kuo puikiausiai priimtų ir supažindintų su plačiais politiniais bei visuomeniniais Italijos sluoksniais.

Pirmiausia mus priėmė ministeris pirmininkas Orlando ir užsienių reikalų ministeris baronas Sonino, suruošė rautą, sukviesdamas diplomatijos korpuso narius bei aukštuosius vyriausybės atstovus. Paskui sekė priėmimas pas princą regentą, kuris pavadavo išvykusį į karo lauką vadovauti Italijos armijai karalių Viktorą Emmanuelį III. Vėliau ilgoje audiencijoje priėmė mus karalienė Elena. Graži ir simpatinga juodkalniečių caro Nikalojaus duktė, Petrapilio Smolno instituto auklėtinė. Buvo išauklėta rusų dvasioje ir gerai mokėjo rusiškai. Ji labai gyvai domėjosi mūsų misijos uždaviniais, klausinėjo apie karo mūšių eigą ir apie gyvenimo sąlygas Rusijoje karo metu. Čia pat mums teko garbė būti pristatytais karalienei motinai Margaritai. Mane pristatė jai kaipo deputé de Lithuanie. Ji paklausė: „Votre capitale Kijev? n'est ce pas?“ (Jūsų sostinė Kijevas, tiesa?). Man labai nesmagu buvo pataisyti jos didenybės klaidą, bet atsakiau, kad, tiesa, Kijevas kadaise priklausęs Lietuvai, kada į Lietuvos valstybės ribas buvo įėjusi pietų Rusija su šiuo miestu, bet mūsų senoji Gedimino sostinė yra Vilnius. Karalienė buvo patenkinta šiuo mano atsakymu ir pasiskubino prisipažinti, kad jos geografijos ir istorijos žinios esančios labai netikslios ir kad ji mūsų kraštų kaip reikiant nepažįstanti.

Toks šaltas mūsų delegacijos priėmimas Italijoje buvo suprantamas. Rusų armija, 1915 metų vasarą

RUSŲ PARLAMENTARINĖ DELEGACIJA ITALIJOJE

Iš kairės: V. Tarybos narys prof. Vasiljevas; Italijos žemės ūkio ministeris; V. Dumos atstovai prof. P. N. Miliukovas ir M. Yčas ir Italijos parlamento narys.

visai išstumta iš rytinės Galicijos, nebesudarė tos paramos Italijos armijai, kurios buvo tikėtasi, todėl austrų-vengrų ginkluotos pajėgos buvo sutrauktos į vakarų frontą. Čia, Asiago rajone, gen. Conradas išvystė ofenzivą prieš Italijos Trentino flangą. Italai, nors ir puolė austro-vengrus ties Isonzo, bet be didesnių pasėkų.

Tokia, maždaug buvo karo lauke situacija mūsų atvykimo į Romą metu.

Dabar Rusija vėl atėjo Santarvei į pagalbą. 1916 metų pavasarį, po nelaimingų 1915 metų operacijų, dėl kurių rusai turėjo pasitraukti iš Lenkijos, Lietuvos ir didelės dalies Galicijos, dabar, atnaujinę ir papildę savo armiją naujais rezervais, vėl ėmė rodyti aktingumą. Taip, kovo mėnesį, kad atitrauktų vokiečių pajėgas nuo Verduno fronto, rusai išvystė smarkų puolimą ties Naročio ežeru Lietuvoje. Jie jau vėl įstengė pastatyti 130 divizijų prieš 46 divizijas vokiečių ir 40 divizijų austrų.

Nors buvo laukiama sutartinos aliantų ofenzivos Somnos upe pradedant liepos mėnesio pradžioje, bet, italams prašant veikiau pradėti ofenzivą pietų vakarų fronte, kur vadovavo gen. Brusilovas, rusai pagreitino savo armijos ofenzivą.

Ir štai, birželio 4 d., gen. Brusilovas, be jokio pranešimo aliantams, puolė visu smarkumu 4-ją austrų armiją prie Lucko ir 7-ją — Bukovinoje. Per tris dienas austrai buvo sumušti. Brusilovas paėmė apie 200.000 austrų į nelaisvę. Šis Brusilovo žygis turėjo didelių pasėkų. Jis sulaikė Conrado prieš Italiją puolimą, kuris jau buvo pradėtas. Vokietija taip pat turėjo atitraukti dalį savo jėgų iš vakarų fronto ir priversti Falkenhayną susilaikyti nuo kontrpuolimo prieš anglus, kuris buvo ruošiamas prie

Somnos upės; taip pat vokiečiai nustojo vilties nugalėti Verduno frontą. Šios pasėkos tik vėliau paaiškėjo. Conrado puolimas ties Isonzo tuoj atslūgo, ir italai buvo labai dėkingi rusams už jų išgelbėjimą.

Mums pas karalienę bebūnant, telegrafas atnešė žinią, kad rusų armija, gen. Brusilovo vadovaujama, sumušė Austrijos kariuomenę, paėmė keliasdešimt tūkstančių belaisvių ir daug karo grobio. Italų ūpas tuojau pasikeitė. Dėl šio pasisekimo ėmė mus nuoširdžiai sveikinti ir dėkoti jų vyriausybės vardu, kaipo rusų atstovams. Išeinant iš Kvirinalo mūsų laukė didžiausios žmonių minios prie rūmų vartų. Vos tik mums pasirodžius, pasigirdo galingi šauksmai: E viva Rusija! E viva Rusija! Minios džiūgavo ir kėlė didžiausias ovacijas, užtvenkdamos gatves, kuriomis su dideliu vargu galėjo mūsų automobiliai pravažiuoti. Mūsų delegacijos nariai džiaugėsi, kad generolas Brusilovas kaip tik šiuo momentu mums daug padėjo ir sukėlė tiek entuziazmo sąjungininkės Italijos gyventojuose. Todėl nieko nuostabaus, kad taip staiga italų ūpas pasikeitė. Karšti, temperamentingi ir ekspansyvūs italai moka pareikšti savo dėkingumo jausmus.

Vakare rusų atstovybėje buvo suruoštas didžiausias rautas, kur dalyvavo visa Romos diduomenė su sąjungininkių valstybių atstovais pryšaky. Viso to rauto centru buvome mes — delegacijos nariai. Ambasadorius Girsas nuoširdžioje kalboje pasveikino mus ir drauge pasidžiaugė karo rezultatais.

Kitą dieną mes lankėme parlamentą ir senatą. Senato salėje, kur buvo susirinkę ir parlamento nariai, visai vyriausybei dalyvaujant, Miliukovas pasakė prakalbą italų kalba, kuri sukėlė begalinių ovacijų, kokių tik galima buvo sutikti italų tautoje.

Negausi rusų kolonija Romoje, kurią sudarė rusų žurnalistų ir šiaipjau apsigyvenusių karo metu emigrantų būrys su vienu iš geriausių socialdemokratų atstovu ir partijos vadu Plechanovu. Visi jie buvo labai patenkinti tokiu rusų parlamento delegacijos pasisekimu, džiaugėsi ir kartu reiškė vilties, kad greitai galėsią sugrįžti į savo tėvynę ir laisvai, nieko nesibijant, reikšti savo socialistiškas mintis ir dirbti savo krašto gerovei.

Drauge su Plechanovu čia stovėjo ir garsusis rašytojas feljetonistas Amfiteatrovas. Jis buvo savo laiku pagarsėjęs apysaka „Semja Obmanovich" (Semja Romanovich), vaizduojančia caro šeimos istoriją. Šiam romanui pasirodžius, jis turėjo skubiai emigruoti į užsienius be teisės kada nors grįžti. Parlamentą belankant, mus lydėjo Plechanovas su Amfiteatrovu. Rodydamas į parlamento palubėje nupieštus paveikslus, vaizduojančius įvairias Italijos provincijas, Plechanovas pasakė:

— Kaip tai būtų malonu, jei galėtume, karui pasibaigus, matyti rusų Valstybės Dumoje nupieštus Rusijos imperijos federatyvių valstybių dalis ir jų tarpe tamstos atstovaujamą laisvą Lietuvos valstybę!

Taip svajojo vienas geriausių, ideališkiausių rusų socialdemokratų partijos kūrėjų ir jos vadų. Mes jį užtikrinome, kad, sugrįžę į Rusiją, išrūpinsime jam ir Amfiteatrovui leidimą, nė karo pabaigos nelaukiant, grįžti į tėvynę. Savo pažadus vėliau mes ištesėjome. A. D. Protopopovas parsikvietė Amfiteatrovą į Petrapilį ir pastatė jį jo leidžiamojo laikraščio „Ruskaja Molva" vyr. redaktoriumi. Plechanovas sugrįžo kiek vėliau, jau Protopopovui vidaus reikalų ministeriu beesant. Bet, revoliucijai kilus, Ple-

chanovas buvo persekiojamas jau nebe rusų biurokratų ir caro valdžios agentų, bet savo pačios partijos — socialdemokratų atskilusio sparno, bolševikais vadinamo. Jo buvusieji draugai daug pasėkmingiau ir tiksliau sunaikino socialdemokratų partiją, jos vadus sukišo į kalėjimus, o žymesniuosius jų iššaudė. Plechanovui neteko ilgai pagyventi išsvajotoje laisvoje Rusijos valstybėje. Jis pačiame revoliucijos įkarštyje iš didelio nusiminimo ir širdgėlos mirė. O Amfiteatrovui vėl pavyko, kaip ir caro laikais, paspruktį iš bolševikų rojaus į užsienį ir vėl emigrantų gyvenimu gyventi.

Romoje mums neteko ilsėtis. Ne tam mes čia buvome ir atvažiavę. Apžiūrinėjome senojo civilizuoto pasaulio sostinę su jos garsenybėmis — Koliziejum, katakombomis, kur pirmieji krikščionys susirinkę slapstydamies nuo persekiojimų meldėsi ir garbino savo Viešpatį Tvėrėją ir Vienintelį Jo Sūnų kapinių tamsumoje. In hoc signo vincis! Be to, dar aplankėm Panteoną, uždėdami ant Garibaldi kapo vainiką ir pagerbdami jo asmenyje didžiausią Italijos patriotą ir suvienytos valstybės kūrėją. Taip pat aplankėm naujosios istorijos kūrybos šedevrą, kuris puošė Romą didžiausių pasaulio genijų tvariniais, Šv. Petro baziliką.

— Nors kaštavo popiežiams ši bazilika beveik visos Vokietijos ir gerokos dalies pasaulio nuo katalikų bažnyčios atsiskyrimą, bet vis dėlto verta buvo tokią bažnyčią statyti, — pasakė man mano palydovas kun. Prapuolenis.

Beviešint Romoje, mūsų vadovu, arba cicerone, buvo Italijos parlamento narys Marqius de la Toretto. Jis šiek tiek mokėjo rusiškai ir buvo įpareigotas mus globoti ir tiekti visokiariopą pagalbą.

Vėliau jis buvo Italijos pasiuntiniu Petrapilyje. Čia su juo arčiau susipažinau, ir jis, tą pažintį atmindamas, taikos konferencijoje Paryžiuje, 1919 metais, daug mums padėjo, kaip politiniai, taip ir materialiai, palaikydamas mūsų interesus. Jo galingo užtarimo dėka man pavyko išrūpinti drauge su inž. Naruševičium pirmą garvežių partiją ir apskritai riedamosios medžiagos mūsų geležinkeliams. Romoje jis mus vaišino, vežiojo po miestą ir apylinkes, rodė visas garsenybes, karo dirbtuves ir šiaipjau žymesnes vietas. Be jo, dar mus lydėjo didelis senatorių ir parlamento atstovų būrys, ypač užmiestį belankant.

Vieną dieną išvežė mus traukiniu į seną Italijos miestą Ternį. Tenai buvo įrengtos nepaprastai gražioje ir kalnuotoje vietoje su dideliu vandens kriokliu ginklų dirbtuvės. Traukinys buvo ankštai prikimštas italų parlamento narių. Privažiavus Ternį, buvo paduoti keli automobiliai rusų parlamento nariams ir trys elektros tramvajaus vagonai italų parlamentarams. Bematant automobiliai buvo užimti mūsų vaišingųjų šeimininkų, o daliai rusų delegacijos narių teko važiuoti tramvajum... Fabrike mus pasitiko administracija su orkestru. Bet mes buvome nustebinti, kad vietoje rusų himno pasigirdo Marseljetė. Italai teisinosi, kad jų orkestras dar nesuskubo rusų himno išmokti. Apžiūrėjome visus fabriko skyrius ir buvome nustebinti labai lėtu darbo tempu. Fabriko pajėgumas buvo išnaudotas ne daugiau kaip 50%. Tatai mums krito į akį ypač po to, kai mūsų buvo aplankyta Anglijos ir Prancūzijos karo reikalams pritaikinta pramonė. Iš fabriko nuvykome į tą kalną, iš kurio veržėsi, mušdamas vandenį aukštyn, krioklys. Pasigėrėję gamtos gražumu, atvėsę paunksnėje nuo Italijos karščių, grįžome į stotį. Čia mūsų laukė pa-

roda. Ugniagesiai ir boy skautai, išsirikiavę, pražygiavo pro mus, reikšdami mums pagarbą. Kol mes visą parodą apėjome, mūsų šeimininkai pasiskubino užimti visas restorane vietas, todėl mūsų delegacijos daliai teko papasninkauti gerą valandą.

Apskritai, reikia pasakyti, kad italų kompanijoje gana linksma ir smagu. Jie labai malonūs, atviri ir nuoširdūs žmonės. Jų minia gyva ir ekspansyvi. Reikia mažiausio įvykio, mažiausio susikimšimo gatvėje, kaip išauga didžiausia žmonių minia. Visur šypsosi, visi juokiasi, visur aplink linksma. Rodos, kad tave kiekvienas sveikina, kiekvienas džiaugiasi tave sutikęs.

Romoje mes išbuvome vos kelias dienas. Priėmimai, vaišės, pietūs, vakarienės, rautai pas aukštuosius asmenis, o, be to, dideli birželio mėn. karščiai mus gerokai išvargino. Rusų Dumos delegacija išsiskubino į austrų italų frontą. Aš dar turėjau pasilikti kelias dienas Romoje, laukdamas popiežiaus Benedikto XV audiencijos. Mes buvome Italijos svečiai. Naudojomės jos vaišingumu. Karo ministeris man visą laiką teikė galimumo naudotis jo automobiliu, ir aš, kanauninko K. Prapuolenio ar rusų dainininkės Rozovos lydimas, lankiau Romos miestą ir jo apylinkes. Visos tos vietos, kurios mums buvo žinomos iš istorijos, sudarė nepaprasto įspūdžio, ir teko stebėtis sena, aukštai išsivysčiusia Romos imperijos civilizacija. Ji turėjo ir tebeturi didelės įtakos visam civilizuotam pasauliui.

Važiuodamas į Romą, aš norėjau pasinaudoti proga ir išgauti audienciją pas popiežių Benediktą XV, kad galėčiau išprašyti jį paskelbti visose pasaulio katalikų bažnyčiose lietuvių dienos rinkliavą nukentėjusiai Lietuvai. Lietuviams rūpėjo tą rinkliavą

išgauti dėl dviejų motyvų: viena, kad mes tikėjomės gana žymios sumos pinigų nukentėjusiai Lietuvai, antra, toks paskelbimas visuose kraštuose būtų geriausiai išpropagandavęs Lietuvos vardą. Todėl aš pasilikau lietuvių dienos išgauti. Šitame reikale man daug padėjo kan. K. Prapuolenis.

Kanauninkas K. Prapuolenis

Tai ne parapijinis veikėjas darbuotojas, bet pasaulinio masto vyras su didele išmintimi, moksline erudicija, gilus praeities tyrinėtojas, platus, gabus valstybės darbuotojas, turįs daug patyrimo administracijos darbe, iškalbingas, sumanus oratorius, turįs savyje švelnaus jumoro, išauklėtas, mandagus savo veiksmuose ir kalboje, gabus diplomatas, kuris galėjo būti pažiba bet kurios valstybės diplomatų tarpe. Jo švelnus būdas, jautri siela padėdavo jam greitai orientuotis gyvenimo sūkury, duodavo galimumo prieiti prie kiekvieno žmogaus, sudaryti draugiškus santykius ir užkariauti visų meilę ir simpatijas. Draugijoje jis buvo nepavaduojamas. Kur tik jam tekdavo pasirodyti, jis savo linksmu būdu, malonia imponuojančia išvaizda, savo linksma nuotaika traukte visus patraukdavo, ir aplink jį sukdavosi visa draugija. Jis visur buvo laukiamas ir pageidaujamas svečias, namų draugas, bičiulis ir malonus, mylimas dvasinis patarėjas.

Šie jo būdo privalumai jam leido, mokslus išėjus, aukštai iškilti ir užimti atitinkamas jo gabumams vietas prie kelių arkivyskupų.

Jis skiriamas aukščiausios katalikų vadovybės Rusijoje — metropolito sekretorium. Čia jis įsigyja žinių, įgauna prityrimo ir darosi nepavaduojamas

šiai aukštai vietai. Prie keturių arkivyskupų lieka sekretorium. Tuo metu, reikia atminti, kokios sunkios ir komplikuotos buvo pareigos. Samoderžavije, provoslavije i ruskaja narodnost — štai garsaus šventojo pravoslavų sinodo oberprokuroro Pobiedonoscevo nustatyti principai, kuriais vadovavosi imperijos vyriausybė. Kitatikiai buvo vos vos pakenčiami.

Jis, būdamas visų katalikų užtarėjas Rusijoje be tautybės skirtumo, gynė nuo pravoslavų skriaudikų savo vienatikius. Gynė kaipo teisybės ir doros rėmėjas. Jam buvo skaudu, kad katalikai ir iš viso kitatikiai rusuose persekiojami. Bet kai jis pamatė, kad katalikas kataliką persekioja, daro skriaudas ir neleidžia lenkų įsiviešpatavusi dvasiškija lietuviams garbinti Viešpatį savo kalba, kai priešinosi, kad būtų skaitoma evangelija lietuviškai ir sakomi pamokslai Petrapilio bažnyčiose, jam dar skaudžiau buvo, ir jo teisingumo jausmai buvo užgauti. Jis dėjo visas pastangas, kad tų skriaudų jo tautiečiai išvengtų.

Jis savo energiją, savo sumanumą pavartoja tam, kad lietuvių teisingi ir teisėti reikalavimai būtų patenkinti. Jis įtikinėja aukščiausią bažnyčios valdžią duoti savo sutikimą ir, tokį sutikimą gavęs, ragina lietuvių kunigus sakyti lietuviams pamokslus ir pats tai vienur, tai kitur dalyvauja lietuviams laikomose pamaldose ir sako pamokslus, norėdamas savo autoritetu pagreitinti naujos tvarkos įgyvendinimą.

Lenkams, kurie beveik neskyrė tuomet, ir dabar neskiria, katalikybės nuo lenkų tautybės, toks lietuvių reikalavimas pasirodė „revoliucija“, „separatizmas“, „senų tradicijų“ ardymas ir beveik pačios tikybos įžeidimas. Kilo didžiausias triukšmas, ir lenkų visuomenė sujudo. Imta ieškoti kaltininkų agitatorių. Kadangi metropolito sekretorius nesislėpė su savo nuo-

monėmis, visur aštriai kritikavo lenkų įsikarščiavusius agitatorius, neatsižvelgdamas į savo priešininkų aukštą padėtį ir atskirus asmenis, tai jis buvo apšauktas litvomanu ir visos lenkų tautos priešu, bažnyčios ardytoju. Nesigailėta visokių insinuacijų, apkalbėjimų ir šmeižtų lenkų nekenčiamojo kun. Plapuolenio asmeniui. Bet jo tiesioginis viršininkas, arkivyskupas, gerai pažindamas savo sekretorių, nekreipdavo jokio dėmesio į visus tuos šmeižtus. Bet arkivyskupui Gintautui mirus ir paskyrus arkivyskupu grafą Šembeką, šis, būdamas silpno būdo ir lenkų partijos ryškus kandidatas, paklausė lenkų, reikalavusių pašalinti sekretorių; dar neperėmęs savo sosto, telegrafu įsakė kan. K. Prapuoleniui atsistatydinti. Tokią skriaudą matydami, visi buvo pasipiktinę šiuo neteisingu poelgiu. Net rusų biurokratija ir ta negalėjo tokios neteisybės toleruoti. Kadangi nuo vidaus reikalų ministerio priklausė jo atleidimas ir pensijos paskyrimas, tai Prapuoleniui buvo paskirta iki gyvos galvos pensijos po 200 rublių mėnesiui ir apdovanotas aukštu šv. Stanislovo I rūšies ordinu. Jo priešai kaip tik šį faktą savaip išaiškino ir ėmė pravardžiuoti jį mėgiamuoju lenkų epitetu — „rusų agentu“. Toks vardas buvo lenkų duodamas kiekvienam lietuviui patriotui, kuris gynė savo tautos reikalus nuo lenkintojų puolimų. Štai dėl ko kanauninko Prapuolenio karijera pasibaigė.

Jis iš Petrapilio važiuoja į savo gimtąjį kraštą, apsigyvena Seinuose ir imasi plunksnos darbo. Jo plunksna, visą amžių buvusi nukreipta prieš katalikybės priešus, dabar kreipiama prieš Lietuvos, lietuvių tautos priešus. Jo plunksna smaila, nors ir paauksinta, bet skaudžiai duria visiems, kurie stengiasi užgniaužti, sulaikyti Lietuvos tautinę sąmonę. Jis gi-

liai studijuoja mūsų praeitį, studijuoja mūsų santykius su lenkais. Kadangi lenkai nuolat prikaišioja lietuviams, esą mes jiems nedėkingi už krikščionybės įvedimą, tai jis paremtais istoriniais daviniais įrodo, kad lenkų dvasininkams nerūpėjo krikščionybės įvedimas Lietuvoje, bet mūsų tautos sulenkinimas ir jos pavergimas. Jis nupiešia labai vaizdžiai lenkų apaštalavimą Lietuvoje, parodo visoje nuogybėje lenkų dvasiškių vaizdą su jų moralės nuskurimu, su jų obskuratizmu, su jų aklu tarnavimu ne Bažnyčiai, bet lenkinimui. Jis pirmas iš aukštų katalikų dvasiškių, nebijodamas būti įtartas antikatalikiškumu, reiškia apgailestavimą, kad lietuvių tauta katalikais virto ir kad lenkai tą katalikybę pas mus įvedė; jis bevelijo matyti Lietuvą protestonišką, kuri, jo nuomone, būtų išlikusi drauge ir lietuviška. Šią nuomonę jis reiškia, aprašinėdamas lenkų dvasiškių kovą su protestonais Vilniuje. Jis rašo spaudoje, bet didžiausias jo darbas yra jo istoriniai veikalai prancūzų, lenkų ir lietuvių kalbomis, išleisti lenkų bažnyčios ir jos apaštalavimo Lietuvoje santykiams nušviesti.

Šie veikalai plačiai pasklido po visą pasaulį ir labai daug padėjo išaiškinti lenkų-lietuvių santykius bei jų apaštalavimą Lietuvoje.

Nė vienas lietuvių parašytas veikalas, kuris gvildena lenkų-lietuvių santykius, nebuvo sukėlęs tiek triukšmo lenkuose, kiek kan. Prapuolenio. Buvo daryta žygių Vatikane, kad jo knyga pakliūtų į Index'ą Librorum Prohibitorum ir jos autoriui būtų pritaikytos visokios administracinės bausmės. Nors buvo užsitraukta kai kurių šv. Sosto agentų, ypač lenkų suagituotų, nemalonės, bet represijų nebuvo taikyta.

Man teko arčiau susipažinti su kan. Prapuoleniu jau Kaune, kai jis, atvykęs iš Seinų, apsigyveno

Garalevičiaus namuose, Nemuno pakrantėje. Jis rašė tuomet savo „Polskie Apostolstwo na Litwie". Susipažinęs su juo negalėjau nejusti jo prakilnios dvasios ir jo asmens kitų vertingų privalumų. Pajutau didelį prie šio mūsų veterano prisirišimą, ir nuo to laiko mūsų draugiški santykiai nebepakitėjo. Nuolatos teko pas jį lankytis ir gėrėtis jo atpasakojimais aprašomų jo knygoje praeities epizodų. Be to, dar man, jaunam advokatui, teko garbė vesti jo bylą prieš generolą Babianskį, jį apšmeižusį spaudoje, sąryšy su kunigaikščio Oginskio palikimo byla. Tie gen. Babianskio nukreipti straipsniai prieš kan. Prapuolenį turėjo irgi tikslų nužeminti tą didelį lietuvį patriotą už jo antilenkišką nusistatymą. Jis kreipėsi į advokatą P. Leoną, mano tuometinį patroną. Bet kadangi P. Leonas buvo tos pačios partijos narys, kaip ir gen. Babianskis, tai jį kaltinti atsisakė ir pasiūlė mane. Begvildenant šią bylą, kaip tik teko plačiai įsikalbėti su kanauninku ir sužinoti daug faktų iš jo plataus veikimo Petrapily, iš kovų su lenkininkais už lietuvių teises bažnyčioje.

Lietuvoje, ypač Vilniuje ir Vilniaus krašte, prasidėjo smarki kova dėl lietuvių kalbos teisių bažnyčioje. Jau ir mažiau susipratęs vilnietis ėmė nebetikėti lenkų tvirtinimais, kad Ponas Dievas supranta tik lotyniškai ir lenkiškai, kad malda tik lenkiškai sukalbėta Dievui patinkanti. Jau ir jam gana buvo išaiškinta, kad Dievas sutvėrė visus žmones ir kalbas, kad Jis lygiai myli lenkų, lygiai lietuvių kalbą ir kad jo malda neblogesnė Dievui už lenkišką.

Kai toks teisingas lietuvių reikalavimas betgi nebuvo bažnyčios vyriausybės teisingai sprendžiamas, pamaldos nebuvo įvedamos lietuviškiausiose parapijose, tai mūsų tautos vyrų buvo sugalvota ape-

liuoti į Romą. Čia neapsieita be brangių kanauninko patarimų ir pagalbos. Buvo pasiųstas žinomas memorialas popiežiui ir laukta atsakymo. Bet kai skundai ir maldavimai raštu nieko nepadėjo ir kai susekta buvo, kad tie skundai ten likviduojami neoficialių lenkų atstovų prie Vatikano, imta galvoti, kad reikią pasiųsti savo žmogų, kuris, Romoje gyvendamas, įsigytų pažinčių ir galėtų žodžiu paaiškinti dalykų eigą ir paraližuoti lenkininkų veiksmus prie Vatikano. Ieškota tokio įtakingo vyro, prityrusio ir gero diplomato.

Sustota ties kan. Prapuolenio asmeniu. Geresnio ir tinkamesnio tam reikalui kandidato nė ieškoti nereikėjo. Jo kvalifikacijoms lygaus Lietuvoje netur̃ėta. Sumanyta reikalingas lėšas surinkti aukomis. Kan. Prapuolenis sutiko važiuoti į Romą, bet nesutiko, kad jo aprūpinimas būtų aukomis paremtas. Tas dalykas netikras. Reikia ieškoti kitų šaltinių. Kaip tik tuo metu pasiliuosuoja Romoje Šv. Stanislovo bažnyčios, esančios rusų atstovybės žinioje ir jos iš dalies išlaikomos, rektoriaus vieta. Kanauninkas gavo paskyrimą tai vietai. 1914 metų pavasarį kan. K. Prapuolenis važiuoja į Romą, kaipo pirmutinis neoficialus lietuvių visuomenės ir tautos atstovas.

Romoje, atsargiai panaudodamas savo gabumus, jis atlieka didelį tautos darbą. Čia jam tenka grumtis su mūsų priešininkais, aiškinti Lietuvos bažnyčios reikalus, ginti mūsų tautos teises, išdirbti santykius, surasti mūsų užtarėjus, įkvėpti jiems mūsų tautai simpatijas ir suardyti suraizgytus supintus intrygų ir visokių melagysčių tinklus.

Jis, nesigailėdamas energijos, triūso ir savo nervų, dirba sunkų ir nedėkingą darbą. Jis neleidžia veltui laiko: jau nebejaunas būdamas, Romoje išmok-

sta italų kalbą, išmoksta ją taip gerai, kad savo stilium net stebina pačius italus.

Uoliai lanko Vatikano biblioteką, rausiasi archyvuose, rinkdamas šaltinius Lietuvos istorijai. Jis atliko didelį darbą. Nukopijavo retus dokumentus, atpasakojo daug faktų. Jų susidarė didelė dėžė, kuri, deja, jam į Lietuvą grįžtant dingo. Tas turtas su jo paties atsiminimų užrašais niekad šviesos nebematys.

Užeina karo audra. Iškyla mūsų politiniai reikalai. Žmonių, kurie galėtų tinkamai nušviesti mūsų politines aspiracijas, kurie sugebėtų nušviesti mūsų tautos savitumą, užsieniuose buvo labai mažai. Ir štai kan. K. Prapuolenis pats savaime virsta neoficialiu atstovu. Jis organizuoja propagandą, intensyviai rašinėja italų laikraščiams, skiepydamas jiems supratimą ir užuojautą okupuotai ir nelaimingai lietuvių tautai.

Aš jį susitikau Romoje 1916 metų vasarą, lankydamas Italiją, kaipo rusų parlamento delegacijos narys. Sutinku jį aukštose diplomatų sferose, laikomą didelėje pagarboje ir dirbantį didelį darbą. Jis džiaugės ir džiaugsmo ašaros vilgė jo skruostus, kai mes susitikome šiame amžiname mieste ir kėlėme drauge Lietuvos reikalus. Jis sekė kiekvieną mano žygį ir gausiai rėmė savo patarimais.

Mano kelionės draugams, V. Dumos atstovui F. Račkauskui ir V. Tarybos nariui grafui Vielepolskiui trukdant surasti būdų išgauti man audienciją pas popiežių, kan. Prapuolenis, kol audienciją išgavome, labai krimtosi.

Išgavus man audienciją pas popiežių, jis mane lydėjo iki Vatikano vartų, teikė patarimų, kaip ir ką reikia popiežiui sakyti. Jis išvertė į italų kalbą mano memorandumą popiežiui lietuvių dienai katalikų baž-

nyčiose išgauti. Paskui didžiai džiaugėsi, kai man audiencija puikiai pasisekė.

Vėliau jis visą karą dirbo tą didelį darbą, kuris vedė mūsų tautą prie nepriklausomybės. Matome mes jį dalyvaujant politiniuose pasitarimuose ir lietuvių konferencijoje Berne.

Kai Lietuvos nepriklausomybė jau buvo iškovota, kan. Prapuolenis gauna paskyrimą neoficialiu atstovu. Jis man, dar Paryžiuje būnant, 1919 m. rašo laišką, kad aš išaiškinčiau mūsų vyriausybei, jog prie Vatikano negalima skirti kunigo, nes kunigas turi laikytis subordinacijos, jis yra tik prastas kareivis kardinolo akyse.

— Argi gali paprastas feldfebelis atstovauti kieno nors interesus pas generolą? — baigia jis laišką.

Kan. K. Prapuolenis grįžo į Lietuvą. Čia jam buvo pavestos sunkios ir painios pareigos vidaus reikalų ministerijoje vadovauti tikybų departamentui. Čia mums nuolat teko susitikti beorganizuojant evangelikų-reformatų tikybines įstaigas.

Jis su dideliu atsidėjimu ir objektyvumu tuos reikalus gvildeno ir sprendė. Kaipo politikas, jis veikė nežiūrėdamas jokių partijų, nors visą amžių jo pažiūros sutapdavo su tautininkų nusistatymu. Jam rūpėjo visos tautos reikalai. Jis visuomet pabrėždavo šį savo nusistatymą ir labai apgailestaudavo, kad mūsų valstybės vyrai tarp savęs vaidijasi. Nusiskųsdavo, kad mūsų žmonės nepasiruošę lenda į pirmąsias vietas, nepagerbia, neretai net atstumia nuo tautos ir valstybės darbo prityrusius vyrus.

Jis tautos reikalus aukščiau viso ko statė, mylėjo savo kraštą, mylėjo žmones ir nuoširdžiai dirbo jų naudai, jų kultūrai.

III

AUDIENCIJA PAS POPIEŽIŲ BENEDIKTĄ XV

Sunku audienciją gauti. — Lenkų intrygos. — Vatikane. — Pas popiežių. — Malonus priėmimas. — Mano memorandumas. Lietuvių dienos pažadėjimas. — Palaiminimas. — Pas kardinolą Gasparri. — Mano vizitas karaliaus šeimai — vyriausioji kliūtis audiencijai gauti. — Iš ambasados sugrįžęs — vis tiek, kaip iš Rusijos atkeliavęs. — Pažadėta parama Lietuvai per bažnyčias. — Ambasadoriaus Girso patarimas. — Prof. Pr. Bučio misija. — Kan. K. Alšausko paskyrimas. — Per Šveicariją į Paryžių. — Su Amerikos katalikų atstovais susitikus

Jau antrą kartą rusų ministerijos įgaliotinis prašė man šv. Tėvo audiencijos. Pirmą kartą buvo pasakyta, kad jau užimtas ir negalįs man audiencijos skirti. Labai nustebome. Aš turėjau vyskupo Karevičiaus laišką, rekomenduojantį mane kardinolui Gasparri. Tame laiške buvau taip išgirtas, kaipo reformatas... Buvo pasakyta, kad nors aš kalvinas, bet labai gerai atstovauju Dumoje lietuvių katalikų reikalus ir, Dieve duok, kad būtų daugiau tokių katalikų, kaip reformatas Yčas. Labai diplomatiškai dar buvo nurodyta, kad Lietuva, kaip ir Lenkija, yra daug nukentėjusi nuo karo ir kad lietuviams esą reikalinga pašalpa.

Dar iš vakaro rusų ministerijos įgaliotinis buvo įteikęs laišką monsignorui Tedeschini, kad šis įduotų jį kardinolui Gasparri. Atsakymas buvo gautas labai greitai. Man ir grafui Olsufjevui audiencija buvo pažadėta skyrium. Bilietai pažadėta atsiųsti iš vakaro. Tačiau, vakarui atėjus, bilieto nesulaukiau. Vėlai vakare iš Vatikano buvo patelefonuota įgaliotiniui, kad šv. Tėvas jau buvo savo laiką išskirstęs ir negalįs manęs priimti.

— Ką gi daryti, — sakau. — Palauksiu dar vieną dieną, t. y. gal birželio 10 d. priims.

Bandome dar kartą. Dabar pasiuntė laišką von Bokas. Apie 5 valandą gautas atsakymas, kad šv. Tėvas vėl užimtas ir negalįs manęs priimti.

Susidarė labai kebli situacija. Bokas sako, kad čia reikią siūlo galo ieškoti lenkų intrygose. Girdi, lenkai taip pasukę visą dalyką, kad nei mano laiškas, nei Boko raštas nepriėję kur reikia. Svarstome, kas čia daryti. Išvažiuoti man iš Romos, negavus pas popiežių audiencijos, būtų labai didelis smūgis ir Lietuvai ir man, kaipo atstovui. Juoktųsi lenkai, o lietuviai manytų, kad popiežius manęs nepriėmęs dėl tikybos skirtumo. Taigi nusileisti nenorėjau.

— Žinai ką? — sakau Bokui. — Eik tamsta pas kardinolą Gasparri ir pareikalauk paaiškinti, kodėl priimti lenkai, o lietuvio nenorima priimti. Pasakyk jam, kad aš pasilieku dar vieną dieną ir kad būtinai noriu būti priimtas. Jei negalėtų tuojau, tai dar kelias dienas palauksiu audiencijos.

— Dabar tamsta pats matai, kaip lietuvių reikalai blogai stovi, — pastebėjo Bokas. — Su lenkais kova sunki. Jie čia šimtmečiais sėdėjo ir dirbo, o jūs tik dabar pradedate savo akciją. Pasirūpinsiu tamstai būtinai audienciją išgauti; dabar jis negalės atsa-

POPIEŽIUS BENEDIKTAS XV

kyti. Rytoj eisiu pas kard. Gasparri ir viską jam išdėstysiu.

Laukiu rytojaus. Bokas turėjo tiesiog iš Vatikano pas mane į Grand Hotelį ateiti pusryčių valgyti, kuriuos suruošiau rusų ambasados nariams, Bokui ir kan. K. Prapuoleniui pagerbti. Pirmas atėjo konsulas Zabiella, paskui ir Bokas. Iš jo veido pažinau, kad pavyko. Nušvitęs pasakė:

— Išdėsčiau kardinolui visas smulkmenas. Jis labai nustebo, išgirdęs tokį pranešimą. Patraukė pečiais ir pasakė: „Aš nieko nežinojau. Man nebuvo įteiktas nei vyskupo Karevičiaus laiškas, nei Jūsų prašymas. Leiskite man, aš viską padarysiu... Rytoj atstovas Yčas šv. Tėvo bus priimtas.

— Dėkui už pasidarbavimą. Tiek aš jums vargo padariau, — pasakiau Bokui.

— Tai nieko, — atsakė jis, — juo daugiau kliūčių sutinki, juo labiau norisi jas nugalėti. Dabar tamsta pats įsitikinai, kaip silpnai stovi jūsų klausimas Vatikane. Lenkų čia daugiau pasidarbuota.

Paskui atėjo kan. Prapuolenis, kurį taip pat kviečiau pusryčiauti. Pasodinau jį pirmoje vietoje, kad jis visiems geriau imponuotų ir ambasada su juo skaitytųsi. Pusryčiai truko gana ilgai. Pabaigę prieš 4-tą ir su kun. Prapuoleniu pasikalbėję, išsiskirstėme.

Priėmiau žurnalistus. Sumaniau pakviesti vieną korespondentą „Lietuvių Balse“ darbuotis, kad nušviestų mūsų klausimą italų spaudoje. Susitariau.

Paskui vėl atėjo Bokas ir atnešė laišką, rašytą iš Vatikano. Atplėšę radome, kad audiencija paskirta man rytoj 11 val. iš ryto. Labai nudžiugome.

Rytojaus sulaukęs ir užsivilkęs fraką, drožiau į Vatikaną. Pakeliui užvažiavau pas kanauninką Pra-

puolenį pasidžiaugti, jam tą žinią pranešti. Jis labai interesavosi ir sirgte sirgo, kad tik lenkų intrygos nepaimtų viršaus. Labai nudžiugo, mane frakuotą išvydęs.

— Na, kaip? Ar buvai? — paklausė.

— Dar tik važiuoju — vienuoliktą paskirta, o dabar dar tik pusė vienuoliktos.

Pasikalbėjome. Paskui sėdome į automobilį ir nuvažiavome į Vatikaną. Privažiavus šv. Petro aikštę, jis išlipo ir nutarė manęs palaukti kavinėje. Aš gi, apsukęs šv. Petro bažnyčią, atsidūriau Vatikano kieme.

Prie pusiau atvirų vartų stovi popiežiaus gvardijos kareivis su ilga halebarda. Spalvotai išsirėdęs, dailus, aukštas vaikinas. Savo halebardą aukštyn iškėlė ir man saliutavo. Vartus atidarė kitas kareivis. Skrybėlę nusiėmęs, atsakiau. Vieną kiemą pravažiavęs, atsidūriau kitame. Vatikano palocius iš oro didelio įspūdžio nedaro. Privažiavau dar prie vienų didelių durų. Prie jų stovi ne tai kareivis, ne tai generolas. Paklausė manęs, kas aš toks. Parodžiau pakvietimą. Tada jis rankos mostelėjimu parodė į viršų.

Ėjau plačiais, aukštais marmuriniais laiptais. Priėjau vieną kareivį. Paklausiau, kur toliau eiti. Parodė tiesiog į dideles plačias duris. Įėjau. Tenai iš vienos ir antros pusės stovėjo keli kareiviai grupėmis. Kiti laisvai sau sėdėjo. Visi buvo be ginklų. Apsirėdę daugiausia raudonais mundieriais, su dideliais, plačiais sidabriniais antpečiais.

Įėjau į kambario vidurį. Kambarys didelis, tamsiais apmušalais išmuštas ir tamsiais ąžuoliniais baldais apstatytas. Baldų jame buvo visai nedaug: tik kelios kėdės prie sienų stovėjo. Ėjau viduriu kamba-

rio, dairydamasis į visas puses, kur čia nusirėdžius ir viršutinius rūbus palikus. Vienas storokas juodbruvis kareivis, pastebėjęs mane, straktelėjo iš savo vietos ir priėjo prie manęs; paėmė iš manęs popierių, pažiūrėjo ir parodė toliau. Pasukęs į dešinę, atsidūriau vėl ruimingame kambary, panašiame į pirmąjį. Čia prie manęs prišoko išsyk du raudonai apsivilkusieji vyrai ir padėjo man nusirengti. Paskui priėjo laibas, aukštas, skustas vyrukas, civiliškai apsirėdęs, su ilgomis kojinėmis aukščiau blauzdų.

Padaviau jam savo „apgynėją popierių". Perskaitęs jį, iškilmingai davė man ženklą sekti paskui.

— Oho, — pamaniau sau, — šis tai jau bus „iš aukštesniųjų". Ėjome dar per vieną kambarį. Čia iškilmingumo pilni stovėjo Jo Šventenybės gvardijos karininkai, gražiai išsipuošę. Man pro juos praeinant, galvos nulenkimu jie mane pasveikino.

Kambariai puikūs, dailiais apmušalais išpuošti, grindys spalvotu marmuru išklotos. Gražu ir jauku aplink.

Porą kambarių praėjus, mano palydovas mane sustabdė ir, parodęs į stovinčias kelias kedes, paprašė sėsti. Kedės buvo tokios pat, kaip ir kituose kambariuose, medinės. Atsisėdau į pirmą prie durų. Iš kairės pusės stovėjo du generolai su plačiais antpečiais, skaistūs raudonikiai italai. Stypčiojo kojas kaitaliodami ir žvilgčiojo tai į manę, tai į tolimesnes duris. Pro tas duris buvo matyti būrys dvasiškių ir vienas aukštas frakuotas ponas.

Pažiūrėjau į laikrodėlį. Buvo 10 val. 50 min. Mano eilė dar nepriėjo. Pagal kvietimą dar turėjau dešimtį minučių laiko.

Pro mane praėjo du vyskupai su tuo aukštuoju ponu, prancūziškai kalbėdamiesi. Maniau, kad jau

mano eilė atėjusi. Bet, šit, perbėgo per salę tasai pats frakuotis ir po valandėlės sugrįžo, vedinas kažkokį žilą poną su dideliu portfeliu pažastėje.

Laukiau toliau. Ėmiau išilgai kambarį vaikštinėti, prisižiūrėdamas paveikslams, kurie ant sienų kabojo. Buvo tai šilkais išsiūti paveikslai, daugiausia šventųjų gyvenimo vaizdai.

Taip man bevaikščiojant, prisiartino prie manęs vienas vyras ir užkalbino prancūziškai. Pasisakė esąs popiežiaus kamerheras. Labai atsiprašė, kad užleido eilę kitam, nes pagal jų statutą ministeriai einą pirm kitų, o čia belgų ministerio būta.

— Tai nieko, — sakau, — aš turiu laiko, palauksiu.

Išsikalbėjome apie Lietuvą, apie mūsų parlamentarės delegacijos svarbumą, apie lietuvių santykius su kitomis tautomis etc... Paskui nuo manęs nuėjo ir, sugrįžęs, pavadino į kitą kambarį. Ten stovėjo keli žmonės ir tarp jų pasirodė vienas dvasiškis, fioletais apsirėdęs. Labai dailus ir malonios išvaizdos kunigėlis.

— Tai popiežiaus kamerheras, monsignoras Tedeschini, — pasakė mano palydovas.

Šis į mane kelis kartus žvilgterėjo, bet nei aš prie jo, nei jis prie manęs neprisiartino. Kiek laiko dar man pasikalbėjus su tuo svietiškiu kamerheru, su kuriuo iš karto kalbėjome prancūziškai, paskui angliškai, o vėliau net ir vokiškai. Čia prisiartino prie manęs tasai dailusis kunigėlis ir gryna prancūzų kalba paprašė eiti prie šv. Tėvo.

Dar per vieną kambarį perėjęs, atsidūriau didelėje salėje. Paprašė manęs atsisėsti ir kiek lukterėti. Kelias minutes sėdėjau vienas. Iš dešinės pusės stovėjo popiežiaus sostas, apmuštas tamsiai raudonu

aksomu, asla išklota kilimu su išaustu ant jo žodžiu „Smyrna“ (Brangiausi kilimai, sako, einą iš Smyrnos miesto). Iš kairės ėjo langai į Vatikano kiemą, o tiesiai buvo durys, už kurių gidrėjosi balsai.

Numaniau, kad čia galėjo būti popiežiaus kambarys privatinėms audiencijoms. Kiek laiko praėjus, pasigirdo žingsniai, drapanų šlamesys, ir pasirodė tasai gražusis kunigėlis.

Atsivėrė durys. Už jų pamačiau tą patį žilą senuką, belgų ministerį, kuris ruošėsi išeiti. Jam išėjus, monsignoras mostelėjo man ranka, kad įeičiau. Įėjau į platų, ilgą kambarį, raudonais apmušalais išmuštą. Žemo ūgio, baltais rūbais apsivilkęs, su maža kepuraite ant galvos pasitiko mane prie pat durų patsai popiežius.

Pasisveikinau. Paskui jis paėmė mane po ranka ir nusivedė į galą stalo, kur buvo greta sustatytos dvi kedės. Ant vienos iš dešinės jis atsisėdo. Ėmėme kalbėtis. Po dviejų žodžių jau aš visai užmiršau, kad kalbu su popiežium, su galingiausiu pasaulyje hierarchu. Man rodėsi, kad esu pas malonų, aukštai apsišvietusį žmogų, ir tiek. Nebuvo pas jį tos nenatūralės didybės, to dirbtino iškilnumo, kurio galėtum pas tokį valdovą tikėtis. Žinodamas, kas esąs, nei vienu savo gestu, nei vienu savo kalbos žodžiu to neparodo.

— Labai man miela matyti Lietuvių tautos atstovą, — pasakė jis, — tos tautos atstovą, kuri man ir Bažnyčiai ištikima. Kaip dabar jūsų tėvynė? Jūsų sostinė Vilnius? Ar tiesa, vokiečių užimta?

— Taip, Jūsų Šventenybe, — atsakiau, — užimtas mūsų beveik visas kraštas ir smarkiai nuo karo nukentėjęs. Dalys jo ėjo iš rankų į rankas po kelis sykius. Žmonės išbėgiojo iš savo vietų ir kai kurie

tolimuose kraštuose, Rusijos gilumoj, gyvena ir vargą kenčia.

— Koks jūsų įspūdis iš jūsų kelionės? Juk daug matėte? Buvote ir fronte? — vėl užklausė.

— Taip, buvau anglų ir belgų fronte, — atsakiau. — Aplankėme Belgų karalių Albertą.

— Kaip, ar jis labai nusiminęs?

— Daug kas teko, — sakau, — pas juos matyti, apžiūrėti. Belgai labai suvarginti, bet ūpo, mano supratimu, gero. Karalius Albertas man padarė įspūdį, kad pasiryžęs iki galui kovoti. Anglai, prancūzai ir rusai ruošiasi prie labai ilgo karo, ir iš visa ko matyti, kad vokiečius nugalės.

— Ką lietuviai mano? — vėl užklausė popiežius. — Ar jūs norite su lenkais susidėti, ar atskirai nuo jų tvarkytis?

— Lietuviai su lenkais nenori dėtis, — aš atsakiau, — nes gyvenimas parodė, jog jie nemoka su mumis draugiškai elgtis. Visur ir visame nori iš Lietuvos Lenkiją padaryti. Bažnyčiose neduoda lietuviams savo kalba melstis ir tai tuo laiku, kada jie dar savo valdžios neturi. Todėl mes jokios garantijos neturime, kad jie mūsų nenustos lenkinę, jei su jais drauge atsidurtume. Po karo tikimės turėti savo valstybę, iš Rusijos ir Prūsų Lietuvos dalių sudarytą.

— Ar daug Prūsuose turite savo tautiečių?

— 200.000 su viršum.

— Tai ne lengvas dalykas juos iš vokiečių gauti. C'est très difficile. Vokiečiai, jei ir būtų aliantų nugalėti, tačiau vis dėlto pasiliks didžiulė valstybė, su kuria teks jums skaitytis. Bet, jei tenai jūsų tautiečiai gyvena ir jų visų toks noras būtų, tai gal vokiečiai su tuo ir susigyvens.

— Leiskite, Jūsų Šventenybe, pareikšti prašymą, kad Šventojo Sosto atstovas taikos konferencijoje palaikytų teisingus Lietuvos reikalavimus ir paremtų mūsų siekimus prie nepriklausomos valstybės sudarymo.

— Sans doute (nėra abejonės), kad parems jūsų troškimus, jei mūsų atstovas dalyvaus joje. Mes visomis pajėgomis stengiamės kariaujančias galybes sutaikinti, bet, deja, mūsų pageidavimai pasilieka pia desideria ir karo galo dar vis nematyti.

— Jūsų Šventenybe, Lietuva, virtusi tiesioginių mūšių arena, kenčia didelį vargą nuo jos okupantų vokiečių. Jos 350.000 gyventojų išbėgo nuo karo baisenybių iš savo krašto, pasklido po plačiąją Rusiją ir kenčia skurdą. Centralinis Lietuvių Draugijos Komitetas, kurio pirmininku man tenka garbė būti, deda visas pastangas, kad būtų galima sumažinti tų nelaimingų karo tremtinių skurdą ir vargą. Bet kariauti su tokia didele nelaime Komitetui yra labai sunku ir trūksta lėšų. Todėl mane delegavo čia prašyti Jūsų Šventenybės padėti Lietuvos žmonėms, kurie daugumoje yra katalikai, ir paskirti vieną dieną viso pasaulio bažnyčiose, kad pasimelstų už mūsų sunaikintą tėvynę ir parinktų aukų nukentėjusiųjų lietuvių naudai, kaip kad lenkams jau buvo padaryta. — Užbaigęs šį prašymą, įteikiau memorandumą. Jame buvo trumpai išdėstyti mūsų vargai ir pakartotas jau čia žodžiu pareikštas prašymas. (Šį momerandumą į italų kalbą išvertė kan. K. Prapuolenis).

Popiežius Benediktas XV su dideliu susidomėjimu išklausė manęs ir pasakė:

— Man labai gaila jūsų tautiečių, kurie tokį vargą kenčia. Aš įsakysiu paskelbti katalikų bažnyčiose

jums parinkti aukų. Jūs čia turite raštu išdėję savo prašymą?

Nors prašymas turėjo būti įteiktas kardinolui Gasparri, bet jau iš prityrimo žinodamas jo kanceliarijos nepalankumą mūsų reikalams, išdrįsau tą raštą tiesiog pačiam popiežiui įteikti, prasižengdamas etiketui.

— Taip, Jūsų Šventenybe, — sakau.

Jis paėmė tą raštą ir garsiai čia prie manęs perskaitė.

— Gerai. Aš paskelbsiu Lietuvai vieną dieną ir iš savo iždo liepsiu paaukoti. Jūs, lietuviai, lygiai mano širdžiai esate brangūs, kaip ir lenkai. Jeigu mes rinkome jiems aukų, tai ir jums parinksime. Prašau palikti raštinėje adresą aukoms pasiųsti. — Truputį pagalvojęs pridėjo: — Arba prašau čia man palikti.

Ištraukiau vizitinę korčiukę ir įteikiau, nuoširdžiai dėkodamas už pažadus. Čia jis pakilęs nuo kėdės padėjo tą raštą ir korčiukę ant stalo ir, darydamas kryžių ranka, pasakė:

— Aš laiminu jus ir per jus visą jūsų tautą.

Atsisveikinęs, ėjau iš kambario, o Jo Šventenybė mane vėl per visą ilgą kambarį (bibliotekos kambarį) išlydėjo. Audiencija truko 21 minutę.

Išėjus iš popiežiaus, atsidūriau vėl tarp tų pačių žmonių ir sargybos. Stovėjo kamerherai, vyskupai ir civiliai žmonės, kurie laukė bendros audiencijos ir palaiminimo. Pasidairius aplink, pastebėjau įvairių tipų žmonių, iš viso pasaulio suvažiavusių į šį tikybinį centrą. Be abejonės, jie visi kupini tų pačių kilnių jausmų, kaip ir aš kad buvau.

Visa audiencija padarė man gilaus ir malonaus įspūdžio, kuris ilgai neišdils iš mano atminties. Aš

visuomet džiaugiuos, kad man teko laimė atlankyti popiežių, tą galingiausiąjį hierarchą, kuriam lenkėsi beveik visas krikščioniškasis pasaulis. Prisiminė man viduramžių popiežių galybė, prieš kurią drebėjo imperatoriai, karaliai ir kiti valdovai. Užtekdavo tik ekskomunikato, kad galingiausias valdovas išnyktų iš politinės scenos. Bet mano atsilankymo metu, jau nuo 1872 metų, popiežius buvo Italijos karalių imtinys ir niekur iš Vatikano negalėjo išvažiuoti.

Popiežius Benedictus XV buvo vienas žymiausių diplomatų. Jis vardu buvo Giamo della Chiesa. Mokslus pradžioje ėjo seminarijoje ir Genujos universitete, kurį baigė su teisių daktaro laipsniu, bet kunigų mokslo mokėsi Romoje Collegio Capranica, iš kur perėjo į Academia dei Nobili Ecclesiastici. Tai yra tokia mokykla, iš kurios išeina Vatikano diplomatai ir iš viso karijeros vyrai. Čia jis susidraugauja su kardinolu Rampolla, kuris 1885 m. siunčiamas į Madridą nuncijumi. Jis pasiima tenai kaip sekretorių ir Chiesą. Vėliau Rampolla buvo paskirtas popiežiaus stats sekretorium. Po ketverių metų Chiesa irgi buvo paimtas į jo departamentą. 1903 m., kada vietoje Rampollos stats sekretorium buvo paskirtas kardinolas Merry del Val, Chiesa pasilieka savo vietoje. 1907 m. gruodžio 16 d. popiežius Pius X skiria Chiesą Bolognos arkivyskupu, o 1914 m. gegužės 25 d. jį pakelia į kardinolus. Didysis karas ir Pijaus X mirtis užtinka jį besidarbuojant savo didelėje vyskupijoje. Tuo metu jis, kaipo kardinolas arkivyskupas, pasakė kalbą tema: Bažnyčios rolė karo metu, ir nurodė reikalą Šventajam Sostui laikytis neutraliteto ir dėti visas pastangas grąžinti pasauliui taiką. Jo kalba padarė gilų įspūdį visiems, ir nėra abejonės, kad kardinolai, susirinkę rugpiūčio 31 d. konklavoje

naujam popiežiui rinkti, gerai ją prisiminė. 1914 m. rugsėjo 3 d. po kelių balsavimų didele balsų dauguma kardinolas Giamo della Chiesa buvo išrinktas ir iš Šv. Petro balkono apšauktas Benedictus XV.

Karo metu jo griežto neutraliteto politika pakėlė popiežiaus autoritetą kariaujančių akyse. Už tai buvo atnaujinti santykiai su Prancūzija, ir Didž. Britanija pasiuntė į Vatikaną savo atstovą. Jis mirė 1922 m. (1854—1922). Tokio griežto neutraliteto išlaikyti Benedictui XV padėjo jo stats sekretorius kardinolas Piedro Gasparri, žymiausias Vatikano juristas, kanoniškų teisių žinovas ir kodifikatorius. Jis, bendradarbiaudamas su popiežiumi, nepraleido nė vienos progos, kad būtų galima sutaikinti kariaujančias valstybes ir grąžinti pasauliui gerus santykius. Ne be pamato jis buvo siūlomas kandidatu į Nobelio taikos premijos laureatus.

Štai šis memorandumo tekstas, kurį esu popiežiui įteikęs lietuvių dienos reikalu:

Santissimo Padre,

Infelicissima è la sorte del popolo lituano. Grazie alla sua geografica situazione, il territorio lituano si trovò tante volte tra il fuoco.

Le russe e le tedesche armate l'occupavano vicendevolmente per forza. Covna, Grodna, Souvalki, Vilna ed altre città furono i testimoni delle battaglie sanguinose. La gente spavenata dalla pressione tedesca fuggì in Alta Russia. Più di 350 mila dei profughi lituani furono spinti a lasciare il loro suolo natio per soffrire la fame e la calamità dell'esilio.

Non meno sciagurata — è la gente rimasta in Lituania, occupata dai tedeschi. Tutto il paese è stato un campo di battaglia di questa guerra inaudita. Là, dove furono delle campagne fiorenti e delle ricche città, ora si veggono solamente dei cammini bruciati. Lituania è rovinata. Tutto ciò, che per miracolo, è ancora salvo è stato

sequestrato per le requisizioni delle armate tedesche. Le cose di prima nesessità sono così rincarite, che non c'è possibilità di comprarle per nulla. Tante cose non si trovano assolutamente e non si potrebbero avere neppure per ils massimo pagamento. In moltissimi luoghi la popolazione è affamata; e le persone, che sono riuscite a visitare queste sciagurate con trade danno una testimonianza paurosissima.

Questa mai vista sciagura tante volte s'ingrandisce ancora per la crudeltà tedesca verso gl'indigeni, che i patimenti lituani non si posssono descrivere e non c'è donde spettare aiuto.

Prima dell'occupazione di Vilna, città capitale di Lituania, là è stato organizzato „IL COMITATO CENTRALE LITUANO“ per porger aiuto agli infelici vittime di guerra. Questo Comitato era in possesso di 140 succursali, ma dopo la invasione dei tedeschi l'azione di quello fu arrestata, causa la man canza di mezzi.

Però una parte di quel Comitato, di cui ho l'onore essere il Presidente, partì per Pietrogrado, dove lavora finora, ed ha già organizzato per tutta la Russia i profughi lituani, prestando loro non solo il soccorso materiale, ma anche lo spirituale.

Ora, questo „COMITATO“ possiede nella vasta Russia 108 posti pel ricovero dei profughi lituani, procurando loro del vitto, delle case, per dimora e per lavoro, dei ricoveri pei bambini leddase e delle scuole.

Lo stesso Comitato procura i soccorsi a tutti i giovani lituani, allievi delle scuole inferiori e superiori. Dal detto Comitata sono già state fondate 98 scuole, 82 istituti per l'istruzione degli operaii, 3 ginnasi, il seminario per i precettori ed anche alcune scuole professionali.

Inoltre lo stesso Comitato provvide anche alla soddisfazione delle spirituali necessità dei profughi, scegliendo dei Cappellani per adempiere alle funzioni sacre, stampando e distribuendo dei libri di preghiere e dei giornali popolari. Tutto ciò si fa in parte a conto della tesoreria di Russia, in parte a conto delle offerte publiche.

IL COMITATO CENTRALE LITUANO riuscì finora a raccogliere la somma di 5 milioni di rubli, cioè 13

milioni di lire. Le offerte in ispezialità sono raccolte dai lituani dell'America Settentrionale e da quelli di Russia prima che la loro patria fosse stata occupata dai tedeschi. Fatta in questo tempo una colletta in un sol giorno nelle Chiese lituane, diede 30 mila rubli.

Benchè il Comitato Centrale possa ancora fare qualche cosa per i suoi profughi sparsi per la Russia, tuttavia riguardo ai lituani che rimangono ancora nella zona occupata dai tedeschi, lo stesso Comitato nulla può fare, e ciò per la mancanza dei mezzi. Se questi però non mancassero, l'esistente Comitato con la sua organizzazione di oggi potrebbe alleviare la sorte anche di quelli poveri.

Ma ahime! I nostri mezzi sono quasi esauriti, data la impossibilità di guadagnare ora qualche cosa fra i profughi il Comitato Centrale Lituano ha incaricato me, come il suo Presidente di pregare *LA SANTITA' VOSTRA*, affinchè si prenda pietà della infelicissima nazione lituana, indicando un giorno per la colletta nelle chiese del mondo cattolico, con la preghiera che Iddio dando la pace desiderata si degni alleviare anche i patimenti della Nazione lituana, che sempre ed è stata fedele alla sua Fede ed alla Chiesa.

Intanto, prostrato ai Piedi Vostri, Beatissimo Padre, imploro da Voi, per me e per la infelice Lituania l'Apostolica Benedizione.

Della SANTITA' VOSTRA
U. mo Dev. mo Figlio
(f°) Martino Y c i a s
Presidente del Comitato Centrale Lituano a Pietrogrado, Membro della Duma di Russia.

Roma, l'8 Giugno 1916.

Vertimas.

Šventasis Tėve,

Didžiai nelaimingas yra lietuvių tautos likimas. Dėl savo geografinės padėties, Lietuvos teritorija daug kartų yra atsidūrusi tarp ugnies.

Rusų ir vokiečių armijos pakaitomis užimdavo ją jėga. Kaunas, Gardinas, Suvalkai, Vilnius ir kiti miestai

buvo kruvinų kovų liudininkai. Žmonės, pabūgę vokiečių priespaudos, pabėgo į tolimą Rusiją. Daugiau kaip 350 tūkstančių lietuvių tremtinių buvo priversti palikti savo gimtąjį kraštą ir kentėti ištrėmimo vargą ir badą.

Nemažesnė nelaimė ištiko ir tuos žmones, kurie pasiliko vokiečių užimtoje Lietuvoje. Visas kraštas yra virtęs šio negirdėto karo kautynių lauku. Ten, kur anksčiau klestėjo kaimai ir turtingi miestai, dabar matomi tik griuvėsiai. Lietuva yra nuteriota! Visa tai, kas dar stebuklu išliko sveika, yra rekvizicijomis sekvestruota vokiečių kariuomenės. Pirmojo būtinumo dalykai yra taip pabrangę, kad negali jų įpirkti už jokį pinigą. Daugelio dalykų visiškai trūksta ir jų nebegali įsigyti, nors ir brangiausiai mokėtumei. Labai daugelyje vietų žmonės kenčia badą; asmens, kuriems pavyko atlankyti tas nelaimingas apylinkes, nupiešia baisų vaizdą.

Ši nematytoji nelaimė dar daugeriopai padidėja dėl vokiečių žiaurumų vietos gyventojams; taip tad lietuvių kentėjimų nebegalima beaprašyti ir nėra iš kur laukti pagalbos.

Prieš užimant Lietuvos sostinę, Vilnių, ten buvo organizuotas „Centralinis Lietuvių Komitetas" teikti pagalbą nelaimingoms karo aukoms. Šis Komitetas turėjo 140 skyrių, bet, įsibrovus vokiečiams, jo darbas dėl lėšų stokos turėjo sustoti.

Tačiau dalis to Komiteto, kurio pirmininku turiu gabės būti, išvyko į Petrapilį, kur ligi šiol dirba, ir organizavo visoje Rusijoje lietuvius tremtinius, teikdamas jiems ne tik materialinę, bet ir moralinę pagalbą.

Dabar šis Komitetas turi plačioje Rusijoje 108 lietuvių tremtinių šelpimo punktus, aprūpindamas tremtinius maistu, pastoge ir darbu, vaikus prieglaudomis ir mokyklomis. Tas Komitetas parūpina taip pat pašalpas lietuvių jaunuoliams, žemesnių ir aukštesnių mokyklų mokiniams. Jis jau yra įsteigęs 98 mokyklas, 82 suaugusiųjų švietimo kursus, 3 gimnazijas, mokytojų seminariją ir keletą amatų mokyklų.

Be to, šis Komitetas rūpinasi ir dvasiniais tremtinių reikalais, parinkdamas kunigus pamaldoms atlikti, spaus-

dindamas ir dalydamas maldaknyges ir populiarius laikraščius. Visa tai yra daroma lėšomis, iš dalies gaunamomis iš Rusijos iždo, iš dalies surinktomis iš viešųjų aukų. . .

Centralinis Lietuvių Komitetas įstengė surinkti ligi šiol 5 milijonų rublių sumą, tai yra 13 mil. lyrų. Aukos daugiausia surinktos iš Šiaurės Amerikos lietuvių ir iš Rusijos lietuvių, kol šių tėvynė nebuvo vokiečių užimta. Padaryta tais laikais kolekta Lietuvos bažnyčiose per vieną dieną davė 30 tūkstančių rublių.

Nors Centralinis Komitetas gali dar šį tą daryti Rusijoje išsisklaidžiusiems tremtiniams, tai vokiečių okupacijoje likusiems lietuviams šis Komitetas nieko nebegali padėti, daugiausia dėl lėšų stokos. Tačiau, jei lėšų netrūktų, esamasis Komitetas su savo organizacija galėtų palengvinti ir tų vargšų likimą.

Bet, deja! Mūsų lėšos yra beveik išsibaigusios. Ir, kadangi iš tremtinių nieko nebegalima gauti, Centralinis Lietuvių Komitetas įgaliojo mane, kaipo to Komiteto Pirmininką, melsti Jūsų Šventenybę, idant būtų parodyta pagailos nelaimingajai lietuvių tautai, paskiriant kolektos dieną visose katalikiškojo pasaulio bažnyčiose su malda, kad Dievas duotų taip trokštamąją taiką ir teiktųsi palengvinti kentėjimus ir lietuvių tautos, kuri visados buvo ištikima savo tikėjimui ir Bažnyčiai.

Tuo tarpu, puldamas prie Jūsų kojų, Beatissimo Padre, meldžiu Jūsų Apaštališko Palaiminimo sau ir nelaimingajai Lietuvai.

Della SANTITA' VOSTRA
U. mo Dev. mo Figlio
(f°) Martino Y c i a s
Presidente del Comitato Centrale Lituano a Pietrogrado, Membro della Duma di Russia.

Roma, 1916 m. birželio 8 d.*).

Perėjęs visą kambarių labirintą, vėl atsidūriau prieškambaryje. Pagal ceremonialą turėjau dar eiti pas popiežiaus sekretorių kardinorą Gasparri, o ka-

*) Šį nuorašą esu gavęs iš Vatikano mūsų atstovybės prie Vatikano p. Graužinio rūpesčiu, kuriam reiškiu čia padėką.
M. Y.

dangi jis gyveno čia pat, tik pirmajame aukšte, tai, neužsivilkęs palto, nusileidau žemyn. Prie jo buto durų paskambinau. Išėjo kažkoks skustas, vidutinio amžiaus, labai elegantiškai apsirėdęs vyrukas. Užklaustas prancūziškai, ar kardinolas priima, atsakė grynai prancūziškai, kad kardinolas priimąs tiktai nuo 6 valandos popiet. Aš jam ėmiau aiškinti, kad man labai nepatogu šeštą valandą atvykti, nes jau 7 val. turiu išvažiuoti į Paryžių. Pridėjau visus savo titulus — ir V. Dumos atstovo, ir Lietuvių Centralio Komiteto pirmininko, bet nieko negelbėjo. Italas gana šaltai kartojo, kad kardinolas anksčiau kaip 6 val. negalįs priimti. Valandėlę susimąsčiau, kaip čia iš tos situacijos išsipainioti. Ministerijos jau buvo užsakytas kupė traukinyj, ir likti dar vienai dienai nepatogu.

Atsiminiau kan. K. Prapuolenio patarimą: — Ponul, duok italui lyrą, jis viską padarys, — bet nebuvo progos duoti.

— Ką darysi, — sakau, — nors labai nepatogu, bet reikės 6 val. ateiti. — Ir ėmęs nuo rankos paltą velkuos.

Momentas, ir tas ponas man padavė paltą. „Ė, tai tu toks ponas, kuris paltus padavinėja", manau sau, ir ištraukęs 10 lyrų įbrukau jam į delną. Bematant nutraukė man nuo pečių paltą ir, bloškęs čia pat jį ant kedės, pasakė:

— Tai aš pažiūrėsiu, gal kardinolas tamstą ir dabar priims. Prašau jūsų kortelę. — Paėmė kortelę ir tiesiog mane įvedė į kardinolo kabinetą.

Kardinolas Gasparri tamsaus veido, gana plačių pečių ir stiprios išvaizdos vyras. Jau iš pirmų žodžių matyti, kad geras ir prityręs diplomatas.

— Aš labai atsiprašau už tamstos kelioms dienoms sutrukdymą. Išėjo nesusipratimas dėl vizitų

karaliui ir karalienei. Pagal mūsų nusistatymą pirmas vizitas turįs būti padarytas Vatikanui. Tai mano kanceliarija paaiškino man priežastį, dėl ko pono Boko prašymo ir Žemaičių vyskupo laiško man nereferavo. Bet dabar kanceliarija patyrė, kad tamsta po savo vizito Kvirinalui jau vėl buvai buvęs rusų ambasadoje ir tuo būdu sugrįžai į rusų teritoriją. Tai, mat, kanceliarijos laimingai buvo incidentas išaiškintas, — juokdamasis jis pridėjo.

Aš jam padėkojau už maloniai suteiktą audienciją. Toliau jis, kaip ir popiežius, klausinėjo apie bendrą karo padėtį Europoje, apie Rusiją, Angliją, Belgiją ir t. t. Aš, suradęs valandėlę, nukreipiau kalbą apie Lietuvą, pasakiau savo kelionės tikslą ir paprašiau paramos. Jis pajudino tą patį lenkų lietuvių santykių klausimą. Man pažymėjus, kad mūsų santykiai nėra draugingi, jis susidomėjo ir paklausė dėl ko. Tada aš jam paaiškinau, kad mūsų santykiai yra analogiški kaip ir Peru, kur Jo Eminencijai teko dar arkivyskupu bebūnant specialioje misijoje tuos santykius reguliuoti ir tinkamai išrišti.

Jis, matyti, labai buvo tuo pavyzdžiu patenkintas, todėl paklausė, iš kur aš taip smulkiai apie tą jo atliktąją misiją žinau. Jam nurodžiau, kad apie tai buvo rašyta mūsų laikraščiuose (Kanauninkas Prapuolenis man vakar priminė, kad jis apie tai buvo „Viltyje" rašęs, ir parodė laikraščio iškarpą).

— Man labai miela girdėti, kad jūsų laikraščiai apie tai rašė, — pasakė jis, reikšdamas pasitenkinimą. Tolimesnis mūsų pasikalbėjimas jau ėjo nuoširdžioje nuotaikoje.

— Taigi, — sakau, — lygiai tokia padėtis mūsų Vilniaus vyskupijoje. Mums lenkai gina net baž-

nyčiose lietuvių kalba melstis. Todėl nenuostabu, kad mes nieko bendra su jais nenorime turėti.

— Argi jūs norite atskirą valstybę turėti? Su savo parlamentu Vilniuje?

— Taip, mes norime atstatyti savo valstybę, kuri turi tokią garsią praeitį. Aš tikiuosi, kad Šventojo Sosto atstovas taikos konferencijoje palaikys mūsų pastangas. — Pakartojau jam tą patį prašymą, kaip esu pareiškęs popiežiui.

— Labai abejoju, ar mes turėsime teisės dalyvauti taikos konferencijoje, kaipo neutrali valstybė — atsakė jis. — Bet, jei dalyvausime, tai mūsų atstovas gins teisingus reikalavimus ir mažųjų tautų, taigi ir Lietuvos.

Po to pasakiau, kad esu įteikęs Jo Šventenybei prašymą paskelbti vieną dieną visose bažnyčiose rinkliavą nuo karo nukentėjusių lietuvių naudai ir prašiau šį mūsų reikalą paremti. Jis karštai pritarė ir pabrėžė, kad Šventajam Sostui visos tautos yra lygios, ir jei vienas narys kenčia — kenčia visa žmonija. Dar kartą pareiškęs padėką mūsų tautos vardu, atsisveikinau ir apleidau Vatikaną.

Privažiavau prie kavinės, kur buvo pasilikęs kanauninkas K. Prapuolenis, ir pasiėmiau jį namo. Jis labai džiaugėsi, klausinėjo tos audiencijos visų smulkmenų ir didžiavosi, kad Lietuvos atstovas buvęs taip maloniai priimtas ir kad Lietuvai pažadėta surinkti pinigų.

— Tiktai labai reikia daboti, kad lenkai nesusuktų. Aš juos gerai pažįstu. Jų čia, Romoje, kaip varnų pilna: labai džiūgautų, jei tik mums sugebėtų pakenkti.

Su kanauninku K. Prapuoleniu užvažiavau pas J. von Boką. Pranešęs jam, kad jau mums diena

rinkliavai principialiai pažadėta, paprašiau jo taip pat padaboti, kad lenkai mus neapsuktų. Jis pažadėjo padaryti viską, kas tik bus galima.

Išvažiuojant iš Romos mūsų palydėti atėjo rusų ambasados nariai, o kadangi ambasadoriaus žmona važiavo tuo pačiu traukiniu iki Milano, tai čia buvo atėjęs ir pats ambasadorius Girs. Jis mane nuoširdžiai sveikino su pasisekimu.

— Tai labai daug atsiekta. Pažadėta rinkliava — viso pasaulio bažnyčiose Lietuvai — didelis pasisekimas. Bet aš Jums patarčiau atsiųsti savo atstovą, kuris nuolat vaikštinėtų aplink šį reikalą. Kitaip Jūsų „draugai" lenkai gali pasirūpinti, kad Tamstos memorandumas daugiau nebeišvystų šviesos, ir visas reikalas galėtų žlugti. — Nuoširdžiai man patarė šis geriausias tų laikų rusų diplomatas.

Aš, jo patarimo paklausęs, išdėjau šį reikalą Centro Komitetui. Buvo nutarta pasiųsti šiuo reikalu rūpintis savo dvasiškos sekcijos vadovą kun. prof. P. Bučį. Jis, dėl tam tikrų aplinkybių, savo misijos neatlikęs išvažiavo iš Romos į Š. Ameriką. Mes gi, nesulaukdami pažadėtos dienos paskyrimo, delegavome Centralinio Komiteto narį kan. K. Alšauską, kuris formaliai išgavo visus reikalingus atsišaukimų raštus į vyskupus, suorganizavo vyriausią komitetą tai rinkliavai tvarkyti Lausannoje ir buvo to komiteto pirmininku. Ta diena mums davė materialės pašalpos, bet jos moralė parama Lietuvai ir jos vardo išgarsinimas buvo daug svarbesnis. Lietuvių tautos vardas, kaipo savitos tautos, praskambėjo visose šalyse.

Grįždamas iš Italijos užsukau į Šveicariją dar kartą pasitarti su tenykščiais lietuviais apie Lietuvos ateitį. Čia susitikau Amerikos delegatus — kun. V. Bartušką ir dr. J. Bielskį, ką tik iš Lietuvos sugrįžu-

sius. Kiekviena žinutė iš Lietuvos buvo mūsų gaudoma, o čia dar Lietuvos oru tiedu delegatai tebekvepėjo. Kur čia nesidžiaugsi juos pamatęs! Jie buvo gyvu žinių šaltiniu mums iš tėvynės. Bet žinių apie bendrą Lietuvos padėtį jiedu mums ne ką suteikė. Mat, vokiečiai neleido jiems sodžių lankyti, laikydami juos tik didesniuose centruose. Už mėginimą be palydovo į provinciją nuvažiuoti kun. V. Bartuška buvo keliais šimtais markių nubaustas. Čia turėjau progos papasakoti savo draugams apie padarytus žygius pas popiežių ir užtikrinau, kad Lietuvai bus paskirta viena diena rinkliavai visose katalikų bažnyčiose. Visi džiaugėsi tokiu pasisekimu. Tiktai vienas kun. Bartuška negalėjo paslėpti savo nepasitenkinimo. Jis, girdi, pats manęs važiuoti šiuo reikalu pas Šventąjį Tėvą; jam, kaipo katalikui, geriau būtų pritikusi tokia misija, bet kad jau sykį šis klausimas pajudintas, tai jau nebėsą kas daryti.

Kad konferencijos nutarimai įgautų daugiau pritarimo, mes dar kartą susirinkome ir, dalyvaujant Amerikos katalikų srovės atstovams — kun. V. Bartuškai ir dr. J. Bielskiui — tas rezoliucijas iš naujo pasvarstę priėmėm.

Negreitai juos leido į Vilnių. C. Komitetas, jų nesulaukdamas ir prel. A. Dambrausko patariamas, pavedęs savo sekretoriui kun. P. Dogeliui parašyti jiems laišką. Šį laišką pagavę vokiečiai. Kun. P. Dogelį už tai ilgai jie kvotę, įtardami jį šnipinėjimu ir proklamacijų leidimu. Tiktai po metų nuolatinio tampymo kun. P. Dogelis buvo paleistas ir tik pinigine pabauda nubaustas.

IV

VĖL PRANCŪZIJOJE

Respublikos Prezidentas Raymondas Poincaré. — Jo orientacija Lietuvos reikaluose. — Pažadėta parama taikos kongrese. — Pas parlamento pirmininką Paul de Chanel. — Kapitonas Daukantas. — Verduno fronto lankymas. — Pas generolą de Castelneau. — Prancūzų žvalgybos metodai. — Prancūzų socializmas

J. Purickio, Vl. Daumanto ir J. Gabrio lydimas dar aplankiau Lausanną, Friburgą ir Berną. Savo delegaciją pasivijau Paryžiuje. Čia mus prancūzai vėl labai gražiai priėmė. Prezidentas Raymondas Poincaré, norėdamas daugiau ir intymiau su kiekvienu delegacijos nariu išsikalbėti, paskyrė mums audienciją ir skyrium kiekvieną priiminėjo.

R. Poincaré — vienas ryškiausių tautinės Prancūzijos vyrų. Jis žymus advokatas, publicistas, valstybės vyras, į parlamentą pakliuvęs jaunas; jau 34 metų buvo pakviestas ministeriauti ir nuolatos, su mažomis pertraukomis, vis dalyvauja vyriausybės eilėse. 52 metų amžiaus buvo išrinktas respublikos prezidentu. Šioje atsakingoje vietoje jį užtiko karas. Jam teko prezidentauti lemiančią Prancūzijai valandą, kada reikalingas buvo visos tautos pajėgų įtempimas, kad galėtų atlaikyti besiveržiantį į jos žemes

galingo priešo antpuolį. Net jų sostinei Paryžiui teko pergyventi sunkių valandų, kada per Marnos mūšį jos likimas ant plauko kabojo. Tik šaltas, matematiškas R. Poincaré protas, jo stoicizmas išgelbėjo Prancūziją nuo didelių nelaimių.

Jo nedidelė figūra, sausa veido išraiška, iš kurios galėjai išskaityti tvirtą būdą ir neišsemiamos valios pasiryžimą. Jis kažkodėl mokėjo patraukti kiekvieno dėmesį ir pasitikėjimą.

Man į jo kabinetą įėjus, jis ėmė klausinėti apie Lietuvą. Toliau manęs klausinėjo apie Amerikos lietuvius, apie mūsų kelionę tenai su daktaru J. Basanavičium 1913 metais, kiek mūsų tautiečių ten esą, kuo jie daugiausia užsiimą, ar daug padedą nukentėjusiai Lietuvai? Kaip mūsų tremtiniai aprūpinami Rusuose? Aš vos suskubau atsakinėti į jo klausimus, kurie kaip iš rankovės byrėjo. Man buvo nuostabu, iš kur jis taip daug apie mus žinąs ir kas jį taip gerai painformavęs. Jis su dideliu dėmesiu išklausė mano paaiškinimų. Vėliau kalba nukrypo politinių įvykių link. Išlaukęs patogų momentą, aš jam ėmiau dėstyti mūsų politines aspiracijas.

— Jūsų tauta skiriasi nuo rusų, kaip baskai nuo prancūzų. Ar tiesa?

— Skirtumas tautiniu atžvilgiu gal ir toks, bet politiniu čia negalimas sulyginimas. Lietuva ilgai gyvavo kaipo nepriklausoma valstybė ir Europos politikos konstiliacijoje sudarė žymiausią faktorių. Dabar, karui pasibaigus, mes norime savo tautą matyti nuo kitų tautų vėl nepriklausomą.

— Aš girdėjau, kad jūsų aspiracijos siekiančios autonomijos Rusų imperijos ribose?

— Ši yra tik oficiali versija. Lietuva susideda iš dviejų dalių: Rusijos imperijos ir Vokietijos impe-

rijos ribose gyvenančiųjų. Dabar, nuo pernykštės (1915 m.) vasaros, vokiečių armija yra okupavusi beveik visą lietuvių tautos gyvenamą teritoriją. Po galutinės aliantų pergalės mes norime matyti savo tautą suvienytą ir norime atstatyti savo valstybę visai nepriklausomą nei nuo Lenkijos, nei nuo Rusijos, juo labiau nuo Vokietijos. Aš reiškiu vilties, kad Prancūzijos atstovas taikos kongrese parems mūsų teisingus reikalavimus.

„Bien sûr, bien sûr M. le député, vous pouvez compter sur notre asistance".

Pirmam iš galingųjų, popiežiui Benediktui XV, aš buvau jau sakęs, ko lietuvių tauta trokšta, būtent, kad ji būtų laiminga tiktai nepriklausoma tapus, dabar pasakiau tą patį antrajam — Prancūzijos respublikos prezidentui R. Poincaré.

Mano audiencija užtruko kiek ilgiau, negu kitų delegacijos narių. Man išėjus, mano draugai įkyriai klausinėjo, apie ką prezidentas taip ilgai su manim kalbėjęsis. Aš jiems atpasakojau tą pasikalbėjimo dalį, kuri lietė mūsų išeivijos ir mano kelionės po Ameriką reikalą, bet nutylėjau apie mūsų valstybės nepriklausomybės siekimus.

Parlamento pirmininkas Paul de Chanel mus pakvietė pietų. Be mūsų, jis dar buvo sukvietęs į parlamento rūmus Palais de Bourbons kelius šimtus svečių. Man teko su šeimininku kalbėtis apie Lietuvos reikalus. Ši pažintis man davė galimumo 1919 m. įvažiuoti į Prancūziją iš Berlyno, važiuojant į taikos konferenciją.

Paryžiuje karo metu lietuvių nebuvo, išskyrus gal Pautienių ir Jankauskus, kurie tenai buvo iš seniau apsigyvenę. Bet atsimenu vieną lietuvį, kuris mane aplankė Crillon Hôtel. Užsirekomendavo save lietu-

viu, atvykusiu iš Daireno jūrų, karininku (kapitonu) Teodoru Daukantu. Nors jis kalbėjo rusiškai ir sakėsi nemokąs lietuvių kalbos, bet esąs lietuvis, ir jam esą malonu pasveikinti Lietuvos atstovą ir pareikšti džiaugsmą jį matyti čia svetimam krašte tokioje svarbioje misijoje. Tai buvo mūsų buvęs krašto apsaugos ministeris, šaulių vadas, vyriausiojo štabo viršininkas ir vėliau Lietuvos atstovas Pietų Amerikoje. Jis man papasakojo, kad jo tėvai esą tikri žemaičiai, išvažiavę į Rusiją ir ten visą laiką gyvenę. Bet jis niekad neužmirštąs savo kilmės ir labai domįsis Lietuva. Aš jam trumpai nušviečiau mūsų politinę padėtį, mūsų troškimus ir norus matyti savo tėvynę vėl iš po griuvėsių atstatytą, skaisčią, nepriklausomą, geriausių savo sūnų vedamą laisvės ir civilizacijos keliais.

Kaip šiandien matau jį iki ašarų susijaudinusį.

— Na, o tamsta ar grįši į Lietuvą mūsų laivyno organizuoti?

— Žinoma, žinoma grįšiu ir gimtosios tėvų kalbos pramoksiu.

Išsiskiriame, kad po kelerių metų jau nepriklausomoje Lietuvoje pasimatytume. Savo pažadus ištesėjo. Kiek paklaidžiojęs po Lenkiją, jis grįžo į Lietuvą, atnešė savo mokslą ir patyrimą gimtajai šaliai.

Delegacijai sugrįžus iš Italijos, mums buvo prancūzų vyriausybės suteikta proga dar kartą aplankyti frontą, ypač tuo metu pagarsėjusią savo kautynėmis Verduno tvirtovę. Kaip tik 1916 m. vasario 21 d. vokiečiai pradėjo vystyti savo stipriausius puolimus, stengdamiesi pralaužti prancūzų frontą. Šis puolimas buvo gen. Falkenhayn sumanytas, kad užbėgtų už akių bendrai aliantų afenzyvai, kuri turėjo prasidėti 1916 m. birželio gale.

Prancūzai gan anksti numatė Verduno puolimą. Parlamento narys pulkininkas Driant, kuris aktingai dalyvavo Verduno fronte, pirmas įspėjo savo vadovybę, kad galės įvykti puolimas šia kryptimi. Į tai parlamento ir karo ministerijos buvo atkreiptas dėmesys. Karo ministeris gen. Gallieni parašė maršalui Fochui laišką, nurodydamas reikalą skubiai stiprinti Verduno frontą. Pradėjus vokiečiams pulti, prancūzai jau buvo Verdune įsistiprinę. Gen. de Castelneau buvo paskirtas šio fronto vadu.

Vokiečiai puolė tvirtovę labai didelėmis pajėgomis. Gausios artilerijos grupės apibėrė prancūzų pozicijas sunkiais ir lengvais šoviniais. Patrankų buvo tiek daug, jog prancūzų lakūnai nebegalėjo atskirti vokiečių baterijų — visi miškai atrodė pilni ugnies ir dūmų. Per tris dienas vokiečiai paėmė pirmąsias prancūzų linijas. Dar po keleto dienų ir antrosios prancūzų pozicijos buvo paimtos. Atrodė, kad priešui pavyks pralaužti aliantų frontą. Tačiau vokiečiai mūšiuose turėjo labai žymių nuostolių. Vasario 29 d. dėl nuovargio jie turėjo nutraukti operacijas.

Kovo 6 d. jie vėl pradėjo puolimą, tik dabar ilgesniu frontu. Mūšiai buvo labai aršūs. Operacijų metu iš vokiečių pusės dalyvavo 43, iš prancūzų 66 divizijos. Prancūzai turėjo 1100 lengvų ir 815 sunkių patrankų. Jos paleido 10.300.000 lengvų ir 1.800.000 sunkių šovinių. Šiame mūšyje prancūzai beveik stebuklingai suorganizavo kariuomenės transportą, kuris visas turėjo eiti vienu siauru vieškeliu; juo kasdien tekdavo pergabenti virš 6000 tonų karo reikmenų. Vykęs Verduno gynimas užšachavo vokiečių 1916 m. karo planus. Patys vokiečiai labai žymiai susilpnėjo, turėdami apie 500.000 žmonių nuostolių. Prancūzų nuostoliai siekė virš 300.000.

Verduno frontą belankant, mums teko susipažinti su gen. de Castelneau. Jis mus nuoširdžiai priėmė, davė išsemiamų paaiškinimų apie karo operacijų išvystymą. Tuomet jis tvirtai buvo įsitikinęs, kad vokiečių puolimas pasibaigsiąs fiasco. Tas jo įsitikinimas pasiteisino. Rugsėjo 3 dieną vokiečiai puolimą šią kryptimi sustabdė.

Dėl Verduno operacijų nepasisekimo ir dėl Austro-Vengrų armijos dezorganizacijos, o taip pat dėl gen. Brusilovo ties Lucku ir Bukovinoje puolimo, vokiečių štabo virš. gen. Falkenhayn turėjo pasitraukti ir užleisti savo vietą gen. Hindenburgui ir jo garsiajam general - kvartiermeisteriui gen. Ludendorfui.

Generolas de Castelneau, laimingai atlaikęs vokiečių puolimą ties Verdunu, 1916 m. pabaigoje atvyko su prancūzų delegacija į Petrapilį mūsų revizituoti. Delegacijos pirmininku buvo Gaston Doumerque, vėliau respublikos prezidentas.

Prancūzijos parlamentas ir jo išskirtoji komisija svečiams priimti labai daug dėjo pastangų, kad mus galėtų geriau sutikti, palengvinti mums susipažinti su karo būkle ir tais metodais, kurie buvo pavartoti vokiečiams nugalėti. Jie vežiojo mus po įvairias fronto vietas, aiškino paskirai, aiškino grupėmis, pasikvietę įvairių specialistų bei karo žinovų.

Kaip gerai buvo suorganizuota jų žvalgyba, nė-retai mums buvo įvairiais pavyzdžiais įrodyta. Žinios apie priešo armijos judėjimus ir šiaipjau apie visokius įvykius jo pusėje ateidavo kuo trumpiausiu laiku su visomis smulkmenomis. Pavyzdžiui, mūsų kelionėje per Šveicariją mes buvome taip pat stropiai sekami. Vienas mūsų delegacijos narys, V. Dumos atstovas B. A. Engelgardas, nevažiavo į Italiją, bet,

kaipo generalinio štabo pulkininkas, pasiliko Paryžiuje prie Prancūzijos vyriausiojo štabo, norėdamas susipažinti su kai kuriomis jo armijos šakomis. Tarp kitko susidomėjo žvalgybos metodais.

— Štai, — sako jam žvalgybos viršininkas, — jūsų du nariai, Miliukovas ir Yčas, yra išvykę per Šveicariją į Romą. Pažiūrėkite, ką apie juos mes žinome. — Ir atsivertę lapą skaito: — „Miliukovas susitiko su rusų emigrantais Lausannoje. Išvyko į Genevą su tokiais ir tokiais emigrantais. Kalbėjo apie tą ir tą... M. Yčas, keliomis valandomis vėliau, nuvyko į Lausanną. Pasitiko jį lietuviai: Gabrys, Purickis, Daumantas, Karuža. Nuėjo į viešbutį, valgė pusryčius, kalbėjosi bendromis temomis. M. Yčas deklamavo rusiškai eiles M. Velichovo „Jofriada“, kur pajuokiama prancūzų defenzyvinė taktika. Paskui posėdžiavo Villa Magnolia, pirmininkavo lietuvių konferencijai, kur buvo priimtos rezoliucijos, nukreiptos prieš vokiečių politiką Lietuvoje...“

Pulkininkas Engelgardas buvo labai nustebęs tokiomis žiniomis apie mus, bet aš negalėjau niekaip suprasti, iš kur tokios smulkmenos sužinotos apie mane. Juk nieko, rodosi, be lietuvių, nebuvo, kada aš pasakojau viešbučio restorane apie rusų nepasitenkinimą prancūzais, niekas iš svetimų nedalyvavo mūsų konferencijoje Villa Magnolia. Bet pasirodo, kad ir sienos girdi, kas kalbama slaptame susirinkime...

Aš nesigilinau ir nemėginau sužinoti, kas pranešė prancūzų žvalgybai tokias smulkias žinias. Bet nebuvo jau taip nė svarbu. Tiktai vėliau, dalyvaudamas pasitarimuose, visuomet buvau atsargesnis ir savo atvirumą mažiau demonstruodavau kad ir savųjų tarpe.

Prancūzų politikai savotiški. Jie judresni už anglus, daugiau parodo akcijos. Karo metu jų veikimas buvo labai vieningas. Kada grėsė pavojus visai tautai ir valstybei, jie su dideliu pasišventimu organizavo gynimosi reikalą. Mums juos lankant, jie demonstratyviai rodydavo solidarumą. Kur tik eidavome, ar tai pas parlamento pirmininką Paul de Chanel ar pas respublikos prezidentą, ar kur kitur, visur susitikdavome su įvairių partijų bei srovių atstovais, buvusiais ministeriais bei senatoriais, drauge beposėdžiaujant ir besisvečiuojant. Kaip dabar, taip ir tuomet karo metu jų parlamentas buvo susiskirstęs į grupes, partijas, kurios dažniausiai socialistinėmis vadinosi. Bet prancūzas to rimtai neima: jis socialistas daugiau iš vardo, o ne iš esmės.

Paskutinį vakarą mums iškėlė Crillon Hotely pietus komiteto pirmininkas Franclin-Bouillon. Tai kairysis deputatas ir veiklus socialistas. Priėjęs prie mūsų delegacijos grupės narių, kaip tik dešiniųjų nacionalistų Oznobišino ir Radkevičiaus, ėmė kalbėtis su jais kažkokiais socialiais klausimais. Jis pasakė savo nuomonę, kuri sutapo su mūsų dešiniojo sparno atstovų nuomone.

— Tamstos, pone atstove, pareikšta nuomonė yra mūsų nacionalistų tezė! O juk Tamsta socialistas...

— Mon chére amie — atsakė Franclin-Bouillon, — aš esu toks pat socialistas, kaip Tamsta; juk reikia pasivadinti socialistu einant į parlamentą. Kitaip tavęs niekas nerinks.

Šis charakteringas posakis tinka ir daugeliui kitų Prancūzijos parlamento narių...

V

PER SKANDINAVIJĄ Į PETRAPILĮ

Parlamento delegacijai grįžtant. — Lordo Kitchenerio žuvimas. — Mūšis ties Jutlandu. — Susitikimas su R. Dmovskiu. — Iš Anglijos į Skandinaviją ir Stockholmą. — Pramonininkų vaišės. — H. Fordo taikos komisija. — Per Haparandą ir Torneo. — Delegacijos svarba. — Rusų vyriausybė labai galinga, kad gali sau leisti karo metu karo ministerį teisti. — Petrapilin sugrįžus. — „Naujosios Lietuvos“ puolimas ir d-ro J. Aleknos protestas

Kiek paviešėję Paryžiuje, mūsų vaišingų ir draugingų šeimininkų lydimi, išvažiavome per Angliją atgal. Londone sustojome kelioms dienoms, bet jau kaip privatūs asmenys. Čia mums teko pasiinformuoti iš pirmųjų šaltinių apie lordo Kichenerio žuvimą, kuris, mums į Paryžių išvažiuojant, ilgai su mumis konferavo apie savo kelionę į Rusiją. Bebūnant mums Romoje, teko sužinoti, kad jis žuvęs nuo vokiečių minų Orknėjaus salų zonoje. Kiek vėliau sužinota ir prie kokių aplinkybių jis žuvęs ant laivo „Hampshire“. Čia mums, Miliukovui, Šingariovui, Protopopovui ir man, apie tai papasakojo rusų laivyno kapitonas Šmidtas, kuris dalyvavo mūšyje su vokiečių laivynu ties Jutlandu. Jam, kaip rusų jūrų atašė, teko stebėti kiekvieną laivynų judesį.

Vienu didžiausių faktorių aliantų laimėjime buvo anglų laivynas. Kol jis egzistavo, vokiečius negailestingai spaudė blokada. Vokiečiai tai gerai suprato, bet pradžioje jūrų situacija nelabai tesirūpino. Tam buvo daug priežasčių. Pirma, anglai buvo keletą kartų stipresni už vokiečius. Antra, vokiečiai laukė greito laimėjimo vakaruose. Be to, daug žymių vokiečių, tarp jų ir kaizeris, nenorėjo rizikuoti mūšiu su anglais, nes, pralaimėjus, ne tik labai nukentėtų vokiečių prestižas, bet dar galėtų rusai pradėti iš jūrų pusės grasinti rytų fronto užnugariui. O laimėti atviroje kovoje buvo labai maža vilties.

Bet jau 1915 metais paaiškėjo, kad karas galįs dar ilgai užtrukti. Vokiečių visuomenė pradėjo nerimauti, matydama, kad jų laivynas stovi be darbo. Todėl 1916 metų pradžioje kaizeris, kad ir nenoromis, pašalino nuo vadovavimo von Pohl ir vyriausiu laivyno vadu paskyrė didelį aktingesnės strategijos šalininką admirolą Scheer. Adm. Scheer norėjo prieš generalines kautynes taip nusilpninti anglus, kad jų jėgos ne per daug viršytų vokiečių jėgas. Bet anglų laivynas laikėsi vienoje kompaktinėje grupėje, ir vokiečiams maža buvo progų jį sėkmingai užpulti. Povandeniniai laivai, iš kurių vokiečiai daug tikėjosi, smarkiai juos apvylė. Pasirodė, kad povandeniniai laivai nesudaro didelio pavojaus kreiseriams: gerai valdomi laivai gali plaukioti kur norėdami.

Taigi, Scheer padėtis buvo sunki. Vis dėlto pavasario gale jisai nutarė Anglijos rytinius pakraščius pulti. Šis pavojingas žygis vokiečiams iš dalies pavyko.

Anglijoje kilo didžiausias pasipiktinimas „barbariškais“ vokiečių žygiais. Anglų admiralitetas panaudojo tą progą vokiečius apgauti. Jis išleido įvairius

neaiškius pranešimus, kurie davė vokiečiams suprasti, kad anglų eskadros gali būti išbarstytos Anglijos pakraščiams ginti. O Scheer kaip tik karščiausiai trоško sutikti anglų laivyną padalytą.

Prieš gegužės 30 dieną anglų admiralitetas jau žinojo, kad vokiečių laivynas rengiasi išplaukti iš uosto. Gegužės 30 d. 17 v. 40 m. anglų vadas, admirolas Jellicoe, gavo įsakymą išplaukti iš savo bazės Scapa Flow. Anglų pajėgos buvo labai didelės. Ties Scapa Flow stovėjo dvi eskadros sunkiųjų laivų, viso 15, neskaitant vėliavinio laivo „Iron Duke". Be to, dar buvo viena eskadra sunkiųjų kreiserių, dvi lengvųjų ir trys flotilijos torpedinių. Visom šiom pajėgom vadovavo pats admirolas Jellicoe. Jau išplaukus, greit prie jo prisijungė viena eskadra sunkiųjų laivų, viso 8, viena kreiserių eskadra ir viena flotilija torpedininkų iš Invergordon uosto.

Tuo pat laiku iš Firth of Forth Rosyth uosto, išplaukė admirolas Beatty su savo komanda. Ji susidėjo iš 4 sunkiųjų laivų, 6 sunkiųjų kreiserių, 3 eskadrų lengvųjų kreiserių, 4 flotilijų torpedininkų ir vieno lėktuvinio laivo „Engadine".

Vokiečių laivai buvo sukoncentruoti Jadės baseine. Jie susidėjo iš 22 sunkiųjų laivų, 5 sunkiųjų kreiserių, 11 kreiserių ir 63 torpedininkų. Prie laivyno dar buvo priskirta 16 povandeninių laivų ir 10 cepelinų, kurie tačiau mūšyje nedalyvavo. Vokiečiams vadovavo admirolas Scheer; jų lengvosioms dalims — admirolas Hipper. Iš viso vokiečiai turėjo 27 linijinius laivus ir 244 sunkias patrankas, o anglai — 37 linijinius laivus ir 344 sunkias patrankas.

Anglams išplaukus, juos mėgino užpulti vokiečių povandeniniai laivai, kurių 13 stovėjo ties Angli-

jos krantais, tačiau nė vienas puolimas nepavyko. Anglai, pasidalinę į dvi dalis, plaukė į nustatytą susitikimo vietą, netoli Norvegijos krantų.

Vokiečiai išplaukė gegužės 31 d. naktį. Pirmas išvyko admirolas Hipper su lengvomis dalimis. Už 80 km. sekė admirolas Scheer su pagrindinėmis vokiečių pajėgomis.

Kaip vėliau paaiškėjo, vokiečiai jau anksčiau buvo parengę grandiozinį planą Anglijos krantams bombarduoti, tačiau dėl blogo oro turėjo nuo jo atsisakyti. Dabar admirolas Scheer manė savo lengvais laivais išvilioti kokią mažesnę priešų dalį, o paskui ją sekdamas sunaikinti. Kai išplaukė, jis nežinojo, kad visos britų pajėgos jau buvo sualiarmuotos. Prieš išplaukdami, vokiečiai, kad suklaidintų priešą, sukeitė savo vėliavininio laivo radio šaukiamąsias raides su vieno seno laivo, stovėjusio tame pačiame uoste. Tuo būdu anglų admiralitetas, gaudydamas priešo radio signalus, priėjo išvadą, kad vokiečiai dar Jadės baseine. Admirolas Jellicoe, labai pasitikėdamas savo slapta žvalgyba, kuri, vokiečiams kasdien keičiant kodą, per 20 minučių jį iššifruodavo, sumažino laivyno greitį, norėdamas taupyti savo torpedininkų kurą. Dėl to pagrindinės anglų pajėgos buvo dar toli šiaurėje, kai admirolų Beatty ir Hipper sunkieji kreiseriai susidūrė. Tai buvo gegužės 31 d. apie 15 val.

Kautynės prasidėjo 16.000 metrų atstume. Anglai buvo blogesnėj taktinėj padėtyj, nes saulė gerai apšvietė jų laivus, dėl ko jiems sunku buvo stebėti savo artilerijos šovinių kritimą. Penktoji sunkiųjų laivų eskadra, viena geriausių anglų laivyne, dėl signalizacijos klaidų ir didesnio atstumo nuo priešo, ne tuoj galėjo dalyvauti kautynėse.

Pirmas nukentėjo anglų admirolo Beatty vėliavinis laivas „Lion“. Vokiečių „Luetzow“ sunkus šovinys išnešė vieną artilerijos bokštą. Kad išvengtų sprogimo, anglai turėjo į amunicijos magazinus įleisti vandens. Tuoj po to, „Von der Tann“ trijų šovinių salve sunaikino „Indefatigable“, kuris pasviro ir ėmė skęsti. Po keleto minučių dar viena salvė pataikė į laivą. Laivas apvirto ir tuoj paskendo. Su juo žuvo 57 karininkai ir 960 jūrininkų.

Tuo tarpu keturi anglų dreadnautai iš 19.000 metrų užpuolė admirolą Hipper. Vokiečiai tuoj pasitraukė, bet greit vėl pradėjo kautynes su anglų sunkiaisiais kreiseriais. Anglų „Queen Mary“ užpuolė „Seydlitz“ ir „Derfflinger“. Jų salvės pataikė. „Queen Mary“ momentaliai sprogo ir paskendo su 1.266 žmonėmis. Vis dėlto vokiečių padėtis, pakliuvus jiems į anglų sunkiųjų kreiserių ir dreadnautų ugnį buvo kritiška. Tik pasirodžius pietuose vokiečių flotui, admirolas Beatty įsakė trauktis į šiaurę. Vokiečiai, manydami, kad jie turi reikalą su atskira anglų dalimi, ir nežinodami apie anglų flotą šiaurėje, ėmė visomis jėgomis admirolą Beatty vytis. Kai kurie anglų laivai pasivėlino trauktis ir gerokai nukentėjo. Vokiečių sunkųjį kreiserį „Seydliz“ pataikė torpeda. Laivas, nors apgadintas, iš kautynių nepasitraukė.

Admirolas Jellicoe tuoj sužinojo apie vokiečių floto šiaurėje pasirodymą. Laivų greitis buvo padidintas ir paimta kryptis į pietus. Abu laivynai artinosi 40 mazgų greitumu. Jie susitiko vėlokai, apie 18 v. 30 m. Anglų laivynas, bemanievruodamas, prarado dar keleta laivų: lengvąjį kreiserį „Defence“ ir sunkųjį „Invincible“. Juose žuvo admirolai Arbuthnot ir Hood, žinomi anglų vadai. Tačiau šie nuostoliai nesumažino anglų taktinės persvaros. Jų sunkieji

laivai iš trijų pusių apsupo dalį vokiečių, tuo tarpu kai likusieji vokiečių laivai dėl atstumo negalėjo mūšyje dalyvauti. Padėtį išgelbėjo admirolas Scheer, liepdamas torpedininkams pulti iš po dūmų uždangos: jis pasinaudojo anglų baime torpedų ir skubiai pasitraukė į vakarus. Čia vokiečiai prarado kreiserį „Wiesbaden". Vokiečiams pasitraukus, admirolas Jellicoe užėmė poziciją tarp vokiečių ir jų bazės.

Po valandos vokiečiai vėl pasirodė. Tačiau ir šį kartą jie turėjo vėl skubiai trauktis, prakišdami keletą torpedininkų. Per pasitraukimą labai pasižymėjo vokiečių sunkieji kreiseriai, kurie vieni puolė anglų laivyną. Nuo pražūties juos išgelbėjo admirolas Scheer, kuris laiku jiems leido pasitraukti. Anglai vijosi energingai, bet užėjusi naktis neleido jiems su priešu susitikti.

Nakties metu vokiečiai mėgino grįžti namo. Pasinaudodami tamsa, jie prasilaužė pro sukoncentruotas anglų torpedininkų flotilijas, kurios nuolat vokiečius atakavo. Be lengvesniųjų laivų, vokiečiai prarado vieną sunkųjį kreiserį ir linijinį laivą „Pommern". Kadangi anglų torpedininkai apie vokiečių padėtį tinkamai neinformavo admirolo Jellicoe, tai vokiečiams beauštant laimingai pasisekė savo bazę pasiekti.

Vokiečiai, sugrįžę į savo bazę, pranešė karo vadovybei apie savo žygį, kuris buvo jų aiškinamas kaip pergalė. Vokiečių reichstagas iškėlė didžiausias ovacijas Scheerui bei jūrų komandai ir visoje Vokietijoje buvo iškabintos vėliavos.

Visa tai atsitiko mums beesant Romoje. Mes labai sunkiai orientavomės, skaitydami šias viena kitai priešingas žinias.

Vis dėlto reikėjo pripažinti, kad vokiečių laivynas narsiai kovėsi, bet kadangi jis gavo iš mūšio pa-

sitraukti, tai anglų laivynui tenka pripažinti šių kautynių laimėjimą. Vokiečių laivynas jau iki pat karo pabaigos nebeišdrįso susitikti su anglų laivynu atviroje kovoje, grįždamas prie povandeninių laivų operacijų. Kaip žinome, vokiečių povandeniniai laivai per visą karą padarė anglams didelių nuostolių. Buvo paskandinta anglų prekybos laivų apie 1.500.000 tonų. Be to, vokiečių povandeniniai laivai daug paskandino neutralių šalių laivų, ypač Norvegijos prekybinių laivų, kurie vežiojo aliantams prekes ir tarnavo karo reikalams.

Kaip jau II „Atsiminimų" tome rašiau, buvau susitikęs lenkų neoficialų atstovą, buv. Valst. Dumos atstovą, Romaną Dmovskį, endekų vadą ir labai aktingą lenkų veikėją, ministerio Asquito suruoštuose pietuose Lancaster House.

Jis nuolatos gyveno Londone ir sekė lenkų politiką. Pasinaudodamas P. N. Miliukovo pažintimi, kai mes į Londoną vėl pagrįžome, jis paprašė jį patarpininkauti ir mane su juo suvesti. Susitikę neutralėje vietoje ir Miliukovui dalyvaujant, pasikalbėjome bendromis temomis. Vėliau jis mane pasikvietė pas save į jo privatų butą intymiškiau pasikalbėti, be rusų stebėtojo.

Nuvykau pas jį. Čia be liudininkų porą valandų konferavome. Jis, kaipo endekas, smarkiai argumentavo už tai, kad mes, lietuviai, turėtume pakeisti savo politiką. Reikia esą pareikšti visam pasauliui, kad mes su lenkais norime atstatydinti bendrą valstybę tose ribose, kaip buvo prieš Lenkijos padalinimą. Tada lenkai, atsižvelgdami į lietuvių tautos savitumą, duosią plačią Lietuvai autonomiją. Bet jei lietuviai ir toliau varysią separatišką politiką, tai jie nieko negausią ir niekas neleisiąs Lietuvos valstybės sudaryti.

Blogiausiu atveju Lietuva liksianti Rusijos gubernija ir jokios autonomijos negausianti. Jei lietuvių nusistatymas ir toliau būsiąs Lenkijai nedraugingas, tai to nedraugingumo pasekmės būsią labai liūdnos ir, Lenkija gavus Lietuvą, einant istorinės unijos dėsniais, už tą nedraugingumą neduosianti Lietuvai jokios autonomijos. Jis „draugiškai" patarė man, kaipo įtakingam lietuvių tautos atstovui, išaiškinti visą lietuvių vadų politikos klaidingumą ir gresiantį mums pavojų. Juk niekas nesutiks pripažinti „kieszenkovos Litvos", o Lenkijai nepriklausomybė jau patikrinta ententės kraštų, o taip pat ir Vokietijos. Jis graudeno mane šaukdamas į pagalbą istoriją ir bendrą tų dviejų tautų sugyvenimą per tiek laiko nuo Jogailos ir Vytauto laikų iki 1795 m. Ne tik graudeno, bet ir mėgino gąsdinti blogiausiomis pasekmėmis.

— Jūsų yra tiek maža inteligentijos; jūsų tauta yra tik valstiečių tauta, todėl svajoti sukurti atskirą valstybę, nepriklausomą nuo kitų, yra nedovanotina klaida ir nieku neparemta. Jūsų bajorija, stipriausias elementas tautoje, yra sulenkinta. O be jos atstatyti valstybės nepajėgsite.

— Aš labai Tamstai esu dėkingas už tokius nuoširdžius patarimus, bet aš tvirtai esu įsitikinęs, kad mūsų tauta ras gana jėgų savo valstybei sukurti. Kokie bus nepriklausomos Lietuvos santykiai su Lenkija, aš dabar negalėčiau pranašauti, bet, jei Lenkija respektuos mūsų nepriklausomybę ir nekliudys jai laisvai apsispręsti, tai galimas daiktas, kad tie kaimyniški santykiai galėtų būti draugingi. Toks jau yra lietuvių beveik visų srovių nusistatymas siekti nepriklausomybės, kad joks autoritetas šio nusistatymo negalėtų pakeisti. Mes eisime savo keliu, o jūs savo. Jei surastume ką bendro, niekados neatsisakysime

nuo bendro veikimo. Bet aš prisibijau, kad čia mus daug kas skiria. Jūs norite mūsų, o mes nenorime būti jūsų.

— Na, tai jūs turite suprasti, kad Lenkija visu smarkumu turės kovoti prieš jūsų tokią politiką, ir jūs sutiksite jūsų siekimuose nenugalimas kliūtis. Mes remiamės ne sentimentais, bet istorijos faktais, ir turime teisę kovoti už Lietuvos prijungimą prie Lenkijos. Mes niekados nuo to neatsisakysime.

Jis dar ilgai kalbėjo, iliustruodamas argumentais iš bendros tų dviejų kraštų istorijos, remdamasis Liublino unija, bendromis kovomis prieš ordiną ir Maskvą, pranašavo ateityje didelius bendrus žygius ir ištobulintos valstybės jėgų išplėtimą bei kultūros klestėjimą bendros respublikos ribose. Bet nei jis savo argumentais manęs neįtikino, nei aš jo. Po dviejų valandų išsiskyrėme kas sau.

Mūsų politika buvo nuosekliai vedama į Lietuvos nepriklausomybę, o lenkų priešinga linkme — Lietuvos inkorporavimui. Jie pavartojo, kaip R. Dmovskis grasino mums Londone, visą diplomatiją ir varė propagandą kitose šalyse. Pirmas nedraugingas mums žygis, tai R. Dmovskio P. N. Miliukovui pareiškimas, čia pat Londone padarytas tuoj po mūsų pasitarimo, kad Lietuva turėtų būti prijungta prie Lenkijos.

— Bet lietuviai su tuo nesutinka, — atsakė P. N. Miliukovas.

— Lietuva yra ta pati Lenkija. Teks sušaudyti 100 litvomanų užėmus Lietuvą, ir viskas tuo pasibaigs. Lietuvių tautinis judėjimas nėra giliai įleidęs šaknų žmonėse. Tai negausios inteligentijos bei žemesniųjų kunigų prasimanymas, — užbaigė savo pareiškimą P. N. Miliukovui R. Dmovskis.

Gyvenimas parodė, kas iš mūsų klydo: Dmovskis ar aš. Vėliau jis atstovavo Lenkijai taikos konferencijos metu Paryžiuje, o man teko atstovauti Lietuvai. Bet, žindamas jo nusistatymą, daugiau nebemačiau reikalo su Dmovskiu tartis.

Iš Londono turėjome skubėti atgal į Rusiją, kad dar galėtume rasti V. Dumą beposėdžiaujant. Todėl, atsisveikinę su mūsų draugais-anglais, ėmėme ruoštis kelionėn.

Grįždami nutarėme ne visi kartu vykti, bet po 3 — 4 vyrus grupėmis, kad vokiečių povandeniniai laivai negalėtų mūs išsyk visų pačiupti ir nusigabenti į Vaterlandą. Nukeliavę į Stockholmą, nutarėme laukti visos delegacijos narių ir drauge grįžti į Petrapilį, bet ne visi suskubo atvykti.

Stockholme radome švedų pramonininkų bei prekybininkų sąjungą mūsų belaukiant. Nors švedų daugumas karo metu simpatizavo (prijautė) vokiečiams, bet jų pirkliai, laikydamiesi neutralumo, reiškė tuo pačiu metu nemaža palankumo taip pat ir rusams. Pačioje karo pradžioje jie labai nuoširdžiai pasitiko rusų keliauninkus, grįžtančius iš Europos kraštų, teikdami jiems globos ir pagalbos. Vėliau Švedų Raudonasis Kryžius, kuriam pirmininkavo karaliaus brolis Karolis, teikė pagalbą vokiečių lageriuose esantiems rusų belaisviams. Švedija virto vieninteliu kraštu, per kurį greičiausiai galėjo aliantai susisiekti. Jis taip pat virto užpirkimo centru visokių karo reikmenų. Todėl nenuostabu, kad švedai Rusijos parlamento nariams rodė tiek palankumo. Jie iškėlė delegacijai didelius pietus su politiškomis prakalbomis, vežiojo mus po miestą ir jo apylinkes, sausuma ir jūromis, rodė mums tą nuostabią Šiaurės Veneciją su savo kanalais ir fiordais. Nebuvo su mumis tiktai

mūsų lyderio A. D. Protopopovo, grafo Olsufjevo ir Cichačiovo. Jie pasiliko Londone. Vėliau, kai mes jau sugrįžome į Petrapilį, jie Stockholme pasimatė su vokiečių finansistu d-ru Warburgu ir kalbėjosi taikos reikalais. Šis pasikalbėjimas davė progos visai pasaulio spaudai pagaminti straipsnių ir pagimdė daugybę spėliojimų.

Be kitų, mums teko Stockholme susipažinti su H. Fordo taikos komisijos nariais, kurie čia darbavosi, stengdamiesi surasti būdus kraujo praliejimui sustabdyti. Jos pirmininkas, H. Fordo giminaitis, dr. Lockot, surengė mums Hasselblate pietus, per kuriuos stengėsi mus suagituoti prie taikos. Bet viso to darbo rezultatai buvo tokie, kad 1917 metais, Rusijai paliovus kariauti, į jos vietą stojo pati H. Fordo tėvynė.

Čia vėl sutiko mane visas gražus lietuvių būrelis: Aukštuolis, Šeinius, Savickis — mūsų atstovai dar nesamos valstybės — kun. J. Žilius ir P. Leonas. Šis pastarasis važiavo drauge su Tatjanos Komiteto reikalų vedėju P. R. Nikitinu, vežusiu mūsų Komitetui Vilniuje 100.000 rublių, norėdamas juos įduoti A. Smetonai, kuris turėjo atvykti į Stockholmą iš Vilniaus.

A. Smetonos nesulaukęs, Nikitinas įdavė tuos pinigus kunigaikščiui Liubomirskiui, manydamas, kad šis įteiks pinigus Vilniuje A. Smetonai arba Centro Komitetui. Bet Leonui dėl savo nerangumo pražiopsojus ir šio dalyko neužprotestavus, lenkų rankosna pakliuvo tokia pinigų suma, kuri lietuviams nebuvo atiduota. Viso gauta tik 10.000 rublių. P. Leonas labai buvo nusiminęs, bet jau aš nebegalėjau to dalyko atitaisyti, nes kun. Liubomirskis buvo išvykęs.

Kun. Žilius, kaipo amerikietis, nuo pat karo paskelbimo dienos gyvenęs Berlyne ir porą sykių va-

žinėjęs po Lietuvą, atvyko į Stockholmą su mumis pasimatyti, kad iš čia galėtų grįžti į Ameriką. Aš jį paskatinau pirm užsukti į Rusiją, apžiūrėti mūsų tremtinių ir tik tada keliauti į aną okeano pusę. Su Leonu pasitarę, pažadėjome kelionės išlaidas iš Centro Komiteto sumų padengti. Jis sutiko važiuoti, tik netikėjo, ar jam rusų konsulas duosiąs vizą. Aš pasikalbėjau su pasiuntiniu Nekliudovu, ir jam viza buvo duota.

Atsisveikinę su stockholmiečiais ir mūsų tautiečių lydimi, išvykome per Haparandą-Torneo į Petrapilį, geriausių įspūdžių kupini.

Birželio mėnuo kaip tik buvo įdomiausias laikas tokiai kelionei. Pakilę kiek aukščiau į šiaurę, gėrėjomės gamtos stebuklais: privažiavome Luleją 11 valandą vakare ir visą pusvalandį dar matėme saulę. Nusileido tiktai vienai valandai, nuo 11,30 iki 12,30. Nakties tuo metu nė kiek nesti. Jeigu pasilipti dar aukščiau nuo Haparandos miesčiuko, tai saulė visą naktį matyti horizonte. Persikėlę per upę Torneo ties Haparanda, jau atsidūrėme Rusų imperijos žemėje.

Suomijos, tuomet autonomiškos, dabar nepriklausomos, Torneo miestelis, prieš karą visų užmirštas, buvo virtęs gyvu susisiekimo punktu — tarpininku tarp Rusijos ir Europos. Rusų muitininkai, rusų sargyba, rusų policija — kaip tai mažai harmonizavosi su vietos gyventojais ir tikrais to krašto šeimininkais suomiais!

Be jokių formalumų sieną perėję, oficialių kariškių ir civilės valdžios atstovų pasitikti, tą pačią dieną iškeliavome per liūdną monotonišką šiaurinę Suomiją į Petrapilį.

Mūsų parlamentarinės delegacijos lankymasis pas aliantus paliko tam tikrų pėdsakų. Čia buvo gy-

vu žodžiu sueita į kontaktą vakarų Europos parlamento su rusų V. Duma, buvo pademonstruotas visų kariaujančiųjų valstybių solidarumas ir tvirtas pasiryžimas kariauti iki vokiečiai su jų sąjungininkais bus parblokšti. Delegacijos sąstatas buvo įvairus, bet dalyvavimas joje opozicijos narių — kadetų — pakėlė jos autoritetą visų vyriausybių akyse.

Oficialiu delegacijos vadu buvo A. D. Protopopovas, kaip V. Dumos vicepirmininkas, bet tikruoju vadu, kurio nuomonės visi klausėsi, buvo kadetų lyderis P. N. Miliukovas. Jis visur buvo priimtas kaip žinomas politikos vyras, kuris reiškė progresyvinės visuomenės nuomonę. Jo mokėjimas kalbų — anglų, prancūzų, italų, švedų, norvegų — teikė jam galimumo arčiau prieiti prie tų, į kuriuos jis jų kalba prabildavo. Jo aukštas intelektas, gili moksliška erudicija, visapusis išsilavinimas, kuriam beveik nebuvo lygaus Europoje, teikė ir užtikrino pagarbą aliantų politikų eilėse. Visi į jį žiūrėjo kaip į būsimąjį Rusijos užsienio politikos vadą.

Jau tuomet nuolatinis vyriausybės kaiteliojimas, atskirų ministerių nesuderinami žygiai, nepopuliarumas senojo režimo armijoje — negalėjo sudaryti aliantuose didelio pasitikėjimo caro ministerių politika. Bet reikia pasakyti, kad mus, delegacijos narius, visur priiminėjo kaip valstybės vyrus, kurie atstovauja ne tik parlamentui — V. Dumai ir V. Tarybai, bet visai Rusijos imperijai. Ypač tai rodydavo Didž. Britanijos ministeriai ir valstybės vyrai. Prisimenu du epizodus su Šingariovu. Buvo tai per pusryčius Westminsterio rūmuose. Mes sėdėjome su Šingariovu ir Demčenka už vieno stalo su finansų ministeriu MacKenna ir užsienio reikalų ministeriu Sir Edward Grey. Šingariovas savo papratimu, kaipo nuo-

latinis finansų min. oponentas, ėmė kritikuoti rusų vyriausybės finansinę politiką.

Ministeris MacKenna, nežiūrint to, kad mes jų svečiai, labai smarkiai užsipuolė Šingariovą už jo kritiką, kuri ypač dabar, karo metu, nieko gero neprisidedanti prie Rusijos atsparumo sudarymo. Atvirkščiai, jo supratimu, opozicija, bekovodama su senuoju režimu, dezorganizuojanti rusų tautos jėgas. Šingariovas į tai pastebėjo, kad reikia esą pripažinti opozicijai nuopelnus ginkluotų jėgų stiprinime, organizavime visuomenės, kėlime karingo ūpo ir sanavime armijos vadovybės.

— Ne kas kitas, kaip opozicija, yra pareikalavusi teisti karo ministerį Suchomlinovą, kuris greitu laiku bus teisiamas, — pasididžiavo Šingariovas.

— Tur būt Rusijos vyriausybė jaučiasi labai stipri, kad karo metu ji gali teisti karo ministerį! — gana ironiškai pastebėjo Sir Edward Grey.

Toliau Šingariovas jau nebeaukštino opozicijos nuopelnų ir tylėjo, kaip vandens į burną paėmęs.

Apskritai kelionė buvo smagi. Dabar balansavome savo įspūdžius iš tolimosios kelionės ir darėme planus mūsų pranešimams V. Dumai ir savo frakcijoms. Suomių siena su Rusija buvo Bieloostrove. Čia mus pasitiko kelios ponios su A. S. Miliukoviene pryšakyje. Aš susisiekiau su Centro Komitetu telefonu, pranešdamas apie mūsų sugrįžimą.

Sustojome Petrapilio Suomių stotyje. Čia susirinko nemažas būrys lietuvių, St. Šilingo vadovaujamas. O rusų delegatus pasitiko tiktai atstovai Rodičevas, Stepanovas ir Velichovas.

V. Dumos posėdyje mūsų sugrįžusieji lyderiai pranešė apie kelionę ir apibūdino šio įvykio svarbumą. Savo partijos žmonėms mes pranešėme skyrium.

Aš, be to, dar papasakojau apie šios kelionės žygius lietuviams. Visi labai džiaugėsi, kad šioje delegacijoje teko dalyvauti lietuviui ir mūsų reikalus pasaulio valdžioms iškelti. Tiktai patys kairieji su M. Januškevičium pryšaky per savo laikraštį „Naujoji Lietuva" visokiais būdais stengėsi šį žygį smerkti, paleisdami net tokių gandų, esą reformatas M. Yčas popiežiui pantaplį bučiavęs. Bet toks jų atakavimas niekur pritarimo nerado ir net jų pačių tarpe iššaukė skilimą dėl jų nelemto išsišokimo.

Štai daktaras Jurgis Alekna „Lietuvių Balso" Nr. 35 1916 m. gegužės 8 d. įdėjo tokį protestą:

Protestas prieš protestą.

„Naujoji Lietuva" Nr. 17 savo vedamajame straipsnyje „V. Dumos atstovų delegacija" paskelbė protestą prieš V. Dumos atstovo Martyno Yčo atstovavimą Lietuvai. Kadangi „Naujosios Lietuvos" leidėju yra mūsų gerbiamasis atstovas Januškevičius ir K-o, tai išeina, kad vienas mūsų atstovas protestuoja prieš antrojo atstovavimą Lietuvos vardu.

Iš to pirmučiausia dygsta klausimas, kas tai yra mūsų Dumos atstovas, ar tai jis yra tik kurios nors partijos įgaliotinis, ar įgaliotinis mūsų tautos? Tikrai, renkant atstovus, buvo nemaža varžytynių tarp Lietuvos partijų, bet ir nebuvo abejonės, jog ar šiokios, ar tokios Lietuvos partijos bus išrinktas atstovas, jis vis dėlto bus atstovas visų lietuvių, o ne vienos tik savo partijos. Taip ir buvo suprasta visų keturių Dumų atstovybė. Tai buvo tik varžytynės dėl principų, kas tokiu būdu tinkamiau ir tiksliau gins Lietuvos reikalus.

Taigi, kiekvieno mūsų atstovo yra pareiga atstovauti Lietuvai ir tokiu būdu jai tarnauti, keliant jos vardą. Kiekvienas savo tėvynės sūnus negali nesidžiaugti, jei kas nors tinkamai ir dorai kelia tėvynės vardą, nors jis ir nebūtų rinktasis atstovas. Vis tiek, kurios partijos lietuvis bebūtų, jei tiktai jisai vykusiai patarnautų Lietuvai, keldamas jos vardą, mano širdis visuomet tvaksėtų dėkingumu jam už tai, nežiūrint jo partijos pažiūrų, nes man vis dėlto tėvynės meilė yra aukštesnė, nei prisirišimas prie partijos. Man rodos, kiekvienam mums, tautos sūnums, tik širdį sopa, kad mes neužtenkamai jos vardą keliame visame pasaulyje; ir atsiradus progai pasirodyti pasauliui, man širdis tvaska, kad gali ta proga mums nepasisekti išnaudoti. Atstovavimas kurioje nors Dumos komisijoje, tai yra mūsų tėvynės vardo kėlimas visam pasauliui. Negali būti dviejų nuomonių, kad toks atstovavimas būtų mūsų tėvynei nenaudingas. Kokie bus to atstovavimo vaisiai ir kaip jis bus atliktas, dabar dar ne metas spręsti; dabar tik kiekvieno doro piliečio pareiga patarti ir padėti mūsų atstovui, kad jis tinkamiausiai atliktų savo svarbią užduotį, o ne kliudyti jam. Jei pats negali arba neturi progos atlikti to aukšto ir svarbaus tėvynei darbo, tai nepavydėk garbės jį atlikti kitam, kuriam jis teko. „Liokajaus supratimą atstovo uždavinių“ pasiimsiu sau, jei tik nors tokiu būdu galėčiau patarnauti tėvynei, o netiksiu jai kenkti tokioje sunkioje jai valandoje ir būti jos nusidėjėliu. O Jūsų, t. y. „Naujosios Lietuvos“, protestą prieš atstovavimą Lietuvos tokiu momentu laikau kenksmingu, nepatriotišku ir prieš jį protestuoju, kaip pažangusis (pirmeivis) demokratas.

D-ras J. Alekna

VI

TREMTINIŲ ŠELPIMO REIKALAI

Šelpimo būklė pirmosios Stockholmo konferencijos metu. — Politiški siekimai. — Kaip organizuojamas šelpimo darbas. — Lietuvių tautos atstovavimo organizavimo reikalas. — Informavimo darbas. — Bendra situacija. — Konferencijų šaukimo reikalas. — Amerikiečiams lietuviams žodis. — Organizacijų tinklo plėtimas. — Amatų mokyklos ir dirbtuvės. — Pr. Penkaitis, Pr. Kuzma ir A. Vosylius. — Bendrojo lavinimo kursai. — „Žiburio" mergaičių gimnazija Tambove.

Sugrįžus man iš savo politinės misijos po Europą, vėl teko pasinerti į tremtinių šelpimo reikalus. Šis dalykas jau tiek buvo aptvarkytas, kad jau buvo pakenčiama būklė kaip Centre, taip ir visuose mūsų skyriuose ir kitose šelpimo organizacijose. 1915 m. rudeniop jau tam darbui einant, susirinkę Stockholme paleidome Pirmosios Lietuvių Konferencijos rezoliucijas į mūsų išblaškytus po visą pasaulį tautiečius. Ten buvo gana ryškiai apibūdinta mūsų padėtis ir mūsų siekimai. Apie tai tegu pačios rezoliucijos už save kalba.

Konferencija Stockholme

I. Dabartis.

Visa Lietuva, be rytinės dalies Vilniaus gub., mažo sklypo Kauno gub. ir kelių lietuvių apylinkių Vitebsko

ir Kuršo gub., vokiečių užimta. Per metus su viršum karo audra siautė Tėvynės laukais įsiverždama, atgriūdama ir grūmodama vis naujiems mūsų tėviškių plotams. Kas išlikdavo pirmam jos sūkuryj, tas žūdavo antram, trečiam. Per metus su viršum mūsų žemėje ėjo aršiausios ristynės dviejų mirties žaibais šviečiančių pajėgų. Nemunas, Neris, Šventoji, Dubisa, Šešupė, kiekvienas slėnys, kalva mėnesiais gėrė kraują. Lietuva švyturiavo gaisrų pašvaistėmis.

Lietuvos žmonės, nepaisydami žiauriausių apystovų, nepaisydami įkaitusios geležies lietaus, tvėrė savo sodybose. Slapstėsi miškuose ir duobėse, kad tik nepersiskyrus su protėvių šalimi. Klaidžiojo miškuose, kaip keleiviai klajūnai, laukdami progos pagrįžti tėviškėn.

Taip kentėjo Lietuvių Tauta tik už tai, kad istorija nulėmė jai vietą tarp Vokietijos ir Rusijos.

Priverstinasis visų gyventojų iš gimtųjų sodybų varymas, jokiais valstybiniais tikslais nepateisinamas, padaugino lietuvių kančias. Tiesa, tasai keistas elgimosi būdas liko centralinės valdžios pasmerktas, bet pervėlai, nes tik vokiečiams prie Vilniaus prisiartinus.

Netobula geležinkelių tvarka, grūdimas lietuvių pabėgėlių ir priverstinų tremtinių už Uralo, netinkamas su jais apsiėjimas dar pasunkino lietuvių padėjimą.

Viso to rezultote — šimtai tūkstančių lietuvių neteko Tėvynės, virto bastuoklių minia ir daužosi jo Rusiją, ieškodami prieglaudos ir globos, o pagedusios visuomenės agentai knibžda ant kryžkelių, ir moteriškė lietuvė pakliūna į paleistuvystės žabangas.

Viso to rezultate — likusieji Lietuvoj milijonai kenčia badą ir šaltį tarp riogsančių nedėgulių, o negalėjimas išplėsti savų organizacijų ginklo pajėga paimtoj šalyj dar šiurkščiau atsiliepia į gyvenimą.

Mirtinas pavojus liepė visai Lietuvių Tautai susispiesti ir ieškotis atsispyrimo būdų. Lietuvių Draugija nukentėjusims dėl karo šelpti tą darbą pradėjo.

Visos Lietuvių Tautos užjautimas, didelis taktas josios veikėjų, mokėjusių tinkamai nušviesti Lietuvos padėjimą, nuolatinis klebenimas rusų visuomenės ir josios, o ypač didžiosios kunigaikštaitės Tatjanos komiteto,

lietuvių reikalų užuojauta, gausios Didžiosios Lietuvos lietuvių aukos, dosnumas amerikiečių lietuvių, susibūrusių aplink įvairius fondus, o lygiai atskirų Amerikos ir Anglijos lietuvių kuopų, nepaprasta energija ir pasišventimas lietuvių inteligentų, stojusių į darbo vagą be pažiūrų skirtumo — padėjo Lietuvių Draugijai nukentėjusiems dėl karo šelpti išplėsti veikimą.

Nuo 65-kių rublių pradėjusi, ji šiandien siekia biudžeto daugiau ne pusės milijono rublių mėnesiui. Jos rūpesniu teikiama globa šimtams tūkstančių lietuvių ir saugojama išblaškytos lietuvių minios nuo moralinio suirimo. Jos rūpesniu visa mūsų jaunuomenė gali nesiliaudama varyti savo mokslą. Jos rūpesniu išaustas, visą Lietuvą apimąs, organizacijų tinklas, ruošiąs Tautą į būsimuosius žygius, sudarąs tvirtą pamatą būsimajam kultūriniam ir politiniam rūmui statyti. Jos rūpesniu pakelta lietuvių vardas pačioj Lietuvoj ir priversta nelietuviai suprasti, kad lietuviai tėra šeimininkai savojo krašto. Jos rūpesniu pradėta nuolat ir tiksliai atstovauti Lietuvių Tautai, greta kitų tautų atstovų, beveik visose Rusijos valstybės ir visuomenės organizacijose — ir rezultate: oficialiniame leksikone liko išbraukta Šiaur-Vakarinio Krašto sąvoka ir pakeista — Lietuvos sąvoka; Lietuvių Tautos atskirumas ir savitumas yra faktas rusų visuomenės ir vyriausybės akyse. Jos rūpesniu ir veikimo taktu pasiekta žymi psichologinė atmaina lietuviuose veikėjuose — partiniai skirtumai, asmens ginčai jau nebeskaldo lietuvių darbininkų bendroj šio momento vagoj, jau nebekenkia lietuvių veikimui tarptautinėje dirvoje. Jos rūpesniu sužadinti organizaciniai lietuvių gabumai ir rasta plati dirva jiems pasireikšti pritaikinti. O kas svarbiausia — bendro ūpo nuopolio metu, kada, rodos, Lietuvių Tauta sustojo ties pražūties bedugnės žiotimi, Lietuvių Draugija ne tik neleido lietuviams pesimizmo prisisunki, bet savo veikimo pavyzdžiu įkvėpė kiekvienam gyvam lietuviui tvirtos vilties, kad dabarties pelenuose sužels skaistesnės rūtos, susiūbuos derlesnių rugių vilnys, pražys baltesnės lelijos, kad ant griuvėsių galima pastatyti nauji, tvirtesni, dailesni rūmai ir kad tai siektina, siekiama ir pasiekiama.

Vokiečiams pradėjus artintis prie Lietuvos širdies — Vilniaus, Lietuvių Draugijos Komitetas buvo jau tiek stiprus, kad galėjo pasidalyti į dvi dalis. Viena Komiteto dalis pasiliko Vilniuje globoti Lietuvos, o kita dalis nukėlė savo veikimą Rusijon — toliau teikti išbėgusiems iš Tėvynės lietuviams medžiaginei ir dvasinei pagalbai, o lygiai kaustyti Lietuvos ateičiai, stovint arčiau tarptautinio Europos pulso.

Išplėtęs savo veikimą į visą Rusiją, Centralinis Lietuvių Draugijos Komitetas trumpu laiku sutvarkė visą darbą, ir šiandien nėra Rusijoj miesto miestelio, kur Centralinis Komitetas savo įstaigomis, savo įgaliotiniais netiektų pagalbos lietuviams pabėgėliams tremtiniams; nėra visoj Rusijoj bendros valstybinės ir visuomeninės organizacijos, kurioj nebūtų Centralinio Komiteto atstovų. Pastaruoju laiku Centralinis Komitetas ėmėsi svarbiausio savo organizacinės misijos etapo, būtent — organizuoti užimtosios Lietuvos šelpimą, neutralinėms Europos ir Amerikos tautoms padedant, o lygiai rimto Lietuvių Tautos reikalų atstovavimo Europoj ir Amerikoj. Šitą darbą nustačius, bus baigta pirmoji priruošiamoji stadija, beliks tarti savo galutinį žodį.

O greta Centralinio Komiteto diena iš dienos giliau plečia savo veikimą Informacijos Biuras Paryžiuje, persikėlęs laisvesniam ir našesniam darbui neutralinėn dirvon — Lausannon. Jis supažindina Europos nuomonę su Lietuva, užkerta kelią lenkų unijos monams, kelia nuo Didžiojo Vytauto paveldėtus mūsų Tėvynės reikalavimus, ruošia anglų, prancūzų ir kitų tautų visuomenę prie teisingo Lietuvos klausimo išrišimo Tautų Taikos Kongreso valandoje.

Greta Centralinio Komiteto eina darbas — Tautos Tarybos Amerikoj ir kitų Amerikos bei Anglijos lietuvių organizacijų, kurių uždavinys — surišti vienan stiprian mazgan visus užsienio lietuvius ir blokšti jų kultūrinę ir medžiaginę pajėgą ant Lietuvos likimo lemiamųjų svarstyklių kritiškame momente.

Greta Centralinio Komiteto eina darbas — Maskvos, Petrapilio, Odesos, Smolensko draugijų karo aukoms šelpti, kurios gimė draug su karu lengvinti lietuvių vargų

naštai; eina darbas — „Saulės“, „Lietuvių draugijos aukštųjų Maskvos mokyklų moksleiviams šelpti“, „Blaivybės“, „Žiburėlio“ ir kitų draugijų draugijėlių, kuopų kuopelių, kurios seniai palengvėle, bet tiksliai dirba lietuvių kultūrinimo, jų ruošimo būsimajai tverybos valandai darbą.

Visa tat nusimanydami, tariame:

Per šiuos istorinius metus, žiauriausioms apystovoms esant, Lietuvių Tauta parodė tiek patvarumo, tiek gyvos energijos, tiek atsispyrimo pajėgos, kad negali būti baimės dėl Lietuvos ateities.

Šioj valandoj Lietuvio uždavinys — nuplėšti nuo savęs visus svetimus rūbus bei skudurus, vis viena, ar laisvu noru prisiimtus, ar kitų antmestus, pasiklausyti tebegyvos Lietuvos — Tėvynės Širdies, kuri plaka kiekvieno tikro lietuvio krūtinėj, ir daryti tai, ką liepia Ji — Tėvynės Širdis.

O ji liepia užmiršti visus ginčus ir vaidus, Ji liepia ne atgal žiūrėti, ne aimanavimais ir ašaromis tėviškių nedėgulius taisyti, bet stipriai įbesti viltingą tveriamąją valią, auginti savyje ateitį ir vienytis, vienytis...

II. Šelpimo darbas.

Šelpimo darbas Rusijos plote plačiai ir tinkamai Centralinio Lietuvių Draugijos Komiteto tvarkomas, kontakte su kitomis veikiančiomis draugijomis. Darbo tikslas:

1) Teikti dvasinę ir medžiaginę pagalbą visiems jos reikalingiems lietuviams;

2) Palaikyti ir dargi sustiprinti lietuvių pabėgėlių ryšį su Lietuva ir Lietuvos kultūra;

3) Palaikyti lietuviuose pabėgėliuose gyvą troškimą grįžti tėvynėn;

4) Ruošti kelius ir būdus būsimojo grąžinimo lietuvių pabėgėlių Lietuvon;

5) Atgaivinti bendru darbu lietuvių kolonijas Rusijoj ir, sužadinus tautinę sąmonę, įskiepyti norą grįžti tėvynėn;

6) Suvartoti karo metą tam tikslui, kad pagaminus tarp išsiblaškusių lietuvių pabėgėlių minių kuo daugiausia darbininkų — būsimojo kultūros darbo Lietuvoj.

Tolimesnis veikimo krypsnis nustatomas Centralinio Komiteto, sekant gyvenimo pulsą.

Platesniam užinteresavimui lietuvių padėjimu rusų visuomenės, bendro darbų stovio išaiškinimui ir didesnių lietuvių būrių prie veikimo pritraukimui šaukiamas šelpimo darbo dalininkų ir draugijų atstovų suvažiavimas.

Opiausias ir svarbiausias šiai valandai klausimas, tai: kokiu būdu susižinoti su užimtąja Lietuva ir kokiais keliais teikti jai pagalbą. Tam tikslui tariamės:

1) Susitarti su Rusijos užsienio ministerija ir su rusų neutralinių šalių pasiutiniais, kurie, tarptautinės teisės normomis remiantis, kitų tautų pasiuntiniams padedant, lengvintų užimtosios Lietuvos medžiaginį ir moralinį padėjimą;

2) Neutralinių šalių Raudoniesiems Kryžiams padedant, siųsti Lietuvon atskirus žmones, bešališkus kitataučius inteligentus, kurie tiektų žinių apie Lietuvos padėjimą;

3) Organizuoti Amerikoj lietuvių Amerikos valdinių tarpe medicinos — maitinimo skrajojamus būrius, kurie, užmezgę ryšius su Rokfelerio Fondu nukentėjusiems dėl karo šelpti, atvyktų užimtojon Lietuvon ir, atsigabenę maisto, rūbų, vaistų, pinigų ir t. t. teiktų pagalbą;

4) Organizuoti visose neutralinėse šalyse, o lygiai Londone, Paryžiuje ir Romoj kitataučių komitetus Lietuvai šelpti, kurie:

a) rinktų savo šalyje aukas nukentėjusiai Lietuvai,

b) siųstų žmones sužinoti Lietuvos padėjimo,

c) ruoštų specialinius laivus nuo savo šalies su maistu, rūbais, pinigais ir t. t. ir plukdytų juos Lietuvon,

d) padėtų Rusijos lietuviams susirašinėti su užimtąja Lietuva;

5) Laikyti neutralinių šalių sostinėse (ir kitur) savo nuolatinius pasiuntinius, kurie sektų pažymėtųjų organi-

zacijų veikimą, teiktų joms Centralinio Komiteto direktyvas ir, kiek tai bus galima, patys susižinotų su užimtąja Lietuva.

III. Informavimo darbas.

Šelpimo darbas tose plačiose ribose, kurios jam nustatytos, galima tik viena sąlyga: kad Europos visuomenė tikrai pažintų Lietuvą, jos praeitį, dabartį ir troškimus, kad Europos visuomenė suprastų, jog iki šiolei visi jos siunčiamieji milijonai ir moralinė pagalba aplenkdavo Lietuvą. Taigi geram šelpimo darbui reikia išplėsti Europos informavimo darbą. Tam tikslui tariamės:

1) Visų pirmiausias kitataučių informavimas eo ipso vykdomas per Centralinio Komiteto įstaigas Rusijoje ir užsienio komitetus Lietuvai šelpti;

2) Šitoks informavimo būdas yra svarbiausias ir rimčiausias, nes nuolatinių realinių santykių sūkuryj, bendrą humanistišką darbą dirbant, duoda kitataučiams progos pamatyti gyvą Lietuvą ir josios kultūrinio išsiplėtimo laipsnį, o lietuviams duoda progos įeiti į pačią svetimtaučių visuomenę, į jų organizacijas ir nuolat gyvu žodžiu informuoti svetimtaučius apie siekiamus tikslus.

Be to, tariamės:

Suvartoti Lietuvos padėjimui nušviesti ir Lietuvos klausimui iškelti visus prieinamus ir tinkamus kelius.

IV. Bendra situacija.

Lygiai šiandien, kaip ir karo pradžioje, negalima aiškiai numatyti tų atmainų, kurios įvyks karui pasibaigus. Aišku tik viena, kad tas didelis tautų judėjimas, kuris buvo pastaraisiais dešimtmečiais, dar smarkiau apsireiškė karo metu. Mes matome, kad visos tautos intensyviškiausiai darbuojasi savosios kultūros pamatams sustiprinti ir apreikšti savajai tautinei sąmonei. Mes matome, kad be galo komplikuoti politikos, ekonomijos ir istorijos kontrastai tarp viešpataujančiųjų didžiųjų tautų-valstybių kelia tikrą virtinę priešingumų tarpe ir todėl atskirų mažųjų tautų balsas įgijo didesnį svarumą. Karas iškėlė aikštėn tautų klausimą. Vyriausiojo karo vado at-

sišaukimai, vyriausybės deklaracijos dėl Lenkijos, pripažinimas Rusijos kitataučių lygiais piliečias, vyrausybės noras turėti jų atstovus bendrosiose valstybės įstaigose, širdingas Europos pritarimas kiekvienam tokiam praregėjusios Rusų vyriausybės žingsniui, užsiinteresavimasis Europos tautų-valstybių atskirų nevalstybinių tautų istorija, padėjimu ir ateitimi, galop, augimas žmonijoj humanistiškos ir demokratinės sąmonės siūlo daug vilties.

Bet kad toji viltis taptų faktu, reikia išplėsti energingas veikimas, nes laimės tik tos tautos, kurios mokės tinkamiausiai suvartoti karo metą ir rimtai priruošti pasaulio nuomonę prie savo klausimo išrišimo.

Lietuviai jau yra išplėtę tokį veikimą, bet apystovoms nuolat besikeičiant, Lietuvos reikalams augant, darbui besiplečiant, reikia Tautos veikėjams dažniau tartis dėl dirbtinųjų darbų ir jų krypsnio.

Tam tikslui pasižymėjome kito pasitarimo dalininkus iš Didžiosios Lietuvos, Rusijos, Amerikos ir Anglijos.

Baigdami savo darbus ir dar kartą pasvarstę Amerikos lietuvių visuomeninį darbą, vienu balsu sakome: pripažindami Tautos Tarybai Amerikoj didelį svarbumą mūsų Tautos gyvenime, išreiškiame pageidavimą, kad visos kitos amerikiečių lietuvių organizacijos, dar neturinčios savo atstovų Tautos Taryboje, pasiųstų juos kuo veikiausiai*).

Stockholmas, 1915 m. spalių 11 d.

Tokia tai buvo užbrėžta mūsų darbo programa 1915 m. spalių mėnesio pradžioje. Visas ruduo ir žiema praėjo skuboto organizavimo karštyje. Kiekviena diena kėlė vis naujus reikalus. Aptvarkę paskubomis maisto ir butų reikalą, sukūrę visą tinklą skyrių, pristeigę bendrabučių, mokyklų, vaikams ir seneliams prieglaudų, parūpinę vietose darbo, sudarę tinkamas sąlygas jaunimui mokslo įsigyti, ėmėm rū-

*) Šie nutarimai buvo konferencijos sekretoriaus St. Šilingo surašyti ir mūsų be jokių pakeitimų priimti. *M. Y.*

pintis parengimu kadro amatininkų, kurie būtų naudingi pačių Centro Komiteto įstaigų reikalams Rusijoje ir tenkintų reikalus į Lietuvą sugrįžę. Šioje srityje daugiausia pasidarbavęs yra Centro Komiteto įgaliotinis Pranas Penkaitis.

Pranas Penkaitis

Dar Vilniuje Komitetui bebūnant, Pranas Penkaitis uoliai prisidėjo prie nukentėjusių dėl karo šelpimo organizavimo. Jis daugiausia domėjosi organizavimu darbo prieglaudose.

Kai buvo nutarta iš Vilniaus C. Komitetą kraustyti ir keliauti jo pusei sąstato drauge su tremtiniais į Rusiją, paliekant dalį su p. A. Smetona pryšaky Lietuvoje, kuri jau buvo vokiečių armijos baigiama okupuoti, Pranas Penkaitis buvo pasiųstas į Rusiją Komitetui vietos surasti.

Vėliau paskiriame jį mūsų įgaliotiniu į Jeroslavlį. Ten organizavosi iš Marijampolės perkelta gimnazija. Jos kapelionu, kuris ėmėsi plačiu mastu organizuoti pašalpos darbą, buvo kun. Motiejus Gustaitis. Prie tremtinių šelpimo organizavimo prisidėjo taip pat kun. Bičkauskas. Greitu laiku kilo tarp Penkaičio ir šių kunigų dideli kivirčai. Skundė vieni antrus raštu ir žodžiu. C. Komitetas jokiu būdu negalėjo sužinoti, kas ten iš tikrųjų dedasi. Šio reikalo ištirti pasiuntėme du įgaliotinius: Joną Aukštuolį ir Jurgį Savickį. Jie rado, kad Penkaitis labai plačiai ir tiksliai suorganizavo pirmąją C. Komiteto laikomą amatų mokyklą. Viso buvo 40 mokinių. Mokykla turėjo šiuos skyrius: stalių, knygrišių, siuvėjų vyrų ir siuvėjų mergaičių, kurpių ir skalbėjų. Vadovavo jai 8 meisteriai, dirbo 78 kurpiai, vienas aukš-

tai kvalifikuotas siuvėjas. Mergaičių skyriuje dirbo 12 moterų. Vyriausiu mokyklos vedėju buvo pats Pr. Penkaitis. Mokyklos ir dirbtuvių išlaidas padengdavo iš uždarbio; C. Komitetui nieko netekdavo pridėti.

Nežiūrint geros organizacijos, J. Savickio ir J. Aukštuolio daviniais einant, turėjo Centro Komitetas Penkaitį iš ten iškelti, nes jo santykiai su kun. M. Gustaičiu ir kun. Bičkausku buvo labai blogi, ir paskirti jį amatų mokyklų bei dirbtuvių instruktorium prie Centro Komiteto.

Vėliau jis buvo pasiųstas į Ekaterinoslavą, ir čia suorganizavo II-ją amatų mokyklą su skyriais: stalių, šaltkalvių, kalvių, knygrišių, siuvėjų, kurpių ir mezgimo su mašinomis skyrių, kur dirbo 50 mergaičių. Stalių buvo 15 ir kitų šakų arti šimto žmonių.

1916 metų rugpiūčio mėn. suorganizavo jis su didele dirbtuve liejyklą, stalių, batsiuvių ir mezgimo skyriais III-čią amatų mokyklą.

Bet spalių mėnesio pabaigoje, P. Leonui, kaip vicepirmininkui, Komitetą vedant ir neduodant jam daugiau lėšų, buvo priverstas likviduoti. Be to, kilus tarp jo ir P. Leono nesusipratimams, jis tais metais visai iš C. K. tarybos pasitraukė.

1918 metais, grįžęs iš Rusijos, stojo į geležinkelių valdybą. Dr. J. Šaulį paskyrus pasiuntiniu į Berlyną, Pr. Penkaitis buvo pakviestas atstovybės sekretorium. Čia jam teko Tiergartene surasti kanale Rosos Luksemburg lavoną (vokiečių komunistė).

Be Pr. Penkaičio suorganizuotų amatų mokyklų ir dirbtuvių, buvo ir kituose skyriuose veikusių mokyklų. Pavyzdžiui, Pranas Kuzma šioje srityje sėkmingai darbavosi įvairiose vietose. A. Vosylius

Smolenske kiek plačiau organizavo pabėgėlių tarpe amatininkus ir kūrė, Centro Komiteto pavedamas, dirbtuves. Jis čia nupirko iš Kremerio mechanišką dirbtuvę su dviejų aukštų namais, kur mokėsi keliolika vaikinų metalo tekintojų, šaltkalvių ir kalvių amatų; jiems čia buvo įrengtas ir bendrabutis. Tokių dirbtuvių buvo Petrapily, Maskvoje, Voroneže ir daugelyje kitų vietų.

Be suminėtų II „Atsiminimų" tome gimnazijų, M. Yčo Voroneže įsteigtų, buvo jų dar ir kitose vietose. Viena svarbesnių tuometinėmis aplinkybėmis susikūrusių įstaigų buvo „Lietuvių Bendrojo Lavinimo Kursai".

Lietuvių Bendrojo Lavinimo Kursai

Lietuvių Draugijos Centro Komiteto 1915 m. rudenį buvo įsteigti ir jo lėšomis išlaikomi Petrapilyje „Lietuvių Bendrojo Lavinimo Kursai", kurie pradėjo veikti tų pačių metų spalių mėnesio pradžioje ir veikė iki 1917 m. rugsėjo mėnesio pradžios. Kursų tikslas — duoti galimumo lietuvių vaikams tęsti savo mokslą ištrėmime ir, apskritai imant, suteikti galimumo atsidūrusiam Petrapilyje Lietuvos jaunimui prasilavinti. Kursų programa buvo gimnazijos ir realinės mokyklos kursas. Darbas ėjo popietinėmis valandomis (nuo 4 iki 9—10 val. vakaro). Visi dalykai buvo dėstomi rusų kalba. Lietuvių kalba buvo dėstoma kaipo dalykas. Pačioje Kursų veikimo pradžioje lankytojai buvo įvairaus amžiaus ir išsilavinimo: buvo gimnazistų, realistų, miesto mokyklų ir dviklasių mokyklų mokinių. Nemaža buvo tik liaudies mokyklas tebaigusių arba šiaipjau kiek prasilavinusių jaunuolių, bet žymią klausytojų dalį sudarė vos tik skaityti ir rašyti temoką.

Visi klausytojai buvo suskirstyti į penkis pagrindinius skyrius. Pirmojo skyriaus programą apėmė pirmos gimnazijos ar realinės mokyklos klasės kursą, antrojo — antros ir t. t. Antraisiais Kursų veikimo metais buvo sudaromos specialės grupės, būtent: besiruošiančių egzaminams liaudies mokytojo teisėms įgyti, besiruošiančių stoti į speciales vidurines technikos mokyklas, į mokytojų seminarijas ir į kitas mokyklas. Labai didelis Kursų lankytojų skaičius, vieną kitą pusmetį pasimokinę Kursuose, įstodavo į normalinių mokyklų (gimnazijų, realinių) atitinkamas klases. Daug kam pavyko įstoti į speciales vidurines technikos mokyklas, į mokytojų seminarijas, į agronomijos mokyklas ir panašiai. Pirmaisiais mokslo metais Kursų klausytojų buvo apie tris šimtus, antraisiais — apie pustrečio šimto. 1917 m. rudenį Kursų lankytojų skaičius sumažėjo iki 150—160.

Nuo 1917 metų rugsėjo mėnesio Kursai buvo perorganizuoti į Lietuvių gimnaziją, kuri veikė iki 1918 metų rudens pirmųjų trijų gimnazijos klasių sąstate. Gimnazijoje visi dalykai buvo dėstomi lietuvių kalba, o rusų kalba buvo mokoma kaip dalykas. Tiek Kursuose, tiek ir gimnazijoje, berniukai ir mergaitės mokėsi kartu. 1918 m. rudenį, tremtiniams pradėjus grįžti į Lietuvą, gimnazija buvo likviduota.

Kursų direktorium buvo Antanas Purėnas, kuris dėstė juose lietuvių kalbą, fiziką, gamtamokslį, kartais matematiką ir būsimiems mokytojams metodikos dalykus. Mokytojavo Kursuose trumpesnį ar ilgesnį laiką šie asmenys:

Bronislava Mieginaitė dėstė geografiją ir aritmetiką, Jadvyga Chadakauskaitė — istoriją (bendrąją ir Lietuvos istoriją), Marija Gruževskienė — prancūzų kalbą, kun. Povilas Jakubėnas — vokiečių ir lotynų kalbas, Kazys Pui-

da — matematiką, kun. Juozas Tumas — tikybą, Feliksas Damijonaitis — lietuvių kalbą, Antanina Liutkevičiūtė — gamtamokslį ir geografiją, Vincas Matulaitis — matematiką, Ona Jablonskytė — lietuvių kalbą, Jonas Baronas — gamtamokslį, Marija Pisarevskaitė — rusų kalbą, Kajetonas Šklėrius — paišybą ir braižybą, Juozas Zikaras — paišybą ir braižybą, Juozas Lanskoronskis — rusų kalbą ir istoriją.

Be to, buvo lietuvių kalbos specialus kursas, norintiems giliau savo gimtojoje kalboje pasitobulinti. Tą kursą skaitė a. a. prof. Kazys Būga.

Lietuvių gimnazijos direktorium taip pat buvo Antanas Purėnas.

Žiburio draugijos mergaičių gimnazija Tambove 1915 — 1918 metais

Vokiečių kariuomenei 1915 m. besiveržiant į Lietuvos plotus, lietuvių tremtinių minios, lyg išėjusios iš savo krantų audringųjų jūrų bangos, užliejo plačiausias Rusijos erdves. Tų minių bangų nešama „Žiburio“ d-jos mergaičių 4 klasių progimnazija, išsikrausčius iš Marijampolės, pirmiausia buvo apsistojus Trakuose ir tenai trumpai veikė jau gerokai apkarpyta. Netrukus ji turėjo kraustytis toliau ir sustojo Mahiliavo gub. miestelyje Sienno dar labiau sumažėjus, vien tik su 2 mokytojoms — Brone Miegimaite ir Mag. Draugelyte. Ten progimnazija buvo bandžiusi pradėti rudens mokslo darbą. Tačiau karo viesulas privertė ją vėl kraustytis toliau, į Rusijos gilumą. Nedidelis progimnazijos branduolys pagaliau atsidūrė Tambove. Progimnazija ėmė tvarkytis ir plėstis. Jos vyriausiu globėju buvo „Žiburio“ draugijos pirmininkas kun. d-ras M. Gustaitis. Jis, kaip Marijampolės valstybinės vyrų gimnazijos kapelionas, kartu su ta gimnazija apsigyveno Ja-

roslavlyje ir iš tenai duodavo direktyvas Tambovo „Žiburio“ mokslo įstaigai. Jis išsirūpino iš kunigaikštytės Tatjanos komiteto betarpiškai lėšų mokslo personalui bei mokinių bendrabučiams išlaikyti ir gavo vyriausybės leidimą atidaryti 7-nių klasių gimnaziją su valstybinėmis teisėmis. Savo padėjėju Tambove visiems gimnazijos ir jos bendrabučių reikalams vesti pasikvietė dr. P. Bielskų.

Tambovo gubernatoriui maloniai pritariant ir padedant, buvo išnuomoti miesto centre bendrabučiams ir klasėms 2 namai ir sukviestas mokytojų personalas.

Pasklidus žiniai apie „Žiburio“ gimnazijos įsikūrimą Tambove, ėmė rinktis buvusios Marijampolės gimnazijos mokinės ir naujos kandidatės. Tai buvo daugiausia karo išblaškytos iš įvairių Lietuvos kampelių našlaitės, kurių tėvai buvo mirę arba palikę tėvynėje. Prasidėjo ir trejus metus truko sunkus, bet vaisingas Lietuvos tremtinių mokslo, auklėjimo ir globojimo įstaigos darbas, kuriuo pasinaudojo 219 mokinių.

Paskutiniais 1918 metais buvo gauta iš rusų bolševistinės vyriausybės leidimas atidaryti aštuntąją klasę, bet juo nepasinaudota, nes tų pat metų rudenį gimnazija laimingai grįžo į savo tėvynę. Prieš sugrįžimą gimnazija išleido 12 abiturienčių su oficialiais gimnazijos leidimo diplomais, kuriuos pasirašė ir Charkovo mokslo apygardos įgaliotinis. Tie diplomai buvo nepaprasti, lietuviški: ir lietuvių kalba rašyti ir lietuviškais tautinių spalvų kaspinais papuošti. Jie yra svarbūs ir brangintini, kaipo istoriniai tėvynės atgijimo dokumentai, įsigyti karo ugnies sūkuryje, tos ugnies, kuri pavergtosioms tautoms ir mūsų Lietuvai praskynė ir nušvietė laisvės kelią.

VII

LIETUVIŲ SUVAŽIAVIMAS

Šelpimo darbo sunkumai. — Lietuvių suvažiavimo sumanymas. — Suvažiavimo prezidiumas. — Pranešimai iš vietų. — Sekcijų sudarymas. — Karšti organizacinės sekcijos debatai. — Rezoliucijų priėmimas.

Visų gyvų lietuvių tautos inteligentų padedami, kurie jau iš seno buvo įvairiuose Rusijos miestuose apsigyvenę, ir suverbavę daug inteligentijos, drauge su pabėgėliais iš Lietuvos po kelių mėnesių intensyvaus darbo jau galėjome pasidžiaugti, kad mūsų organizacija pakankamai buvo išsiplėtusi.

Pabėgėlių šelpimo darbą, be Centro Komiteto, dirbo dar ir kitos ad hoc susidariusios draugijos, inteligentų vietose vadovaujamos. Kad būtų galima išvengti netikslumų ir paralelizmo, teko tas darbas koordinuoti — derinti. Tai buvo siekiama per laikraštį „Lietuvių Balsą", per įgaliotinius ir šiaip korespondencijomis bei aplinkraščiais.

Darbo sąlygos buvo be galo sunkios. Prityrusių žmonių, technikinio personalo — buhalterių, mašinisčių — buvo nedaug. Visam Centro Komitete kokį pusmetį vos viena mašinistė — p-lė Stasė Skiparytė — tebuvo, kol kitos šio amato prasilavino. J. Kubilius tvarkė atskaitomybę ir turėjo daug var-

go, kol šiek tiek surado tinkamų tam darbui žmonių. O kasdien apyvarta didėjo. Kun. J. Tumas, tas energingas mūsų reikalų vedėjas, pripratęs daug dirbti ir nepavargti, paskendo korespondencijose ir nebegalėjo suskubti kiekvienam atsakyti, nes viską turėjo pats savo ranka atlikti.

Bet vis dėlto buvo pasiekta, kad 1916 m. vasario mėn. 23 d. įstengėme sušaukti iš visos Rusijos atstovus lietuvių organizacijų, kurios rūpinosi nuo karo nukentėjusiųjų šelpimo darbu.

Suvažiavime dalyvavo Lietuvių Draugijos C. Komiteto nariai, skyrių atstovai, Centr. Komiteto tam tikri įgaliotiniai, atstovai Petrapilio, Maskvos, Smolensko, Odesos, Rygos, lietuvių draugijų „Globos“ ir kitų draugijų, kurios šiokiu ar tokiu būdu buvo prisidėjusios prie pabėgėlių šelp. darbo. Pagaliau dalyvavo ir tam tyčia pakviesti paskiri žmonės, žinomi visuomenės darbuotojai, kurie jau buvo pasižymėję savo darbštumu ir iš kurių galima buvo tikėtis pagalbos ateityje. Suvažiavimas buvo didelis — iš viso 89 atstovai. Pirmą kartą po užėmimo Lietuvos susirinko toks gausus lietuvių inteligentų būrys, pats mūsų visuomenės žiedas, be pažiūrų ir krypsnių skirtumo. Suvažiavimą atidarė ir pasveikino žodžiu Cent. Komiteto pirmininkas M. Yčas, nurodydamas suvažiavimo tikslą ir linkėdamas jam vaisingai pasidarbuoti. Jam pasiūlius, suvažiavimas atsistodamas pagerbė žuvusius kare ir neseniai mirusius didžius mūsų tautos vyrus — Česlovą Sasnauską ir Petrą Kriaučiūną. Per posėdį buvo dar pagerbtas vasario 20 d. miręs Smolensko lietuvių dviklasės mokyklos mokytojas Aukštakalnis. Į suvažiavimo prezidiumą buvo išrinkti: M. Yčas, adv. P. Leonas, Pr. Mašiotas, A. Purėnas, adv. A. Spurga

ir Jur. Baltrušaitis; suvažiavimo sekretoriais — adv. K. Šalkauskas, adv. Petraškevičius ir R. Skipitis.

Išrinkus prezidiumą, prasidėjo nuo karo nukentėjusių šelpti draugijų atstovų ir Centr. Komiteto skyrių bei įgaliotinių pranešimai apie pabėgėlių šelpimo darbą ir būklę. Pranešimai truko visą pirmąjį posėdį. Dar prieš pranešimus buvo nustatyta suvažiavimo tvarka: pirmą dieną bendri posėdžiai, antrą dieną — sekcijų posėdžiai ir trečią dieną — vėl bendri viso suvažiavimo posėdžiai.

St. Šilingas, Centr. Liet. Komiteto prezidiumo vardu, davė trumpą Liet. Draugijos ir jos Centr. Komiteto darbų apžvalgą nuo pat jos įsteigimo ligi 1916 m. vasario 1 d. Jis nurodo, kad lietuviuose labai žymu, kaip ir instinktas, kurs padeda laiku atspėti, kas ir kaip reikia daryti. Karui prasidėjus lietuviai pirmieji suprato organizacijos reikalą. Karas prasidėjo liepos 19 d., o liepos 27 d. jau užsimezgė Vilniaus Komitetas. Paeiliui St. Šilingas trumpai papasakoja, kaip Vilniaus Komitetas išaugo į visos etnografinės Lietuvos — Kauno, Vilniaus ir Gardino gub. — Draugiją, kaip paskiau tos Draugijos ir jos Komiteto darbas labai greitai vis augo; kaip užėjus pačiai sunkiajai valandai Komitetas pasidalijo į dvi dalis: viena pasiliko Vilniuje rūpintis tais, kurie pasiliko Lietuvoje, užėmus ją vokiečiams, o kita išsikėlė į Rusiją globoti tų, kurie noromis ar nenoromis buvo išmesti iš savų tėvų žemės. Nupasakojęs tokiu būdu Komiteto darbų plėtojimąsi, galiausiai nurodo piniginį jo būvį ir tuos šaltinius, iš kurių jis semia lėšas. Svarbiausieji iš jų D. K. Tatjanos Komitetas, iš kurio jau gauta ligi vasario 1 d. 900 tūkst. rb., ir tam tikroji Pabėgėlių Taryba — 1 mil. 660 tūkst. rb. Nemaža sudėta aukų ir pačių lietuvių, ypač ameri-

kiečių, be to, rusų visuomenės organizacijų ir pagaliau paskirų žmonių.

Maskvos Liet. Komiteto pirmininkas P. Leonas papasakoja apie Maskvos Lietuvių Komiteto darbus. Maskvoje esą apie 15 tūkst. lietuvių pabėgėlių, kurių dauguma reikalinga pašalpos. Jiems esą įsteigta 135 bendrabučiai, 3 vaikų prieglaudos, 10 pradedamųjų mokyklų, 8 amatų dirbtuvės, sanitarų kursai suaugusiems, ligoninė sužeistiems kareiviams ir t. t. Lėšų Maskvos Liet. Komitetas gaunąs iš privatinių ir visuomenės organizacijų — aukų, iš Maskvos miesto valdybos, iš Tatjanos Komiteto ir iš Centro Komiteto.

Kun. J. Laukaitis praneša apie Petrapilio Lietuvių Komitetą. Petrapilyje lietuvių pabėgėlių esą apie 20.000; šelpiamų būsią apie 10.000. Įsteigti yra 4 bendrabučiai, 8 vaikų prieglaudos, kuriose globoja 940 vaikų. Yra 12 praded. mokyklų; jose mokosi 1150 vaikų. Be to, yra 6 moksleivių prieglaudos, 4 dirbtuvės, 2 valgyklos, ligoninė ir t. t.

Smolensko Liet. Komiteto įgaliotinis P. Matulionis praneša, kad Smolensko mieste lietuvių pabėgėlių nedaug — ligi 2500. Smolenskas tuo ypatingas, kad jis yra prie to kelio, kuriuo pabėgėliai daugiausia plaukia į Rusijos gilumą. Tad, be vietoje sustojusiųjų, nuolat tenka padėti daugybei žmonių, važiuojančių tik pro šalį, duodant jiems patarimų ir visokių žinių apie įvairias Rusijos vietas.

Paskiau dar kalbėjo Odesos, Rygos, Maskvos studentų dr-jos „Rūtos“, Maskvos mokyklų moksleiviams šelpti draugijos, Petrapilio ir Dorpato Lietuvių Studentų draugijų atstovai. F. Bortkevičienė pranešė apie „Globos“ darbus ir apie išvežtųjų į Rusiją Mažosios Lietuvos lietuvių būklę.

Pasibaigus informacijų daliai, įvairūs kalbėjotai dar kalbėjo įvairiais specialiais klausimais. Kai kurie siūlinėjo tam tikrus sumanymus, kaip, sakysim, inž. P. Vitkauskas — nuomoti vasarą dvarus ir duoti juose pabėgėliams darbo ir pavyzdingo ūkio praktikos; Marma — suorganizuoti teisės patarimų biurą, bet kad būtų ne vien patariama, bet ir padedama, ir t. t. Toliau kalbėjo Maskvos mokytojų sekcijos atstovas apie jos jau padarytus, daromus ir ketinamus daryti darbus; d-ras Mikelėnas — apie medicinos pagalbos sutvarkymą ir sanitarijos reikalus; kun. Vilimavičius — apie kooperacijos ir kooperatyvų pritaikinimą pabėgėlių gyvenimui, jų reikalams, ir kiti.

Jau baigiantis pirmosios dienos posėdžiams, suvažiavimas pasidalijo į sekcijas: į organizacinę, į kultūros reikalų ir į medžiaginių pabėgėlių reikalų. Iš medžiaginių reikalų sekcijos išskiriama dar technikos ir medicinos komisija; iš technikos komisijos — agronomijos bei žemės ūkio komisija.

Visa antroji suvažiavimo diena ir pusė trečiosios praverčiama sekcijų darbams. Joms organizacinė komisija buvo nustačiusi programas, į kurias buvo sutraukti visi patys svarbieji klausimai. Sekcijos, apsvarsčiusios programose nustatytus arba visuotiniame suvažiavimo susirinkime iškeltus klausimus, šiaip ar taip sprendė juos, priimdamos rezoliucijas. Paskiau visos sekcijų sudarytos ir priimtos rezoliucijos ėjo į visuotinį suvažiavimo susirinkimą, kuris, apsvarstęs jas savo posėdžiuose, galutinai patvirtino ir priėmė.

Organizacinė sekcija.

Organizacinei sekcijai buvo patiekta tokia programa:

I. Pranešimai — bendroji organizacijos tvarka.

II. Užimtosios Lietuvos šelpimas: panaudojimas neutralinių šalių — Švedų, Šveicarų ir Danų; Anglijos lietuvių kolonijos mobilizavimas; Amerikos lietuvių kolonijos mobilizavimas; Rokfelerio fondas; moralinė pagalba.

III. Lietuvių pabėgėlių grąžinimas tėvynėn: bendras lietuvių pabėgėlių telkimas; lietuvių pabėgėlių telkimas valsčiais bei parapijomis; sudarymas iš lietuvių pabėgėlių organizuotų būrių su savo seniūnais; įgaliotinių kadrų paruošimas; patogių ekonominių sąlygų paruošimas pabėgėliams grįžti: parūpinimas — žemės ūkiui arklių, žemės dirbamų įrankių, mašinų ir sėklų; „Žagrės", „Marijampolės Ūkininkų Draugovės", „Kooperatoriaus" sunaudojimas šiems tikslams; šios srities darbui praplėtimas dirvos, vyriausybės įstatų arba instrukcijų keliu.

IV. Santykiai su kitomis tautų ir visuomenės organizacijomis: su laikinuoju Vilniaus ir Kauno Obivatelių Komitetu; su lenkų, latvių, estų ir rusų organizacijomis.

V. Lietuvių draugijų darbų suderinimas.

VI. Prūsų lietuviai.

VII. Mokslus einančios jaunuomenės vasaros atostogos.

Vien tik pažvelgus į šią programą, matyti, kokia daugybė buvo svarbių reikalų ir klausimų, kuriuos sekcija buvo pasiėmusi rišti. Jiems kaip reikiant apsvarstyti ir nutarti reikalinga būtų buvę ne vienos dienos, ne trijų, bet trijų savaičių arba ir mėnesių. Tad nenuostabu, kad ir sekcija nespėjo jų visų viena diena aprėpti.

Organizacinė sekcija buvo pati didžiausia. Ji svarstė, galima sakyti, ir pačius svarbiausius klausimus. Dalyvavo joje 32 iš 89 suvažiavimo narių.

Sekcijos posėdžius pradeda adv. P. Leonas, kaip seniausias. Jis išrenkamas ir sekcijos pirmininku.

Pirmiausia svarstoma bendrosios organizacijos tvarka. St. Šilingas pasakoja apie Centro Komiteto vidaus organizaciją: — Komiteto daliai išsikėlus iš

Vilniaus ir jo nariams apsigyvenus ne viename kuriame, bet keliuose Rusijos miestuose, jau pačiame pirmajame Komiteto posėdyje buvo nutarta išskirti prezidiumą, kuriame dabar yra 4 nariai: M. Yčas, pirmininkas; adv. P. Leonas, vicepirmininkas; St. Šilingas, sekretorius; J. Kubilius, iždininkas. Prezidiumas veda visus Komiteto reikalus. Viso Komiteto posėdžiai yra šaukiami kas mėnuo arba kas pusantro mėnesio. Be prezidiumo ir Komiteto narių, traukiami į darbą atskiri lietuviai kolonijos vietose. Daromi yra skyriai. Trūkstant vietose inteligentų iš seniau ten apsigyvenusių, kviečiami pabėgėliai inteligentai. Kur ir to nėra, siunčiami įgaliotiniai ir jų padėjėjai, kurie ir tvarko visą pabėgėlių šelpimo darbą. Pernai lapkričio mėnesyje sudarytas ypatingųjų įgaliotinių institutas. Komitetas daugumą lėšų gauna iš Tatjanos Komiteto arba iš tam tikros Pabėgėlių Tarybos prie vidaus reikalų ministerijos. Vartant dideles sumas, reikalinga vesti tvarką vienodai nustatyta apyskaitų sistema ne tik pačiame Centre, bet ir skyriuose ir įgaliotinių kanceliarijose. Ypatingieji įgaliotiniai, važinėdami po jiems paskirtą rajoną, turi patikrinti ir nustatyti vietose tvarką. Adv. M. Šleževičius važinėja po Rusijos rytus, V. Turas karo pafrontėmis ir adv. Valiukas — Rusijos pietuose ir viduryje. Po pusantro, dviejų mėnesių, sužinojus iš ypatingųjų įgaliotinių visą reikalą, buvo sudarytos instrukcijos, kurios buvo įteiktos skyriams ir ypatingiesiems įgaliotiniams. Trūkstant tikslių žinių iš vietų, aplinkraščiai buvo sunku sustatyti, ir jų įstengta sudaryti tik keli. Tas sunkumas buvo pakeistas žodžio būdu — per ypatinguosius įgaliotinius ir per atvažiavusius skyrių įgaliotinius į Centrą. Dabar jau galima susintetinti daugumą taip surinktų žinių ir su-

SUVAŽIAVIMO PREZIDIUMAS

Iš dešinės: pirmininkai — A. Purėnas, M. Yčas, Pr. Mašiotas, A. Spurga, P. Leonas;
sekretoriai — K. Šalkauskas, Č. Petraškevičius, R. Skipitis.

traukti jas į principus aplinkraščiuose. Bet tik viena aplinkraščių sistema naudotis visuomet buvo ir bus kliūčių.

Po Šilingo pranešimo buvo kitų savarankių lietuvių draugijų pranešimai apie jų organizacijas.

Po visų pranešimų, inž. Naruševičiaus pasiūlymu, buvo svarstoma bendro šelpimo Centro sudarymo reikalas, kuris būtų sudaromas iš įvairių savarankių organizacijų deleguojamų atstovų ir kuris koordinuotų visų draugijų darbą. Dėl šio sumanymo kilo daug ginčų. Kairieji, dabodami savo „čistatą", kėlė klausimą, kaip ir kokiais pamatais šis „centras", arba siūlomoji Suvažiavimų Taryba, bus sudarytas.

Pirmas *G. Liutkevičius* (s.-d., vėliau bolševikas) siūlo, kad būtų sudaryta Taryba, kuri derintų ne tik šelpimo darbą, bet ir politinį lietuvių tautos atstovavimą.

Kaip šie klausimai buvo toliau svarstomi, čia paduodame visą ginčų eigą.

Adv. Petraškevičius protestuoja prieš suvažiavimo kreipimą į politikos pusę. — Dėl to, sako jis, mes dabar ir galime bendrai darbuotis įvairių srovių ir krypsnių žmonės, kad nekliudome politikos klausimų. Krypimas į politiką būtų ir darbo ir suvažiavimo ardymas. Šaukiant suvažiavimą nebuvo skirstoma nei kairiųjų, nei dešiniųjų; šaukiama buvo žmonės, pasižymėję darbu ir labdariškumu, o ne kaip srovių atstovai.

Marma: Suvažiavimas ne visai atstovauja mūsų visuomenę. Jis kalba už Centrą. Centras daugiau pavėluotas dalykas, nes Maskvoje apie jį kalbėta bent prieš 4 mėnesius. Centro uždavinių negalima suvaržyti, nes jam visvien teks rišti ne tik šelpimo klausimai.

Inž. V. Bielskis prikiša, kad, eidamas į suvažiavimą, taręsis einąs tartis tik dėl šelpimo darbo.

M. Yčas paaiškina apie kelionę į Stockholmą. Jis nurodo, kad pats šelpimo darbo platus organizavimas yra jau politika. Toliau aiškina, kokia Stockholme buvus politika, kai ten buvo rūpintasi suorganizuoti vokiečių užimtosios Lietuvos šelpimą, bet tuo pačiu buvo iškeltas lietuvių vardas Švediuose, kurie, išgirdę apie lietuvius, stebėjosi ir džiaugėsi suradę naują tautą.

M. Sleževičius iškelia naują srovių klausimą. Jei, sako, Centrui bus pavesta išimtinai šelpimo darbas, tai tuojau galima svarstyti toliau jo sudarymo klausimas, o jei ne, tai pirma reikia pasitarti su srovėmis.

G. Liutkevičius: Spręsti, kas gerai buvo padaryta ar yra daroma, mes neturime autoritetingumo. Šis suvažiavimas nėra bešališkai sušauktas, nes, kviečiant žmones jame dalyvauti, buvo košta.

St. Šilingas: Kiekvienos tautos gali būti reikalavimų minimumas ir maksimumas. Stengiantis pasiekti minimumą, reikalinga, kad būtų atstovaujamos ir srovės. Minimumas bus tokia reikalavimų suma, su kuria visi sutinka ir nuo kurios jau nebegalima nė trupučio trauktis atgal. Dabar galimas tik šelpimo darbas. Centras reikalingas be ypatingų mandatų.

A. Voldemaras: Kas reikia suprasti žodžiu politika. Pirma reikia jis aptarti, kad nebūtų progos ginčams. Šilingas šiek tiek paaiškino, kokia politika galima. Aš supratau tik tiek, kad reikia rinkti kuo daugiausia žinių apie mus, mūsų padėjimą ir mūsų reikalus. Tam darbui reikalinga turėti apmokamų žmonių. Bet tai ne politika. Čia gali tilpti visi be jokių skirtumų. Tik kaip tas darbas dirbti: ar greta

steigiamojo Centro, ar skyrium nuo jo. Geriau greta, nes tada nereikės skyrium legalizuoti.

M. Sleževičius sako, jog ir tada, jei bus tik surinktomis žiniomis informuojamos kitos tautos apie lietuvius, reikia pasitarti su srovėmis.

Ta pačia tema kalbėjo dar *Marma. Petraškevičius* nurodė, kad steigiamosios Tarybos darbas — šelpimas ir platus kultūros darbas: suvažiavimas tiems klausimams rišti autoritetingas.

Naruševičius aiškina, kad šelpimo darbą dirbs ir toliau atskiros šelpimo draugijos; daromosios organizacijos tikslas bus derinti tą darbą, telkti darbininkus ir t. t. Kaip Maskvoje buvo galvojama, į Steigiamąją Tarybą suvažiavimas nuo savęs išrinktų 5 žm. ir, be to, 4 vietos turėtų būti paliktos V. Dūmos atstovams.

Pasibaigus kalbėtojų sąrašui, *St. Šilingas* pasiūlė tokią rezoliuciją:

„Renkamas organas nukentėjusių dėl karo lietuvių šelpimo darbui suderinti, lietuvių pabėgėlių atgal tėvynėn grąžinimui paruošti, užimtajai Lietuvai šelpti medžiaginiu ir moraliniu atžvilgiu.

„Organas renkamas ta prasme, kad pažymėtųjų trijų vyriausiųjų tikslų vykinimas yra ankštai surištas su plačiu visų kitų tautų informavimu apie lietuvių tautą ir padės teisingai išrišti lietuvių tautos klausimą karui pasibaigus“.

Dėl rezoliucijos pirmas kalba *M. Sleževičius*. Su pirmąja jos dalimi jis visai sutinka, nes dėl jos ir ginčų negalį būti. Dėl antrosios rezoliucijos dalies kyla klausimas, kaip suprasti informavimą. Todėl jis vėl pakelia klausimą, kad pirma reikią susitarti su srovėmis. Jei to nebūsią, tai rezoliucijos formulę

balsuojant jis siūlo suskirstyti į dvi dalis. Už pirmąją ir jis paduosiąs savo balsą, o už antrąją — ne.

St. Šilingas sako, kad Taryba reikalinga esą tuojau, šiandien, o susitarti nebūsią galima nei šiandien, nei rytoj. Tad žadamoji rinkti Taryba reikią tik įgalioti ilgainiui praplėsti savo ribas ir kooptuoti reikalingus žmones, susitarus su kuo reikiant. Tam reikalingas kompromisas.

Kun. J. Tumas siūlo tuojau susitarti, neatidėliojant, nes susirinkime yra visokių žmonių.

St. Šilingas nuomonėms sutaikinti pasiūlo dar trečią rezoliucijos dalį:

„Norint pasiekti kuo plačiausio lietuvių visuomenės atstovavimo, organui, savo darbą plečiant, leistina kooptuoti paskiri žmonės, atskirų visuomenės srovių nurodomi".

M. Sleževičius: Priimant trečiąją dalį, joje turi būti pasakyta: ne „leistina kooptuoti", bet „turi būti kooptuojama".

Pirmininkas iškelia klausimą, ar steigiamojo organo kompetencijai, be šelpimo, pavesti vien tik žinių rinkimą, ar ir kitų tautų informavimą apie lietuvius. Čia vėl iškyla ginčų, ar apskritai paskirti Centro darbui kokią sieną, ar ne.

M. Sleževičius pataria pirma balsuoti jo pasiūlytąją pataisą. Jei ji būsianti priimta, tada galima esą duoti Tarybai „carte blanche".

Pasiūlymą — nustatyti steigiamojo Centro darbams sienas — sekcija atmetė. Pagaliau priimta M. Šleževičiaus pataisa, tik truputį kitaip formuluota: ne — „turi būti kooptuojami" paskiri žmonės, bet — „kviečiami" paskiri žmonės.

Steigiamajam Centrui sustatyti įstatus ir jo organizacijos tvarkos projektą pavesta tam tikrai ko-

misijai, į kurią buvo išrinkti 5 žmonės: Leonas, Petraškevičius, Šilingas, Naruševičius ir M. Sleževičius.

Šis suvažiavimas turėjo didelės reikšmės. Čia buvo aptarti ne tik šelpimo reikalai, bet, tiek žmonių suvažiavus, buvo diskutuojami tam tikruose būreliuose ir politikos klausimai.

Kiek buvo išsiplėtęs Centralinio Komiteto Lietuvių Draugijos dėl karo nukentėjusiems šelpti darbas Rusijoje, matome iš šio įgaliotinių sąrašo, patiekto suvažiavimo metu:

Alšauskas Konst., kan.	Įgaliotinis	Voroneže
Akastovas M.	„	Vakarų Sibire
Avižonytė Elžbieta	„	Kreicburge
Avižonis Juozas	„	Simbirske
Aukštuolis Jonas	„	Stockholme
Baltrušaitis Jurgis	„	Maskvoje
Bieliūnas Ignas	Įgaliot. pad.	Nižnij-Novgorod.
Bytautas Stasys	„	Tvere
Bytautas Jonas	„	Vitebske
Bičkauskas Kazys, kun.	„	Kostromoje
Braknė Ant., kun.,	Įgaliotinis	Tvere
Būčys, Pr., kun.	Dvasios reik. sekcijos ved.	Petrapilyje
Braždytė Ona	Įgaliotinis	Pskove
Burba Juozas	„	Dvinske
Čarneckis Ant.	„	Roslavlyje
Čiurlionis Stasys	„	Kijeve
Dalieckis Stasys, kun.	„	Siebeže
Damijonaitis Vincas	„	Archangelske
Demikis Juozas, kun.	„	Tomske
Dragunevičius Vincas, kun.	„	Mariupolske
Draugelis Silva	Įgaliot. pad.	Aleksandrovske
Gaidamavičius	„	Simbirske
Ginetas Juozas, kun.	Įgaliotinis	Homelyje
Grybačiauskas Juozas	„	Brianske
Grinkevičius Silva	„	Saratove
Gustaitis Motiejus, kun.	„	Jaroslavlyje
Gutaravičius Juozas, kun.	„	Omske

Ivaška Ant., kun.	„	Nižnij-Novgorod.
Jaroševičius Ant.	„	Kazanėje
Jasenskis Julius, kun.	„	Dauguvos rajon.
Jašinskas Petras	„	Kliučiki
Juchna Aug., kun.	„	Velikije Luki
Juraitis Pijus, kun.	„	Ufa
Jurkūnas Ignas (Šeinius)	Įgaliot. pad.	Stockholme
Ysokas Pranas	„	Nižnij-Novgorod.
Kavaliauskas, kun.	Įgaliotinis	Charkove
Kazakevičius Juozas	„	Lipetske
Kentra Jonas	„	Ekaterinoslave
Kevei-Gudža Tadas	Įgaliot. pad.	Valke
Kliuksinas Karolis	Įgaliotinis	Strugi Bielaja
Kumpikevičius	Įgaliot. pad.	Staraja Rusa
Kubilius Petras, kun.	Įgaliotinis	Semipalatinske
Kuprevičius M.	„	Liucene
Kutrevičius Jonas	„	Kostromoje
Kuzma Pranas	„	Išime
Lapis Justinas, kun.	„	Lugoje
Latvis, kun.	„	Bobruiske
Leonas Petras	„	Maskvoje
Leonavičius Jonas	Įgaliot. pad.	Voroneže
Leparskis Juozas	Įgaliotinis	Dauguvos rajon.
Lukauskas Stasys	„	Omske
Macevičius Petras	„	Poltavoje
Martinkaitis	„	Romnuose
Matulionis Povilas	„	Smolenske
Naruševičius Tadas	„	Maskvoje
Palukaitis Vincas	„	Samaroje
Penkaitis Pranas	„	Ekaterinoslave
Pleirytė-Puidienė O.	„	Čeliabinske
Polonskis Vladas, kun.	„	Taškente
Prapuolenis J.	„	Gačinoje
Povilanis Stasys, kun.	„	Penzoje
Puodžiūnas Aleksandras	„	Ligovo
Ruseckas Mykolas, kun.	„	Tuloje
Savickis Jurgis	„	Danijoje
Savukaitis Juozas, kun.	„	Riežicoje
Sadula Juozas	„	Elece
Simonavičius Vincas, kun.	„	Kozlove
Sideravičius Juozas	„	Tomske

Skinkys Juozas, kun.	Įgaliotinis	Rostove na Donu
Sleževičius Myk.,	Ypatingas įgal.	Rytų Rusijai
Sabaliauskas Ad., kun.	Įgaliotinis	Helsingiuose
Subačis Kazys	Įgaliot. pad.	Babinovičiuose
Šalkauskas Kazys	Įgaliotinis	Petrapilyje
Šalkauskas Stasys	,,	Šveicarijoje
Šilinis Ant., kun.	,,	Šlisselburge
Šimkus Stasys	,,	Amerikoje
Šnapštys Kazys	,,	Caricine
Šmėka A. (?)	,,	Permėje
Šultė Šim., kun.	,,	Borovičiuose
Tautkevičius St., kun.	,,	Tambove
Turas Vaclovas	Ypatingas įgal.	Vakarų Rusijai
Tumėnas Antanas	Įgaliotinis	Voroneže
Valeika Matas	Įgaliot. pad.	Kazanėje
Valiukas Feliksas	Ypatingas įgal.	Vidurinei Rusijai
Veblauskas Petras	Įgaliot. pad.	Polocke
Vienožinskaitė Liuda	Įgaliotinis	Novgorode
Žakevičius, kun.	Įgaliot. pad.	Vologdoje
Žitkevičius Povilas	Įgaliotinis	Minske

Šis sąrašas buvo sudarytas 1916 metų sausio 1 dienai. Vėliau įgaliotinių skaičius žymiai padaugėjo. Jų žinioje buvo šelpiamųjų 114.367 žmonės.

VIII

DALYVAVIMAS SPAUDOJE

Bandymai versti. — „Lietuvių Laikraščio", „Vilniaus Žinių", „Aušrinės", „Pasiuntinio" ir „Vilties" bendradarbis. — Kodėl mes prie „Vilties" dėjomės. — Viltininkų reformatų būrelis. — „Vairo" leidėjas. — „Lietuvių Balso" redaktorius - leidėjas. — Kas buvo tasai laikraštis ir kas jame dirbo. — Kokia linkme jis ėjo. — Jo vaidmuo Lietuvos nepriklausomybės idėjos skiepijime. — Liudas Noreika.

Dar prieš spaudos atgavimą buvau pradėjęs plunksną miklinti vertimais. Verčiau įvairius veikaliukus iš rusų kalbos, verčiau ir ilgesnius darbus. Ypač man buvo patikę rusų rašytojai Turgenievas ir Gogolis. Jais ir buvau pradėjęs. Bet, turėdamas tokį gerą kritiką kaip St. Dagilis, lengvai įsitikinau, kad šie autoriai, ypač Gogolis, ne man versti.

Vėliau sustojau ties Čechovu, Klemensu Junoša ir Vl. Korolenka. Šių autorių kiek veikalėlių išvertęs, juos išspausdinau įvairiuose leidiniuose.

Spaudą atgavus, pradėjau rašinėti korespondencijas į Petrapilyje A. Smilgos leidžiamą „Lietuvių Laikraštį". Pasirašinėdavau daugiausia Martynu Mažiučiu, o jau vėliau, įsidrąsinęs, po ilgesniu straipsniu „Biržai", ėjusiu per tris numerius, pasirašiau savo tikruoju vardu.

Mano pirmoji korespondencija buvo įdėta „Vilniaus Žiniose“ viename pirmųjų numerių. Kiekvienas pradedąs rašyti autorius pergyvena paprastai vienodą džiaugsmą, išvydęs savo kūrinėlį išspausdintą. Bet kartu ir nusimena, kai beširdis redaktorius iš autoriaus 100—150 eilučių išspausdina tik 10 eilučių... Už tokį redaktoriaus elgesį buvau labai supykęs ir kelias savaites neberašiau. Bet vėliau neištūrėjau ir vėl rašinėjau. Mažiausiai buvo braukinėjama „Lietuvos Laikraščio“ skiltyse, todėl tenai daugiausia ir rašinėdavau.

Vėliau atsiranda St. Šilingo suorganizuota „Aušrinė“, „Lietuvos Žinių“ priedas. Tenka ir tenai bendradarbiauti; bendradarbiavau ir reformatų kun. J. Šepečio redaguojamame „Pasiuntinyje“. Bet daugiausia rašinėjau „Viltyje“. Redagavau ir kelerius metus leidau drauge su kun. P. Jakubėnu „Biržų Kalendorių“.

Atsimenam, kiek džiaugsmo ir pasididžiavimo buvo mumyse sukelta, kai gavome pirmojo lietuvių dienraščio „Vilniaus Žinių“ numerį. Niekas nė svajoti negalėjo dienraščio susilaukti. Jei ne inž. Petras Vileišis, šis galingas anuo metu savo įtaka ir kapitalu vyras, mes ilgai būtume savaitraščiais mitę. Jis savo plačiu užsimojimu, drąsiu žingsniu ir savo energija tą dovaną Lietuvai suteikė, už ką pridera jam amžina garbė ir mūsų visų padėka.

1907 metų pavasarį „Vilniaus Žinios“ sustojo ėjusios. Pasilikome be laikraščio, kuris, plačią vagą varydamas, ne bet kurios vienos partijos reikalus gintų, bet dėtų savo programos pamatan visos lietuvių tautos gerovę. Jau tuo metu „Vilniaus Žinios“ buvo suspietusios aplink save gerą būrelį bendradarbių, kurie nevaikė mados, nesidėjo į partijas, bet ve-

lijo dirbti darbą platesniu tautos mastu. Visiems tiems vyrams buvo aišku, kad be savo spaudos organo apsieiti jau nebegalima. Reikia tokio laikraščio, kuris galėtų atstoti užgesusį „Vilniaus Žinių“ dienraštį.

Ir štai, jaunas energingas kun. J. Tumas ir teisininkas A. Smetona sukuria bendrovę ir ima rinkti pajininkus „Vilties“ laikraščiui leisti. Mes, palaidas ir nepartinis jaunimas, daugiau tautiškai nusistatęs, nesitenkinąs vien partinėmis brošiūrėlėmis, gausiai pabertomis 1905 m., nei katekizmais ir visokiais izmais, kažkokios nežinomos jėgos, gal būt instinkto, vedami, linkome prie šio naujo sumanymo. 1907 m. vasarą po L. Mokslo Draugijos suvažiavimo, grįždami į Tomsko universitetą su prof. Jonu Yču ir tuomet eksternu d-ru J. Mikelėnu, Vilniuje sutikome minėtus čia sumanytojus ir dalyvavome platesniame pasitarime. Iš studentų prisimenu L. Noreiką, A. Voldemarą, K. Būgą, J. Balčikonį. Dauguma užsirašiusių „pajininkų“ buvo kunigai, bet buvo ir daktarų, pora advokatų, inžinierių. Mes, studentai, buvome kviesti „Viltį“ raštais paremti. Mano straipsnis „Ar evangelikai-reformatai dalyvauja tautos atgijimo darbe“ jau gulėjo kun. J. Tumo portfelyje. Aš jam buvau jį pasiuntęs iš Tomsko dar kaipo „Vilniaus Žinių“ redaktoriui ir buvau gavęs iš jo laišką su komplimentais, kurie maloniai kuteno jauno publicisto širdį. Bet „V. Ž.“ netikėtai sustojus, tas straipsnis vėliau pasirodė „Viltyje“.

„Viltis“ susilaukė daug paramos ir pritarimo. Bet, proporcingai jos įtakai, augo ir jos priešų skaičius. Mūsų nedidelis inteligentų būrelis, kuris buvo tautos reikalo verčiamas laikraštį sukurti, labai buvo margas, kaip savo sąstatu, taip ir savo pažiūromis.

Tie, kurie buvo prisigėrę rusų mokyklose visokiariopo internacionalizmo, tarnavo svetimiems dievams, ir jiems „Viltis“ su aiškiai tautiška programa, su tikybiniu atspalviu, buvo didžiausias baubas. Vos pasirodžiusi, „Viltis“ buvo apšaukta „šovinistiška“, „antidemokratiška“, „klerikališka“ ir kt. pravardžiavimais. Jau pats dalyvavimas „Vilties“ leidėjų bendrovėje, rašinėjimas „Vilčiai“, buvo kairiojo visuomenės sparno laikomas nusikalstamu darbu prieš viso pasaulio demokratizmą, radikalizmą, liberalizmą, nihilizmą, pauperizmą, socializmą ir prieš tam panašius „siaurizmus“. Studentai „viltininkai“ buvo taip pat smarkiai puolami. Bet, nežiūrėdami to viso, mes prie „Vilties“ dėjomės. Dėjomės prie „Vilties“ dėl to, kad mes visa siela jutome, jog dedamės prie didelio, gražaus ir prakilnaus darbo, kad čia, o ne kur kitur, yra tikras tėvynės balsas, kad čia, o ne kitur, yra paimta tikra tautinė linija, kuri veda mus prie tautos kultūrinimo, prie jos konsolidavimo, prie jos visų potencijoje esamų jėgų išvystymo ir prie to, kas veda visą tautą į jos garbę ir jos savarankiškumą. Ir iš tikrųjų, taip manydami, mes neapsirikome.

Antidemokratiška apšaukta „Viltis“ per visą jos gyvavimo laiką dėjo savo pamatan demokratizmą, nuoširdų, ne demagoginį, skriaudžiamųjų gynimą. Gindama savo tautos teises, „Viltis“ objektingai įvertindavo kitų tautų teisingus troškimus; ji katalikiška, ji „klerikališka“, bet joje mes, protestonai, nenusidėdami savo tikybiniams nuostatams, gražiai darbuojamės, surandame bendrą kalbą bendrais tautos reikalais. Jonas Yčas, St. Dagilis, kun. P. Jakubėnas, M. Yčas, Jonas Variakojis, dr. J. Mikelėnas ir kiti aktingai rėmė „Viltį“ ir sudarė protestonų viltininkų grupę.

Dėl ko mes joje dalyvavome? O tai dėl to, kad čia kaip tik daugiau tikybinės tolerancijos radome. Čia mes laisvai gvildenome savo reikalus, čia išdirbome, drauge su „viltininkais“ darbuodamies, modus vivendi su katalikiškąja Lietuvos visuomene ir čia kristalizavosi mūsų geri santykiai, kurie iki šiai dienai gali būti pavyzdžiu tikybinės tolerancijos kitoms šalims.

1908 m. mes, Lietuvos reformatų synodo dalyviai, Vilniuje pareikalavome, kad Vilniaus bažnyčioje greta lenkų būtų įvestos ir lietuvių kalba pamaldos. Ginčytasi, kovota, iškovota. Pavesta lietuviui kunigui J. Šepečiui pamaldas laikyti. Aš apsiėmiau laikraščiuose parašyti apie šitaip svarbų mums įvykį. Pirmiausia einu, kun. J. Šepečio vedamas, į „Lietuvos Žinias“, kur buvo skelbiamas tolerancijos ir demokratijos monopolis. Sutiko mus pati redaktorė p-lė G. Petkevičaitė. Padedu aš jai suredaguotą žinutę, prašydamas įdėti į laikraštį. Ji, paskaičius, grąžino man atgal, griežtai pareikšdama, nedėsianti. Aš didžiai nustebęs pažiūrėjau į ją ir į kun. Šepetį, kuris anais laikais buvo liaudininkų žmogus. Jis bandė palenkti demokratizmo argumentais užsispyrusią redaktorę, bet ir jam nepavyko. Tada aš nuėjau į kitą kambarį, kreipiaus pas administratorių, apmokėjau iš savo studentiškų skatikų, įdaviau skelbimą pirmam puslapiui, kad tokią tai dieną bus pirmą kartą Vilniaus evangelikų reformatų bažnyčioje lietuvių kalba pamaldos. Iš ten einu į „Vilties“ redakciją. Manau sau, jei demokratai nededa mūsų žinutės, tai katalikų kunigas, redaktorius, tikrai išvarys mane su ta žinute. Sutiko mane labai maloniai. Kun. J. Tumas priėmė mano raštelį be jokio prašymo, pasisakė mielai įdėsiąs į „Viltį“ ir paragino mane dar jam straipsnį

parašyti iš tų metų mūsų synodo darbų. Pats tą žinutę papildęs, įdėjo kronikoje, reikšdamas džiaugsmą ir sveikindamas mus, reformatus, tokį žingsnį padariusius. Be to, šventadienio sulaukęs, visas viltininkų būrys su A. Smetona pryšaky atėjo pas mus pirmųjų lietuvių kalba pamaldų klausytis. Šis faktas, plačiai pasklidęs reformatų tarpe, sukėlė didelio pasitenkinimo, ir mums aiškiai įrodė, su kuo pakeliuje. Mes pajutome, kad „demokratai" demokratizmą ir toleranciją tik gražiai deklamuoja, o viltininkai tolerantingai elgiasi.

Tai matydami, mes be baimės ir abejojimo ėjome su „viltininkais" tautinio darbo dirbti, nebodami jokių gąsdinimų klerikalizmais. Jau vienas mūsų evangelikų bendradarbiavimas „Viltyje" pats už save sako, kad klerikalizmo siekimas „Vilčiai" nerūpėjo. Tikyba ir krikščionybė jai nebuvo tuščios frazės, bet pozityvus mūsų visuomenės gyvenimo veiksnys.

„Vilčiai" iš A. Smetonos rankų išslydus, tokios pat pakraipos buvo suorganizuotas „Vairas", kuris pradžioje ėjo pajininkų leidžiamas. Tai buvo pirmas dailios išvaizdos laikraštis, kokio dar ligi šiol Nepriklausomoji Lietuva neišleidžia. Vėliau, kapitalui išsisėmus, teko man vienam pasiimti visa „Vairo" finansinė atsakomybė. Teko čia ir rašinėti įvairiomis temomis.

Jau karo metu, kada teko persikelti į Petrapilį su Centro Komitetu, reikėjo pagalvoti apie laikraščio įsteigimą Rusijoje, kuris eitų „Vilties" ir „Vairo" pramintais takais.

Suorganizavus Komitetą Petrapilyje, kilo gyvas reikalas išleisti laikraštį. Toks laikraštis jau buvo sumanytas leisti 1915 metų pradžioje. Buvome su-

tarę trise tą laikraštį finansuoti. Inž. Jer. Šliogeris, dr. Jur. Alekna ir M. Yčas buvo to laikraščio sumanytojai ir leidėjai. Be to, M. Yčas turėjo būti atsakomuoju redaktoriumi, bet dėl karo įvykių šis sumanymas buvo atidėtas ilgesniam laikui. Vasarą, kada jau buvo aišku, kad teks iš Vilniaus keltis, mano buvo išgautas valdžios leidimas leisti laikraštį „Lietuvių Balsą". Bet inž. Šliogeris ir dr. Alekna atsisakė būti leidėjais, ir tuo būdu visa atsakomybė teko prisiimti man vienam. Šis laikraštis turėjo būti netik Petrapilio lietuvių kolonijos organu, bet virto Centro Komiteto nukentėjusiems dėl karo šelpti faktinuoju organu. Pavartę pirmuosius numerius, matome, kad jame daugiausia buvo rašoma apię pabėgėlių organizavimo reikalą, buvo dedamos įvairios instrukcijos skyriams ir įgaliotiniams.

Paskubomis iš Lietuvos išgabenti mūsų žmonės, be jokios tvarkos ir plano, dažnai būdavo atskirti tėvai nuo vaikų, giminės nuo savųjų. Laikraštis virto tarpininku tarp tų pakrikusių lietuvių ir padėjo vieniems ir kitiems susirasti. Tokių paieškojimų skelbimų plačiai galima rasti šiame spaudos organe. Centralinis Komitetas, per savo skyrius ir įgaliotinius, šį laikraštį plačiai paskleidė, ir jis, kaip vienintelis laikraštis Rusuose, pasiekė tiražą 17.000 egz. Atsakomuoju redaktoriumi teko būti man, bet laikraščio redagavimo darbą pakėlė daugiausia Liudas Noreika. Laikraštis buvo plačiai skaitomas ne tik dėl to, kad jis buvo Centralinio Komiteto faktinas organas, bet kad jame buvo plačiai gvildenami ir nušviečiami aktualūs mūsų tautos reikalai. Jame sistematiškai buvo keliamas iš pat pradžių, beveik nuo pirmųjų numerių, savarankės Lietuvos reikalas. Visa Lietuva buvo užimta vokiečių armijos. Rusų vyriausybė buvo užimta tiesio-

ginio karo vedimu, nebesugebėjo, o gal ir nenorėjo, mūsų tautinių aspiracijų užgniaužti. Karo cenzūra buvo įvesta, ir mūsų laikraštis cenzūruojamas. Bet cenzoriai buvo paskirti atsitiktini, žinoma, lietuviai, kurie, simpatizuodami mūsų skleidžiamoms idėjoms, beveik nieko nebraukdavo, kas liesdavo Lietuvos ateities gvildenamus klausimus. Patys cenzoriai, norėdami pateisinti savo darbą, prašydavo redaktoriaus nurodymo, kas galima išbraukti ir toje vietoje palikti tuščią vietą. Tai buvo daroma dėl pačios cenzorių „načalstvos" akių. Pirmuoju cenzorium buvo prof. Volteris, jį pakeitė Vytautas Gylys (vėliau buv. Klaipėdos gubernatorium), adv. Nergelavičius ir kiti.

Pirmas toks žygis nepriklausomos Lietuvos klausimu buvo įdėtas „Lietuvių Balse" Pirmosios Lietuvių Stockholme konferencijos rezoliucijos. Jose jau aiškiai buvo iškeltas nepriklausomybės šūkis. Cenzoriai tas rezoliucijas praleido. Vyriausybė taip pat neatkreipė dėmesio, ir toliau, jau įsidrąsinę, šį šūkį mes nuolat kartojome. Šiam laikraščiui pavyko suspiesti apie save gerą lietuvių rašytojų būrį. Gausiai buvo dedamos korespondencijos iš įvairių Rusijos vietų, kur buvo lietuviai apsigyvenę. Jame rasdavo vietos kiekvienas sumanymas, liečiantis lietuvių reikalus, ir Komiteto bei jų veikėjų aprašymai. Korespondentais daugiausia buvo tie patys Komiteto darbuotojai. Išsiuntus į Švediją Joną Aukštuolį ir Igną Jurkūną-Šeinių, į Daniją Jurgį Savickį, į Šveicariją Stasį Šalkauską-Goštautą Centralinio Komiteto atstovais, „Lietuvių Balsas" pakvietė juos bendradarbiauti. Šie vyrai visą laiką teikė „Lietuvių Balsui" gausingai žinių iš užimtos Lietuvos. Jie, būdami neutraliose šalyse, sugaudydavo tas žinias svetimoje spaudoje ir skubiai perduodavo „Lietuvių Balso" skaitytojams. Ypač

daug žinių teikė šie trys vyrai: Aukštuolis, Šeinius ir Savickis. Tuo tarpu kai Stasys Šalkauskas, būdamas Šveicarijoje, dažnai rašinėdavo straipsnius Lietuvos ekonomijos klausimais ir šiaipjau bendrais Lietuvos laisvės reikalais, pasirašinėdamas Goštautu. Redakcijoje, be Liudo Noreikos, dirbo Masiulis, J. Variakojis, p-lė J. Chadakauskaitė, Juodišius ir iš šalies teikė straipsnių kun. J. Tumas, Juozas Kubilius, Putinas, Didžiulienė, K. Šakenis, Petras Vileišis, Petras Kriaučiūnas, Pranas Mašiotas, J. Jablonskis, Vilimas, Br. Prapuolenis, Pr. Penkaitis, Kl. Skabeika, kan. B. Čėsnys, St. Šilingas, A. Prūsas, Prijalgauskas, A. Voldemaras, kun. Jakubėnas, J. Yčas, St. Šimkus, kun. J. Jasenskis, A. Varnas, P. Rimša, P. Leonavičius, Petras Variakojis ir daugelis senesnių ir jaunesnių vyrų. Amerikos gyvenimą plačiai aprašydavo dr. Šliūpas, kun. J. Žilius, P. Karuža ir M. Šalčius; iš Romos rašinėjo kan. Prapuolenis; iš Anglijos kun. Matulaitis. Šis laikraštis buvo vienintelis Rusuose. Tik 1916 metų antroje pusėje pasirodė du laikraščiai: liaudininkų ir kairiojo sparno grupės organas, V. Dumos atstovo Januškevičiaus leidžiamas, „Jaunoji Lietuva". Beveik tuo pačiu laiku pasirodė ir katalikiškojo sparno organas, kun. J. Vailokaičio leidžiamas, „Vadas". Kiek vėliau, 1917 m. pradžioje, dar pradėjo eiti ir „Santara". „Lietuvių Balsas" buvo leidžiamas nepartinėje dvasioje. Jis rūpinosi daugiau bendrais tautos ir politikos klausimais, turėjo daugiau įtakos ir pasisekimo.

1917 metų rudenį, Komitetui išsikėlus į Voronežą ir perkėlus tenai lietuvių spaustuvę, drauge su spaustuve buvo nukeltas į Voronežą ir „Lietuvių Balsas". Man vienam jau buvo per sunku tas laikraštis išlaikyti. Jam virtus tautos pažangos partijos orga-

„LIETUVIŲ BALSO“ REDAKCIJA

Redaktorius-leidėjas M. Yčas, bendradarbė J. Chadakauskaitė, redaktorius L. Noreika, bendr. J. Variakojis ir red. narys B. Masiulis.

nu, buvo toliau leidžiamas jau „Pažangos" partijos lėšomis. Kadangi Liudas Noreika tapo paskirtas Centralinio Komiteto vyriausiuoju įgaliotiniu Petrapilyje, tai Voroneže buvo sudarytas redakcijos kolektyvas iš šių žmonių: J. Vokietaičio, kun. J. Jasenskio, inž. K. Šakenio ir M. Yčo. Vienu laiku buvo keli numeriai suredaguoti krikščionių demokratų lyderio kun. Krupavičiaus. Be to, bendradarbiavo jame dar dr. Bistras, dr. E. Draugelis, dr. P. Karvelis ir kiti. Tada, mat, dar nebuvo susikristalizavusios partijos, ir tautininkai nebuvo pravedę griežtos linijos tarp savęs ir katalikiškojo sparno tautininkų.

„Lietuvių Balsas" ėjo iki 1918 m. vasario mėn. pradžios. Kaip tik tuo metu, kai aš su inž. Šakeniu redagavau laikraščio eilinį numerį, įsibrovė į redakciją raudonarmiečiai, lietuvio gimnazisto 7 klasės Vilkaviškio gimnazijos ir mūsų bendrabučio auklėtinio Bendoriaus vedami. Tą numerį sukonfiskavo, o mane išsivedė į kalėjimą, kur išlaikė visą mėnesį. Bet tas numeris su areštų ir kratų pas Lietuvių Tarybos narius ir Joną Jablonskį aprašymais buvo Vytauto Jablonskio surinktas, slaptai išspausdintas ir pasiųstas Lietuvių Mokslo Draugijos knygynui.

Šio laikraščio rolė dar nėra kaip reikiant įvertinta ir apibūdinta. Užtenka pasakyti, kad jis yra išvaręs giliausią vagą ir suvaidinęs didelę rolę Lietuvos nepriklausomybės idėjos propagandai. Be jo būtų neįmanomas buvęs nei Petrapilio seimas, nei lietuvių karių seimas, nei svarstymas ir įgyvendinimas įvairių bendro pobūdžio sumanymų. Pats Centro Komiteto nukentėjusiems nuo karo šelpti darbas nebūtų buvęs sėkmingas be šio, taip paplitusio, laikraščio. Kokius šis laikraštis turėjo siekius, matyti iš jo pirmųjų straipsnių, kuriuos čia dedame.

Petrapilis, 1915 m. rugsėjo 2 d.

Mūsų tėvynė liepsnoje. Ugnis ir dūmai apsiautė mūsų gimtąją šalį.

Vargas ir skurdas visur. Mūsų jaunos kultūros vaisiai sunaikinti. Kur buvo mūsų mokyklos, mūsų gimstančios pramonės įstaigos, mūsų draugijos ir kiti kultūros židiniai, kur mūsų broliai artojai ramiai savo tėvų žemę arė, kur dar neseniai mūsų sesutės savo dainas dainavo, ten dabar riogso vien apdegę nusvilę kaminai, granatų išraustos dirvos, o sesučių dainas pakeitė armotų baubimas.

Mirties šmėkla slankioja po visą Lietuvą.

Įbauginti žmonės pakilo iš savo vietų. Kas tėvynėje liko, išsisklaidė po miškus, išsislapstė nuo kulkų, laukdami audros praeinant; kiti vėl, iškelti išvaryti į Rusijos gilumą, išsklaidyti po visą valstybę, ieško sau pastogės ir duonos svetimame krašte.

Tėvai nežino, kur jų vaikai, moters perskirtos su vyrais, pažįstami ir giminės nesuranda savųjų.

Visuomenės įstaigos ir veikėjai taip pat išsiblaškę, ir jų suvaikyti negalima. Laikraščiai, kurie lig šiolei palaikė ryšius su įvairiais visuomenės sluoksniais, daugiausia sustojo ėję, kiti, kurie užsiliko, gali ne šiandieną rytoj sustoti.

Reikia rinkti savo išblaškytos pajėgos, reikia telkti krūvon mūsų tautiečiai, reikia kits kitam padėti.

Reikia sužinoti, kur kas iš mūsų audros nuneštas, reikia palaikyti ryšiai, kad, geresniems laikams užėjus, dūmams išsisklaidžius, lengviau būtų atgal tas pajėgas sutraukti ir, sąlygoms pakitėjus, savo kultūrą kelti, savo gyvenimu gyventi.

Mes tikime, kad taip nebebus, kaip ligšiol kad buvo. Praeis audra, nusiblaivys dangus, sužibės ir mums skaistesnė saulutė. Todėl kviečiame tautiečius nepasiduoti nuliūdimui, užgrūdyti savyje valią, susitvarkyti, organizuotis ir laukti geresnių laikų.

Likti tokioje sunkioje valandoje mums visai be laikraščio — negalima. Todėl leidžiame jį ir leisime, kiek išgalėsime.

Mūsų laikraštis ne partijos organas ir ne vienai kuriai partijai tarnaus. Dabar mumyse partijų nėra, — yra tiktai l i e t u v i a i su savo be galo dideliais vargais ir nelaimėmis. Todėl, kam brangūs yra vargšai broliai, kviečiame visus mūsų sunkaus darbo padėti dirbti. Kada gaisras namuose, kiekvienas privalo, kas ką sugriebęs, gesinti. Nėra čia vietos ginčams, kaip, ant kokių pamatų statyti naujus namus — pasiginčysime paskiau, kada laikas ateis.

Rūpinsimės, kiek išgalėdami, mūsų šalininkų padedami, tarnauti nukentėjusių dėl karo reikalams ir pirmų pirmiausia dėsime žinių ir gvildysime klausimus, su šiais reikalais susijusius.

Kviečiame į darbą mūsų kolonijas ir mūsų išsimėčiusius po plačiąją Rusiją inteligentus.

Jei prieš karą mums tekdavo jiems prikaišioti, kad, iš tėvynės išbėgę, nepadeda mums kultūros kelti, tai dabar ypač atėjo valanda, kada jų visos pajėgos reikalingos mūsų tautai. Nėra to miesto, kur nebūtų lietuvių pabėgėlių, ir beveik kiekviename didesniame centre gyvena lietuvių inteligentų.

Tegu tie inteligentai organizuoja pabėgėlius į būrius būrelius, tepadeda savo tautiečiams nelaimėje, tegu padeda jų dvasios reikalus rūpinti — tuo jie geriausiai atsilygins už tą nuoskaudą, kurią jie buvo tėvynei padarę.

Rūpindamies pirmų pirmiausia pabėgėlių reikalais, kelsime klausimus apie mūsų ateitį, tačiau neužmiršime ir mūsų dabarties gyvenimo reikalų.

Plačiai atidarysime savo laikraščio skiltis visiems tiems, kurie norės šiuos klausimus gvildyti.

Tat į darbą! *(M. Yčas.)*

Petrapilis, rugsėjo 7 d.

Visi gerai numanom, kad dabar mums laikas ne aimanuoti, bet dirbti ir dirbti išsijuosus. Tik pirma reikia nustatyti, kas ir kaip veikti. Mūsų darbas, kaip jau nurodėme aną kartą, turi priguléti mūsų dabarties ir ateities reikalams. Turime todėl išsiaiškinti, ką mes galime nuveikti šiuo atžvilgiu. Šiuo tarpu kalbėsime apie da-

barnykštį mūsų padėjimą. Aišku, kad dabar daugiausia mums turi rūpėti pabėgėlių ir likusiųjų vietose šelpimas bei tvarkymas. Veik visa Lietuva užimta vokiečių, taigi rūpintis likusiais mes galime tik šaliniais keliais. Čia daugiau gali padaryti iš vienos pusės Amerikos lietuviai, Prūsų — iš kitos. Amerikoj yra jau nemažas skaičius mūsiškių, tapusių Amerikos piliečiais nebe pirmoj kartoj. Tie jų, kurie turi pilnas piliečio teises, galėtų laisvai atsilankyti Lietuvoj, vistiek, kieno ji būtų rankose. Jiems nebūtų persunku gauti iš vokiečių valdžios leidimas atvažiuoti į užimtuosius miestus. Tenai jie su likusiais vietoje lietuviais inteligentais galėtų nužiūrėti, kas reikia ir galima daryti. Tik, žinoma, tuščiomis rankomis, be pinigų, daug ko nepadarysi. Čia reikalas ne vieno žmogaus, ne vienos kuopos, bet visos tautos. Dabar tėvynė tokiame varge, kokio gal niekados nebus mačiusi ir nebematys. Dabar ji reikalauja ne šelpimo, bet gelbėjimo. Taigi pagal reikalo didumą ir amerikiečiai turėtų jai padėti, susitarę iš vieno ir gerai apgalvoję viską. Jie gali nevaržomi rinktis, drąsiai kalbėtis ir atvirai savo mintis išreikšti spaudoje. Tatai šaukiamės į juos tėvynei gelbėti.

Ką gali nuveikti Prūsų lietuviai, mes negalime nieko tikro pasakyti. Apie jų viešąjį gyvenimą karo metu mes lygiai nieko nežinom. Viena kita trumpa žinelė, kurią užčiupome, ar anglų ar rusų laikraščiuose, leidžia manyti, kad jie šį tą gali daryti tėvynės naudai. Jie galėtų susižinoti su amerikiečiais ir kartu su jais veikti. Mes susižinoti su jais jokiu būdu negalime. Todėl turime viską palikti jų nuožiūrai.

Ką mes patys galime ir privalome daryti pirmų pirmiausia — tai šelpti pabėgėlius. Čia nemaža jau padaryta, bet dar daugiau reikia atlikti. Užimant vokiečiams didesnį Lietuvos plotą, pabėgėlių skaičius auga, nes nemaža jų turi palikti savo kraštą per prievartą, o kiti ir savu noru. Sušelpti jų visų savo lėšomis mes negalime. Duoti jiems maistą ir pastogę valstybės priedermė. Taip ir daroma. Ar užtektinai, mūsų pačių turi būti rūpestis sekti. Tam reikia gerai sužinoti, kiek yra pabėgusių, kur jie, koks jų likimas ir t. t. Šios žinios reikalingos ir kitam reikalui.

Kol vietų gyventojai, kur karo audra pasiekdavo, kėlėsi į kitas Lietuvos dalis, užtekdavo aprūpinti jų materialinį likimą. Būdami tarp savųjų jie jautėsi esą tėvynėj. Jie galėjo ramiai laukti tos valandos, kada galima bus pargrįžti į savo tėviškę. Lietuvoje jie negalėjo pražūti, jausdami visur jos gyvenimo pulsą. Kitaip dalykai virto, kada prireikė kraustytis toliau, jau svetur. Nešdintis reikėjo tenai, kur galima, taigi didelių būrių vienoj vietoj sunku surasti. Išsimėtę po visą plačiąją Rusiją, jie nutraukė ryšius su tėvyne ir su kitais lietuviais, kurių buvo tas pats likimas. Todėl gresia pavojus, kad jie nepražūtų Lietuvai ir nenuskęstų svetimų tautų bangose. Kad tai neatsitiktų, priemonė tam viena: sutraukytus ryšius vėl sumegzti, suvienyti moraliniai visus lietuvius, teikti jiems žinių apie kits kitą ir apie bendrus reikalus, žodžiu, pagaminti jiems lietuvišką dvasios maistą. Aišku, kad tai galima atlikti tik per laikraščius. Šį sunkų darbą sunkioj valandoj mes imam ant savęs. Jis vaisingas galės būti tik tada, jei visi lietuviai, kuriuos pasieks mūsų balsas, padės mums. Jaučiame visą keblumą ir visas kliūtis, kurios yra ir bus. Betgi tuo metu, kada tautų likimas, ir mūsų kartu, griežtai mainosi, likti patamsėj, nežinoti, kas kur dedasi, savo svarbiausius ir vyriausius reikalus berišant, eiti apygraibomis būtų didžiausia nuodėmė tėvynės akivaizdoj. *(M. Yčas.)*

Liudas Noreika

Kas buvo Liudas Noreika? Ką jis yra nuveikęs per savo trumpą amželį, tik tie gali geriausiai įvertinti, kam teko su juo drauge dirbti visuomenei ir valstybei, prieš organizuojant ją ir jau jai susikūrus.

Pirmiausia, Liudas Noreika jau bent du dešimtmečius darbavosi mūsų spaudoje. Mes jį matom besidarbuojant jau 1907 metais „Vilties“ redakcijoj, A. Smetonai ir kan. J. Tumui vadovaujant, matom jį rašinėjant įvairius straipsnius, korespondencijas, plačiai nušviečiant mūsų kultūrines pastangas tuome-

tinės visuomenės. Vėliau, sumanius leisti iliustruotą laikraštį „Vairą“, pakvietėm jį redak. sekretorium.

Karo audrai užėjus, Liudas Noreika, bestudentaudamas Petrapilyje, vis dirba savo mylimą rašto darbą. 1915 metais, kai pabėgėlių bangos, tremtinių minios užplūdo visą plačiąją Rusiją, ir aš ėmiau organizuoti laikraščio leidimą, tai redakcijos sekretorium ir faktinuoju „Lietuvių Balso“ redaktorium pasikviečiau Liudą Noreiką, kuris visas atsidavė to laikraščio redagavimui iki 1917 metų pabaigos.

Tai buvo vienas iš nedaugelio žurnalistų profesionalų, kuris plunksna tarnavo savo žmonėms. Jeigu mes pavartysim dabar „Lietuvių Balso“ skiltis, paskaitysim su jo parašu L. N., „Ruginis“ ir be jokių parašų straipsnius, tai tik tada visoj didumoj galėtume atvaizduoti jo, kaipo publicisto, asmenį. Kiek ten buvo įdėta jo skaisčios sielos, jo jaunos energijos, kiek reikšta vilties naujai atbundančiai suvargintai ir tebevargstančiai, karo naikinamai tautai, kiek žadinta, kiek raginta prie savarankiškumo ir iš svetimų vergovės išsivadavimo. Tas didelis darbas, paruošiamasis darbas, nepriklausomybės idėjai supopuliarinti, dar mūsų visų mažai tenušviestas. Jo raštų tokia vedamoji mintis — šviesi, kultūringa, politiniai subrendusi tauta turi užimti eilėj tautų jai tinkamą vietą ir dirbti bendrai žmonijos gerovei. Jis buvo ne tik publicistas, užsidaręs savo kabinete redaktorius. Jis veikliai dalyvauja visuomenės darbe. Beveik kiekvienos draugijos, ar tai kultūros ar labdarybės, Vilniuj ar Petrapilyje susirinkimuose, valdybose mes matom jį veikliai diskutuojant, aptariant bendrus reikalus.

Karas jį užtiko Vilniuj „Vairą“ redaguojant. Pirmas lietuvių organizacijų viešas žygis — Lietu-

vių deklaracija Rusijos valdžiai ir karo vadovybei, kurioj nors nedrąsiai, bet reiškiamas tautos savitumo ir savarankiškumo reikalas — L. Noreika siunčiamas Petrapilin su plačiais įgaliojimais — tą deklaraciją drauge su V. Dumos atstovu M. Yču pataisius — įteikti kam reikia. Jis dalyvauja toliau Lietuvių Centre Vilniuje, kur aptariami mūsų ateities klausimai, dirba draugijoj dėl karo nukentėjusiems šelpti, važinėja tais reikalais pafrontėn. Lietuvių Centro Komitetui persikėlus Petrapilin, jis organiškai su juo sutampa ir padeda dirbti platų lietuvių darbą. Jis, kiek atspėdamas, padeda suredaguoti raštus, tiekia patarimų tremtiniams laiškais ir per spaudą, organizuoja studentiją, traukia prie bendrojo tremtinių šelpimo ir jų švietimo darbo, lanko bendrabučius, prieglaudas, dėsto mokyklose lietuvių kalbą ir daug deda širdies vadovėlius ir knygas ruošdamas spaudai.

Užėjus revoliucijai, kilus galimumui plačiau ir laisviau politikos darbą dirbti, Liudas Noreika metasi į tą darbą. Jis tada nepriklauso jokiai partijai, nepasiduoda jokiems „izmams", nesivaržo jokia programa. Jam rūpi ne partijos, bet visos tautos reikalai. Jis brangina tautybės idėją ir jai lieka ištikimas iki pat gyvenimo pabaigos.

Bet sudarant Lietuvių Tautos Tarybą Rusijoj partiniais pamatais — jo vienminčių steigiama tautos pažangos partija. Jis yra vienas jos steigėjų — jos šulų, generalinis sekretorius, vėliau vicepirmininkas, pirmininkas. Mes jį matom dalyvaujant Liet. Tarybos delegacijos pryšaky, įteikiant Darbininkų ir Kareivių Tarybai lietuvių reikalavimus, matom jį dalyvaujant organizaciniam darbe Petrapilio seimą šaukiant, pačiam seime užimant vieną iš svarbiausių vietų, ginant Lietuvos nepriklausomybės rezoliuciją.

Matom jį atstovaujant lietuvių reikalus prie bolševikų valdžios, kaipo įgaliotinį Liet. Centro Komiteto Petrapilyje, mums į Voronežą išsikrausčius.

Vyriausios Lietuvių Tarybos narius sukišus į Voronežo kalėjimą, jis rizikuodamas savo laisve ir gal gyvybe drauge su advokatu Spurga, Bičiūnu ir Feterausku eina pas Mickevičių Kapsuką ir pareiškia jam, kad jeigu kas nors iš mūsų Voronežo kalėjime būtų nužudytas — Kapsukas savo galva už tai atsakytų.

Vėliau bolševikams mūsų darbą suardžius, Liet. Vyr. Taryba deleguoja jį su kap. J. Variakoju, kap. Škirpa ir p. Noreikiene pirmais delegatais į Lietuvos Tarybą Vilniun praskinti keliui mūsų tremtiniams grįžti iš „namų nevalios“.

Sugrįžęs, jis vėl imasi plunksnos darbo: — jis redaguoja „L. Aidą“, dalyvaudamas visuomenės bei politikos gyvenime, vėliau kooptuojamas į V. Tarybos narius. Kai suformavom pirmąjį ministerių kabinetą ir Aukštajam Valstybės Tarybos prezidiumui nutarus deleguoti mane drauge su prof. Voldemaru į Paryžių prie Taikos konferencijos, jis buvo pakviestas finansų viceministeriu ir mano pavaduotoju. Vėliau mes jį matom užimant garbingą teisingumo ministerio vietą trijuose kabinetuose. Visur jis pasilieka tas pats Liudas Noreika — atsidėjęs darbininkas, visiems malonus, lygus, prieinamas valstybės vyras. Pasitraukęs iš vyriausybės, advokatauja, protarpiais grįžtant vėl prie redaktoriavimo taut. laikraščiuose.

Visai nesitikėtai jis 1928 m. tragiškai žūva nuo kap. Kazarino kulkos, eidamas 44 savo gyvenimo metus.

IX

ŽEMAIČIŲ VYSKUPAS PRANCIŠKUS KAREVIČIUS

Jo paskyrimas. — Konsekracija. — Lietuvių kunigų paaukštinimas. — Ingresas ir vyskupo sutikimas. — Nauja era Lietuvos bažnyčiose. — Konfliktas su lenkais. — Vyskupo pagalba į karą pašauktųjų šeimoms. — Vyskupas Rusijoje. — Jo rūpesčiai atgal grįžti. — Į okupuotą Lietuvą sugrįžus. — Kova su okupantais. — Kunigaikštis Isenburgas. — Vyskupo misija pas gen. Hindenburgą ir gen. Ludendorfą Lietuvos nepriklausomybės reikalais. — Pas reichskanclerį grafą Hertlingą. — Vyskupo vaidmuo nepriklausomai Lietuvai pamatus stiprinant. — Jo pakėlimas į Tit. Arkivyskupus. — Vyskupų Paltaroko ir Kuktos konsekracijos išvakarėse

Žemaičių vyskupui Gasparui Cirtautui mirus, mūsų visuomenė buvo labai susirūpinus, kad šio ganytojo sostas nebetektų lenkų kandidatui.

Atostogų metu man viešint Vilniuje, įvyko platesnis pasaulininkų ir dvasininkų pasitarimas, kuriame buvo tai vietai nurodytos kelios remtinos kandidatūros, kiek pamenu, šių kunigų: Dambrausko, Maironio-Maculevičiaus, Kuktos, Skvirecko, Matulevičiaus ir jauno kun. Paltaroko. Tai daryta tam, kad aš galėčiau Petrapily ministeriui nurodyti lietuvių pageidaujamas vyskupo kandidatūras. Šiame pasitarime dalyvavo ir kun. Laukaitis. Jis iškėlė kandidatūrą Karevičiaus, man nepažįstamo kunigo, pabrėždamas

jo nuopelnus Petrapilio lietuvių kolonijai. Šiai kandidatūrai niekas neprieštaravo, bet didelio entuziazmo susirinkusių tarpe jinai irgi nesukėlė: man rodos, dėl to, kad kun. Karevičius daugeliui susirinkusiųjų, kaip ir man, buvo nežinomas.

Gavęs šiuos nurodymus, vėl išvykau į Petrapilį ir laukiau progos, kada, tam klausimui iškilus, galėsiu, kaip lietuvių atstovas, jį tinkamai paremti.

V. Dumoje man pranešė atstovas kun. Laukaitis, kad jis sužinojęs tikybų departamente, jog rimtai svarstomos Žemaičių vyskupo kandidatūros. Daug šansų turinti kun. Karevičiaus kandidatūra. Jis sužinojęs jau iš tikybų departamento direktoriaus Mienkino, kad vidaus reikalų ministeris ketinąs pasiklausti mano nuomonės. Todėl prašė neatsisakyti paremti kun. Karevičiaus kandidatūrą, kuri esanti stipriausia. Aš jį paprašiau mane painformuoti daugiau apie kun. Karevičių ir prisipažinau jam atvirai, kad pirmą kartą kun. Karevičiaus vardą išgirdau iš jo paties lūpų Vilniuje. Jis man smulkiai papasakojo kun. Karevičiaus biografiją, nurodydamas, kiek daug jis yra prisidėjęs prie lietuvių atlenkinimo per pamokslus ir šiaip dirbdamas Petrapilio katalikų tarpe. Jis esąs tikras Lietuvos patriotas, giliai suprantąs ir įvertinąs mūsų tautinį sąjūdį. Aš pareiškiau norą matyti vyskupu vilniečių pasiūlytą kandidatą, mūsų žinomąjį poetą Maironį. Kun. Laukaitis mane tikrino, kad ta kandidatūra laikoma Vatikanui nepriimtina. Lenkai jau esą pasiskubinę gerokai Maironį apšmeižti. Tada aš pažadėjau kun. Karevičiaus kandidatūrą remti.

Kelioms dienoms praslinkus, buvau direktoriaus Mienkino pakviestas tuo reikalu pasikalbėti. Reikia pasakyti, kad Mienkinas gerai orientavosi lenkų-lietuvių santykiuose ir buvo gerai painformuotas apie

tai, kas dedasi Lietuvoje. Tie bažnyčiose skandalai ir peštynės per lietuviams skiriamas pamaldas, falsifikuoti lenkų dvasininkų statistikos duomenys, jų lenkinimas per bažnyčias — jau buvo įgarsėjęs visur. Joniškio, Rodunės muštynės bažnyčiose ir dėl jų kilusios bylos teismuose ryškiai apibūdino rusų valdžios akyse toli nuo krikščionybės idealų lenkininkų politiką bažnyčiose. Labai gerai žinojo visą to lenkinimo politiką tikybų departamento galva. Jo politika buvo paralyžuoti kiek galint lietuvių ir gudų lenkinimą per bažnyčias. Jis tą man ne kartą buvo pabrėžęs, nusiskųsdamas pačiais lietuviais, kurie dažnai patys proteguoją sau priešingus asmenis didžioms dvasininkų vietoms užimti. Čia jis nurodė pavyzdžiui Vilniaus vyskupystės valdytoją kun. Michalkevičių, išpasakodamas, kokie asmenys ir geri lietuviai patriotai jį piršę. Toliau jis pasakė, kad vidaus reikalų ministeris prašęs jį mane paklausti, kokios aš esu nuomonės apie kun. Karevičiaus kandidatūrą Žemaičių vyskupu. Ministeris sakęs, kad jam svarbi mano nuomonė kaip bešališko žmogaus, kuris vadovaujasi vien tautiniais sumetimais.

Jam atvirai pasakiau, kad kun. Karevičiaus pats nepažįstu, bet žinodamas, kad ministeris ketinąs atsiklausti manęs apie jį, surinkau žinių, ir, man rodosi, tinkamesnio kandidato nėra ko beieškoti. Jisai lietuviams ne tik priimtinas, bet ir pageidaujamas. Mienkinas sakėsi referuosiąs tą dalyką rytoj ministeriui ir manąs, kad be jokių abejojimų būsiąs caro vardu pasiūlytas popiežiui pirmuoju kandidatu kun. Pr. Karevičius.

Netrukus gauta iš Romos žinia, kad Žemaičių vyskupu popiežiaus paskirtas kun. Pranciškus Karevičius.

Kun. Laukaitis pranešė man, kad vyskupas norįs su manim susipažinti ir prašęs sužinoti, kada galėsiąs man padaryti vizitą. Aš pažadėjau jį pirmas vizituoti ir ta proga prisistatyti.

Taip ir padariau. Nuėjau pas jį į seminarijos butą Rotose. Gerą valandą išsikalbėję, pajutome viens antram daug palankumo, ir nuo to laiko tikro palankumo saitai niekad nenutrūko, bet dar vis stiprėjo.

Netrukus Šv. Kotrinos bažnyčioje įvyko vyskupo konsekracija. Metropolitas Kliučinskis su visa iškilme apvainikavo Žemaičių vyskupo vainiku kun. Pr. Karevičių. Po konsekracijos buvome pakviesti pietų. Visi laukėme iškilminių kalbų. Arkivyskupui Kliučinskiui lotyniškai prabilus, tuojau paprašiau leisti man kalbėti, kad užbėgčiau už akių grafo Aleksandro Tiškevičiaus lenkiškai prakalbai ir tarčiau pirmą sveikinamąjį žodį lietuviškai. Tas mano žodis sukėlė didelį entuziazmą mūsų tautiečiuose. Paskui kalbėjo Kauno kapitulos delegatas, pral. Maculevičius, lotyniškai. Vyskupas atsakė lotyniškai ir lietuviškai ir tik po grafo Al. Tiškevičiaus kalbos prabilo lenkiškai.

Lietuviai, V. Dumos atstovai, buvome tik mudu: kun. Laukaitis ir aš. Januškevičius ir Keinys, nors buvo kviesti, bet, bijodami savo pirmeiviškos nekaltybės netekti, neatėjo.

Vysk. P. Karevičius, dar Petrapily bebūdamas, išsirūpino principinį vyriausybės sutikimą daryti promociją kapituloje, o atvykęs į Kauną, nominuoja lietuvius patriotus, pasižymėjusius savo darbais, prelatais ir kanauninkais — ir kaip tik tuos, kurie, lenkininkų kapitulai esant, buvo nustumti dėl lietuvybės į užpakalines eiles: kunigai Dambrauskas ir Skvirec-

kas pakeliami prelatais, Januševičius ir Alšauskas — kanauninkais.

Kaunas per ingresą, pajutęs tikrą lietuvį vyskupą, jaunos kartos lietuvį tautininką gavęs, gausingai lankėsi pas vysk. Karevičių.

Pažymėtina scena. Eina vyskupo pasveikinti lietuvių delegacija su P. Leonu pryšaky. Jai užkerta kelią lenkų lyderis Weissenhofas: „Pierwsze idzie ziemiaństwo". — „A gdzie to napisano?" — atsikerta P. Leonas ir, prastūmęs, prabyla šiais žodžiais:

„Įvairių luomų ir postovio Kauno lietuviai įgalioja mane išreikšti Ekscelencijai jų džiaugsmą ir laimę, matydami Tamstą, laimingai atvykusį į savo sostapilį. Linkėdami Ekscelencijai geriausios kloties darbuose, jie paveda save Ekscelencijos maldoms ir globai".

Kad Kauno lietuvių atstovo buvo pasakyta nuoširdžiai ir su dideliu entuziazmu kalba, netenka abejoti. Vyskupo Pr. Karevičiaus paskyrimas, jo konsekracijos atgarsiai jau suskubo sukelti didelio džiaugsmo ir pasitenkinimo visuose lietuvių sluoksniuose. Visa atbundanti Lietuva pajuto „Pavasario auštantį rytą"... Kodėl? Argi jo pirmtakai, vyskupai Paliulionis ir Cirtautas, nebuvo lietuviai? Taip, jie buvo lietuviai, bet senovinių pažiūrų. Ypač Paliulionio laikais lietuvių veikėjai dvasininkai turėjo pakelti daug nemalonumų ir persekiojimų. Reikia prisiminti, kad ir kun. Tumo blaškymą po menkutes parapijas. Jie nebuvo priešingi, ypač vyskupas Gasparas Cirtautas, naujam lietuvių sąjūdžiui, tautos iš miego kėlimui, bet jie vis dar gyveno praeitimi, tikėjo, kad galima dirbti drauge su lenkais, tikėjo, kad mūsų sulenkėję bajorai susilies su savo mažesniais broliais, bet saitų, siejan-

čių su jais, nutraukti bijojo. Kitaip sakant, jie buvo tik neutralūs žiūrovai ir stebėtojai, bet ne aktyvūs dalyviai, atbundančios tautos žadintojai. Tiesa, vyskupas Gasparas jau laikė palankų lietuviams neutralitetą. Aš pats per rinkimus į V. Dumą patyriau iš jo daug palankumo ir paramos lietuvių ginčuose su lenkais dėl atstovų vietų. Man su kun. Dobužinskiu vykstant į Telšius paagituoti bajorų kurijos rinkimuose, jis su mielu noru sutiko, mūsų prašomas, duoti raštą kunigams telšiškiams, ragindamas juos rinkti lietuvį. Kas jų buvo daroma lietuvybei remti, tai buvo daroma iš teisingumo jausmo, buvo pasiekta protu. Jie buvo Lietuvos vyskupai.

O kun. Pr. Karevičių vyskupu paskyrus, iš jo ingreso metu pasakytų pamokslų ir kalbų kiekvienas susipratęs lietuvis pajuto jame lietuvį vyskupą, kuris ne tik yra supratęs Lietuvos vargus ir jai daromas skriaudas protu, bet visa savo širdimi, visa savo siela susijęs su tais vargais ir troškimais, ir jam rūpi visos Lietuvos ir pirmiausia lietuvių vargus pašalinti, jam rūpi lietuvių tautos dorovinis ir kultūrinis kilimas. Žodžiu, visi pajuto, kad vyskupas Pr. Karevičius yra m ū s ų ž m o g u s. Jo pirmieji žingsniai per ingresą tą nuojautą patvirtino.

Kauno katedroj, paskaičius popiežiaus bulę, kapitulos vardu prelatas Stiravičius prabilo į vyskupą lotyniškai; vyskupas atsakė taip pat lotyniškai. Paskui į kunigus kalbėjo tik lietuviškai. Jis pagyrė lietuvius kunigus, išvardijo su pasigėrėjimu jų sukurtas draugijas, aukštai įvertindamas jų darbą žmonių švietimo reikale. Kreipdamasis iš sakyklos į žmones, vyskupas ragino juos šviestis, burtis į draugijas, nesigailėti turtų labdarybei, dorai ir blaiviai gyventi, viens kitą mylėti ir klausyti Bažnyčios įsakymų.

Paskui prabilo lenkiškai į mūsų bajoriją, šaukė juos prisiversti prie Dievo „przez pokutę“. „Pokutę czyńcie“. „Odmieńcie się duchem umysłu serdca waszego, przyobliczcie się w człowieka, który wedle Boga stworzony jest, w sprawiedliwości i swiętości prawdziwej“.

Bajorai, pagavę kalbos tono skirtingumą, savo žodyje nusiskundė dėl santykių tarp lenkų ir lietuvių pairimo, suversdami dėl vykstančių nesusipratimų kaltę ant lietuvių. Vyskupas energingai į tai reagavo:

„Ir jūs, ponuliai, šiandien ateinate čionai, kaipo būk lietuvių nuskriaustieji, tarsi tam kalti vieni tik lietuviai. O argi iš lenkų šalies nėra kaltės? Argi nežinoma lenkų narodowej demokracji programa, aiškiai pažyminti neprielankius lietuviams ir Bažnyčiai tikslus? O štai ir Vilniuje, kada lietuviai jų kunigaikščių statytoj bažnyčioj panorėjo turėti gegužines pamaldas, ir tai 6 val. ryto, žinote tamstos patys, kas pasidarė. Tačiau nė vienas Vilniaus bei Varšuvos laikraštis nepapeikė lenkų riaušininkų, bet kaltę numetė ant lietuvių, kam jie į tą bažnyčią veržiąsi. Tamstos sakotės lietuviams padėję jų tautiškame veikime. Aš gi kol kas mažai tepažįstu vietinius santykius, bet esu perskaitęs A. Herbačiausko veikalą „Głos bólu“. Jis yra lenkų kultūros lietuvis ir daug ko prikiša lietuvių veikėjams, bet ir jis pažymi, kad Lietuvos bajorija savo neprielankumu lietuvių atgijimui sukiršijo juos prieš save ir todėl privalanti tai atitaisyti. Taigi, ir mano supratimu, jei tamstos būtumėt drauge su lietuviais darbavęsi, būtumėt turėję jiems įtakos ir būtumėt išvengę kai kurių negeistinų tamstoms apsireiškimų. Santykiuose lietuvių su lenkais bene bus tik taip, kaip atsitinka tarp vaikų našlaičių ir jų globėjų. Kol vaikai maži ir visame kame klauso savo globėjų,

tol viskas gerai. Bet, kada paaugę panori tėviškę valdyti patys ir reikalauja iš globėjų apyskaitos, tai globėjai pradeda rūgoti, kad tie vaikai nedėkingi, ardo vienybę. Geri gi globėjai, vaikams suaugus, patys atiduoda, kas jiems pridera, ir tada esti santaika. Man rodos, kad ir lietuviuose, kol nesiveržė iš po lenkų kultūros įtakos, tamstų išmanymu, buvo santaika, vienybė. Bet kaip tik ėmė kurti savo kalba literatūrą, tuoj tamstoms ėmė rodytis, kad ardo vienybę, virsta separatistais. Žinoma, kaip yra iš lenkų pusės kraštutinių nacionalistų, taip ir iš lietuvių pusės jų nestinga. Bet yra iš abiejų pusių geros valios žmonių, kurie savo reikalavimuose neperdeda. Taigi su jais bendrai darbuodamies, tik ir padarysim reikalingą santaiką. Aš noriu prie to eiti, prašyčiau tamstas tame padėti. O tuo tarpu kviečiu tamstas pietų".

Dvarininkai įtužę iškeliavo į Kuršėnus pas savo patriarchą, senąjį Gruževskį. Tenai skundėsi jam: „Skusiło nas licho jechać na ingres tego litwomana". Gruževskis, „w stylu biblijnym", atsakęs: „A ja wam, panowie, powiadam: albo pogodzić się z biskupem, albo pozostaje wam przejść na kalwinizm". Ponas Komaras iš Baisogalos atsiliepęs: „A jednak my, panowie, popełniliśmy błąd, wyjeżdżając tak nagle z Kowna. Trzeba było nam tam pozostać i tę czarę wychylić do dna, a teraz my daliśmy biskupowi w ręce atutę przeciwko sobie, że nie on nas, lecz my go apuścili". Pasakojo vyskupui dalyvavęs tame pasikalbėjime pas Gruževskį buvęs tada Kuršėnuose klebonu kun. kan. Novickas.

Tuo būdu pasikarščiavę lenkai sudegino iš karto visus tiltus, palikdami vyskupą vieniems lietu-

viams, tikėdamies dėl savo gerų santykių su Vatikanu vyskupui kuria nors proga atkeršysią.

Endekų spauda nepalankiai sutiko vyskupą „litvomaną“. Lietuvių visuomenė dar labiau ir glaudžiau susispietė į vieną būrį aplink savo ganytoją. Tiktai baikštesni dvasininkai, senosios „ramybės“ šalininkai, pašnabždomis reiškė baimės dėl būsimųjų komplikacijų dėl lenkų ir sulenkėjusių elementų. Pats vyskupas nedarė casus belli dėl dvasininkų netakto, stengėsi būti visiems lygus, teisingas, bet aiškiai matė, kas čia buvo skriaudėjai ir kas skriaudžiamieji. Vyskupas ramiai stojo į darbą, rūpindamasis sueiti į kontaktą su visais Lietuvos gyventojų sluoksniais, dalyvaudamas lietuvių švietimo darbe, giliai dėdamasis į širdį visus tikinčiųjų rūpesčius ir vargus.

Taip besidarbuojant, kilo didysis karas. Lietuva atsidūrė pirmųjų mūšių sūkury. Atsirado daug darbo, reikėjo šelpti nukentėjusius nuo karo žmones. Vyskupas vienas pirmųjų teikė pagalbą, per bažnyčias darydamas rinkliavas, ragindamas dvasininkus ir pasaulininkus būti dosniais savo broliams, atsidūrusiems tokiame dideliame varge.

1915 metų vasarą važiuoja gydytis į Kaukazą. Čia jį pasiekia žinia, kad visa Lietuvos teritorija vokiečių kariuomenės užimta. Su didele širdgėla priverstas pasilikti toli nuo savųjų ir laukti progos veikiau grįžti į Lietuvą. Bet Rusiją užplūdo mūsų tremtiniai, iš savo vietų išvaryti besitraukiančios nuo vokiečių rusų kariuomenės. Čia lietuvių organizacijos energingai darbuojasi, renka krūvon išblaškytus po visus imperijos kampus savo tautiečius. Vyskupas Karevičius, kur tik galėdamas, padeda kovoti su tuo skurdu ir vargu. Bet mes gerai žinojome ir numanėme, kad jo širdis traukia prie savo pasilikusių be

vyriausio ganytojo Lietuvos bažnyčių, kur jis taip buvo reikalingas, ypač okupacijos metu.

Mes, Lietuvių Centralinis Komitetas, tą vyskupo norą žinodami, ėmėm ieškoti kelių, kad jam būtų galima grįžti į Lietuvą. Mūsų sumanymą dar pagreitino žinia, kad vokiečių vyriausybė sutinkanti Vilniaus vyskupystės pryšaky pasodinti rusų atstatytą vyskupą baroną von der Roppą.

Pirmiausia tuo reikalu aš kreipiaus į vidaus reikalų viceministerį kunigaikštį B. M. Volkonskį, buv. V. Dumos atstovą. Jis tam mūsų sumanymui karštai pritarė ir patarė kalbėtis su viceministeriu von Pleve.

Šis pastarasis buvo specialios tremtinių tarybos pirmininkas ir jau ne kartą buvo rodęs mums simpatijas. Vieną sykį, posėdžiui pasibaigus, mes su St. Šilingu kreipėmės į jį tuo reikalu. Motyvavome visai atvirai, nurodydami pavojų iš lenkų. Nei mūsų, nei rusų interesai nebuvo lenkinti mūsų žmones, vokiečių okupacijoje pasilikusius. Todėl, suprantamas dalykas, kaip svarbu mūsų tautinei idėjai stiprinti ten buvimas vyskupo Karevičiaus, kuris yra išmėgintas kovotojas už lietuvybę. Nurodėme, kad būtų geriausiai praleisti jį per frontą. Tam planui von Pleve pritarė, tik paabejojo, ar galima būsią be pavojaus pačiam vyskupui ir jo palydovams per frontą keliauti. Greičiau sutiksianti rusų valdžia leisti per Švediją. Jis pasižadėjo imtis išgauti caro leidimą vyskupui.

Ir iš tikrųjų, po kiek laiko atsiuntė man ministerio sutikimą. Mūsų Komitete ši žinia sukėlė didžiausio džiaugsmo. Ypač džiaugėsi St. Šilingas, kuris taip pat laikė labai svarbiu dalyku vyskupo grįžimą į Lietuvą.

Mūsų buvo sutarta siųsti specialią delegaciją pas vyskupą Karevičių. Jis gyveno Smolenske, pas kun. kleboną. Delegaciją sudarė J. Kubilius ir aš. Mudviem nuvykus pas vyskupą ir pranešus jam, kad ministerio leidimas gautas, Ekscelencija labai nudžiugo ir mums karštai dėkojo. Visos jo kalbos sukosi tik apie kelionę ir apie tai, kas su ja susiję.

Buvo sutarta, kad vyskupas važiuosiąs į Petrapilį ir lauksiąs ten leidimo iš vokiečių. Leidimą turėjo parūpinti kardinolas Gasparri, popiežius statssekretorius. Kol tas leidimas buvo gautas, vyskupas, gyvendamas arčiau mūsų, nuolat lankėsi pas mus C. Komitete, ir turėjome progos smulkiai apsvarstyti bendrus politinius reikalus. Kiekvienas mūsų svarbesnis sumanymas susilaukdavo iš jo karščiausio pritarimo ir paramos. Mes norėjome rasti pilniausią kontaktą su okupuotos Lietuvos vyrais ir nustatyti bendras veiklos gaires, siekiant Lietuvos nepriklausomybės.

Kai aš buvau parlamentinės Rusijos delegacijos nariu, vyskupas, prieš išvažiuojant man į Europą, įteikė man rekomendacinį laišką Vatikano statssekretoriui kardinolui Gasparri, prašydamas leisti man pas popiežių audiencijos ir visokeriopai paremti mano misiją prie Šv. Sosto. Pavažinėjęs po Europą, buvau dar daugiau prisigėręs to ūpo, kuris viešpatavo ten kariaujančių valstybių sostinėse. Tie paskelbtieji principai, dėl kurių, esą, kariavo aliantai, negalėjo nepadrąsinti ir mūsų visų aspiracijose. Tą savo ūpą stengiaus perduoti grįžtančiam į Lietuvą vyskupui.

Ką gi vyskupas važiuodamas turi parvežti į Lietuvą? Pirmiausia jis turi perduoti mūsų veikėjams Vilniuje tą bendrą mūsų ūpą ir mūsų įsitikinimą laimėti po karo nepriklausomybę Lietuvai, sustiprinti

moraliai ir padrąsinti juos, jei galima, ir užsistoti prieš okupacijos valdžią, pavartojant vyskupo autoritetą, Lietuvos teises ginant.

Bet Lietuva yra apiplėšta, nutrypta kariuomenės pulkų, o žmonės suvargę ir badą kenčia. Ką gi darys vyskupas tuščiomis nuvažiavęs? Sutariame duoti jam nuvežti Komitetui Vilniuje pinigų ir duoti gerą sumą paties vyskupo nuožiūra padalyti labiau reikalingiems pašalpos. Išrūpinome iš finansų ministerio leidimą vyskupui išsivežti iš Rusijos 60.000 rublių. Įdavėme vyskupui 25.000 rub., iš kurių 15.000 įteikti C. Komitetui Vilniuje ir 10.000 r. paties vyskupo nuožiūra. Darėme tai su žinia ir pritarimu Tatjanos komiteto pirmininko A. B. Neidgardo.

Grįžęs iš Europos ir besirengdamas su kun. Žilium į Ameriką keliauti, nuvykau su juo pas vyskupą. Vyskupas gyveno prieglaudos vasarnamy ant Nevos upės kranto. Su mumis drauge buvo ir kun. Tumas. Čia vyskupas davė mums raštą kun. Žiliaus vardu Amerikos kardin. Gibbons ir vyskupams, kad mūsų misijai padėtų. Tą raštą, mūsų prašomas, dar pasirašė vyskupas Karosas, kuris tuo metu irgi gyveno Petrapily. Mums bevaikščiojant po žaliuojančius laukus ir besitariant apie tremtinių šelpimo reikalus, aš kreipiaus į vyskupą, prašydamas: „Mes labai norėtume pažymėti kun. J. Tumo nuopelnus už pasidarbavimą tremtiniams, bet kitaip negalima, kaip tik prašyti Ekscelenciją pakelti kun. Tumą į kanauninkus". Jis mūsų prašymą įvykdė grįžęs į Lietuvą — šį garbės titulą kunigui J. Tumui suteikė.

Reikia iš viso pasakyti, kad vyskupo nuvykimas į Lietuvą, kaip mūsų buvo laukta, turėjo didelės reikšmės. Jis, iš mažens mokėdamas vokiškai, galėjo laisvai vokiečių kalba dėstyti savo mintis. Jam atvykus

į Lietuvą, tuoj vokiečių valdžios atstovas, princas Isenburgas von Biebersteinas, labai iškilmingai jį priėmė ir bandė vokiečiams ištikimą padaryti. Bet vyskupas gerai orientavosi visuose politikos reikaluose ir parodė daug atsparumo.

Vokiečių okupacinę valdžią paskatino leisti vyskupui grįžti tai, kad popiežius per Varšuvos arkivyskupą jau buvo pasiuntęs kan. Pacevičiui, smarkiam lenkui, įgaliojimą Žemaičių vyskupystę valdyti. Vokiečių valdžia šitą dokumentą sulaikė, Pacevičiui jo neįteikė, o pranešė Vatikanui savo nusistatymą, kad grįžtų į Kauną Žemaičių vyskupas. Vyskupui su kan. Šiauliu ir kan. Paltaroku grįžtant, vokiečių valdžia pakvietė iš Panevėžio vyskupo paliktąjį generalvikarą kun. Stakauską ir kitus kunigus vyskupo Kauno stoty pasitikti. Kunigų ir žmonių minios lydimas, vyskupas nuvyko į katedrą, lyg naujo ingreso daryti. Tenai jau laukė būrys lietuvių, susispietusiųjų į vokiečių vedamus mokytojų kursus, su dr. Steputatu ir kitais vokiečių karininkais pryšaky. Vyskupas prabilo į žmones šiaip: „Gal esate susirūpinę likimu mūsų žmonių tremtinių-pabėgėlių Rusijoj? Galiu parekišti, kad jie yra Lietuvių Centr. Komiteto gausiai aprūpinami. Tasai Komitetas 195 vietose Rusijoj įkūrė savo skyrius; apie 7000 vaikų yra susispietę lietuvių prieglaudose ir mokyklose, kurių įsteigta apie 100. Voroneže veikia ne tik kun. Alšausko vedamoji „Saulės“ mokytojų seminarija, bet ir Martyno Yčo vyrų ir atskirai mergaičių gimnazijos, Voroneže apie 1700 lietuvių moksleivių. Be to, buvusios „Žiburio“ ir kun. Gustaičio gimnazijos veikia kituose miestuose. Petrapily prie Komiteto įkurti lietuvių mokslo kursai, kuriuose lietuvių kalbą dėsto universiteto docentas K. Būga. Lietuvių Centr. Ko-

mitetas leidžia du laikraščius, išspausdino 10 tūkstančių egz. poterių, platesnįjį kun. Paltaroko katekizmą su šv. Istorija, 7000 katalikų maldaknygių, ruošiama spaudai didžioji maldaknygė. Iki liepos mėn. lietuvių pabėgėlių reikalams rusų valdžia yra suteikusi pašalpos iš viso 5 milijonus rublių. Voronežo M. Yčo lietuvių gimnazijoms kitiems mokslo metams guli rezerve 100.000 rublių, ir t. t.". Taip pat lenkų kalba papasakojo, kaip yra šelpiami suorganizuotų lenkų komitetų pabėgėliai lenkai, kad Petrapilio ir Maskvos priemiesčiai yra pilni lenkų mokyklų ir prieglaudų, kaip rusų valdžia leidžia katalikams kurti koplyčias, užmoka kunigams už dvasinius patarnavimus.

Tasai vyskupo pasakojimas kiek patiko lietuviams, tiek pat įpykdė vokiečius. Dr. Steputatas, kuris leidžiamame Kaune laikrašty „Dabartyje" nuolat skelbė, kad Rusijoj badas, Rusijai „kaput", kad lietuviams vienintelė išeitis — glaustis prie Prūsijos, išgirdęs vyskupo kalbą, sirgo porą dienų. Per porą metų vyskupui vokiečių aukšti valdininkai prikaišiojo, kam jis taip rusų valdžią savo prakalboje išgyręs. Vyskupas teisinosi norėjęs tik žmones nuraminti, kad didžiai nesirūpintų pabėgėlių likimu. Pasirodo, kaip sakė Zagloba, midų gerdamas: „Wiedział P. Bóg po co pszczoły stworzyć".

„Jeigu nebūčiau 1916 m. patekęs į Petrapilį", rašė man vyskupas Karevičius, „nebūčiau žinojęs apie C. Komiteto veikimą ir nebūčiau Lietuvoje galėjęs patiekti apie jį žinių, o tos žinios buvo didi mūsų likusiems žmonėms, ypač veikėjams, paguoda, parama, o okupacinei valdžiai didis smūgis, nes, kaip vėliau sužinojome „an die Kaiserliche Regierung" Verwaltungs šefo, kunigaikščio Franz Josef Fürst von Isenburg Biebersteino, iš Tilžės pateiktojo referato,

vokiečiai manė lietuvius neturint jokios inteligentijos, juos esant tik „ein Bauernvolk“, kuriam „imponiert nur die Macht“ ir jie būsią „ein leicht lenkbarer Staatserhalter, der Volksteil des neuen grosseren Deutschlands“.

„Tą pačią dieną, kurią grįžau į Kauną, teko padaryti vizitą vokiečių štabo viršininkui, dem Oberquartiermeister des Oberbefehlshabers, dem Major und General Intendant, dem General Eisenhort Rathe. Priėmė mane asistencijoje savo pulkininkų ir prabilo:

„Lietuva vokiečių užkariauta ir amžinai su Vokietija sujungta. Iš Jūsų Ekscelencijos ir Jums priklausomos dvasiškijos reikalauju aš visiško paklusnumo visiems vokiečių įsakymams“. Aš jam į tai atsakiau: Jūsų Ekscelencija, Lietuva vokiečių yra okupuota, bet ji nėra prie Vokietijos prijungta. Mes ir toliau pasiliekame rusų piliečiai. Savaime suprantama, šis kraštas, lygiai kaip visas pasaulis, be tvarkos negali apsieiti. Kiek reikalinga tvarkai palaikyti, mes Jūsų įsakymų klausysime, bet Jūsų Ekscelencija ir Jums priklausomos kariuomenės dalys nereikalaus iš mūsų to, kas būtų nesuderinama su mūsų, kaipo rusų piliečių, padėtimi“. Generolas su asistentais piktokai pažiūrėjo man į akis, aš jų žvilgsnį stengiaus stipriai išlaikyti, — po keliolikos sekundų generolas padavė man tyliai ranką ir atsisveikinome tylėdami. Vakarop atsiuntė automobilį ir pakvietė jie mane į karininkų Kasino pietų. Ir pasidarė su juo net geri santykiai“.

Kunigaikštis Isenburgas po poros dienų atsiuntė vyskupui raštą pasirašyti: „Allen deutschen Forderungen absolute Unterwürfigkeit“, ypač visus vokiečių reikalavimus skelbti žmonėms iš sakyklos. Ra-

ginti žmones siųsti vaikus į vokiečių kuriamas mokyklas. Vyskupas nepasirašė. Tada pasikvietęs smarkiai ir piktai vyskupui pareiškė, kad jie galėsią „zwingen" (prievarta) tai padaryti. Vyskupas pajutęs savyje narsą irgi smarkiai ajm atsakęs: „Jūs galite mane į kalėjimą įmesti, Jūs galite mane sušaudyti, bet mano sąžinės priversti aš tikiu Jums nepavyks. Prašau leisti Tamstos „Forderungen" pasiųsti į Romą Apaštališkojo Sosto nuožiūrai, ir aš pasielgsiu taip, kaip Šv. Tėvas išspręs".

Po tokio atsakymo jis nusileido ir pradėjo šnekėtis žmoniškiau: pasisakė, kad jo motina esanti giminė Bavarijos nuncijui, arkiv. Pacelli, „Ich bin auch Katholik, aber ich bin Soldat". Vyskupas pasakęs, kad jau seniai Jėzus nurodė atiduoti ciesoriui tai, kas ciesoriaus, bet ir Dievui tai, kas Dievo. Vėliau stengėsi vyskupui rodyti daug palankumo, net kvietė pas save vakarieniauti, bet vyskupas Karevičius nesutiko eiti. Iškilus Reichstage klausimui apie Isenburgo nesumanumą valdyti Lietuvą, užeina pas vyskupą, atvykęs iš Berlyno, Maximilian Graf von Büdingen - Mainz im Kriegsministerium ir „offen deutsch", prašydamas pareikšti nuomonę apie Isenburgo sugebėjimą Lietuvą valdyti. Vyskupas „kukliai" atsiprašo nėsąs „kompetent" apie tai spręsti, tik papasakojo apie pirmąjį kunigaikščio Isenburgo vizitą Šiauliuose. Einančiam tenai klebono pareigas kun. Galdikui Isenburgas nesurado nieko geresnio pasakyti, kaip štai: „Na, lietuviai mums, vokiečiams, turi būti dėkingi, kad mes pavelijame jums šnapsą gerti". Grafas Büdingen griebėsi už galvos ir tarė: „Ach, wie dumm". Toliau vyskupas aiškinęs, kad rusų valdžia karo pradžioje buvo šnapsą ir monopolį panaikinusi: ir reikėjo, kad Isenburgas savo posakiu pataikė į kun.

Galdiką, Blaivybės draugijos pirmininką, kuris bent 150 su viršum skyrių turi. Be to, vyskupas papasakojo kaip žadinamas žmonėse „Dankbarkeit", kad užėmė krašto turtą, dabar nori dar žmonių dvasią alkoholiu užnuodyti ir kad kunigaikštis laiko lietuvius tokiais gyvuliais, kuriems užteks tik leisti „šnapso" gerti, ir jie jau bus „den Deutschen dankbar". Grafas, griebdamasis vėl už galvos, šaukė: „Ach Gott, wie furchtbar dumm" ir, nelaukęs vyskupo kitokio įrodymo apie Isenburgo sugebėjimą valdyti Lietuvą, išėjo.

Pagarsinus popiežiaus Benedikto leistąją Lietuvai šelpti rinkliavą bažnyčiose, vokiečių valdžia nusistatė aukas dalyti pavesti „Stadt u. Kreishauptmannams", pasirinkus jiems po porą lietuvių su patariamu balsu. Vyskupas su šiuo nesutiko. Kauno Stadthauptmannas Morenhoffen pranešė, kad tokią dieną ir valandą atvyksią pas vyskupą jie su savo palydovu, o, be to, būsiąs iš Vilniaus A. Smetona ir iš Šveicarijos atvykęs dr. kun. Steponaitis galutinai nustatyti tvarką aukoms dalyti. Paskirtąją dieną susirenka keli vokiečiai, be to, dr. Steputatas, kun. Steponaitis. Privažiuoja automobilis ir iš jo išeina A. Smetona, asistuojamas dviejų aukštų karininkų.

Prasideda derybos. Vyskupo kancleris kun. Šaulys pareiškia, kad „skaudu bus lietuviams, jeigu bažnyčiose pasaulio surinktas aukas negalės patys per savo komitetus dalyti, o jas dalys okupacinė valdžia". Kreishauptmannas atsako, kad vokiečių valdžios esąs toks nusistatymas, nuo kurio jie neatsisakysią. Tada A. Smetona pakeltu, bet suvaldytu, ūpu ištiesė vyskupui ranką ir pareiškė: „Kadangi vokiečių valdžia neleidžia mums dalyti aukų, nori jas patys dalyti, prašau parašyti Kardinolui apie tai ir paprašyti, kad tuo tarpu į Lietuvą jokių aukų nesiųstų". — Vokiečiai, kaip

į galvą trenkti, nuleido toną, o Stadthauptmannas pasisakė turįs apie šitokį lietuvių nusistatymą generolui Oberquartiermeisteriui von Eisenhort Rathe pranešti. P. Smetona atsakė: „Gerai, vyksime ir mes drauge pas p. generolą“. Ir, susėdę į automobilį, nubildėjo į vok. gen. štabą. Tenai bent pusvalandį su generolu tarėsi Stadthauptmannas su savo palydovais, paskui generolas priėmė A. Smetoną. Generolas pareiškė sutinkąs, kad aukos būtų pačių lietuvių komitetų dalijamos, nesikišant į tai vokiečių valdžiai.

Netrukus grafas von Gallen atnešė vyskupui Karevičiui iš Kölno kardinolo Hartmano Vokietijos bažnyčiose surinktų aukų 100.000 markių, paskui vokiečių valdžios atstovas iš Vokietijos atnešė dar 500.000 m., o Müncheno nuncijaus auka pranešė visą milijoną.

Sudarytoje Vilniuje Lietuvių Taryboje paruošė platų memorialą apie okupacinės valdžios daromas lietuviams skriaudas ir jį d-ras Šaulys per Malceną pasiuntė į Berlyną reichskanzleriui grafui Hertlingui. Paskui tik įteikė to skundo egzempliorių ir kunigaikščiui Isenburgui. Šisai užpykęs palaikė tai „unverschämte Freichheit“ iš Tarybos pusės ir pradėjo ją maltretuoti. Iš Erzbergerio ir barono Friedricho von der Roppo Berlyne sudarytos „Deutsch-Litauische Gesellschaft“ vyskupas gavo pakvietimą „dėl svarbaus Lietuvos reikalo atvykti į Berlyną“. Tą pakvietimą per kun. Šaulį pasiuntė į Vilnių L. Tarybai. Atvyko pora Tarybos narių, A. Smetona ir J. Smilgevičius, ir Tarybos vardu prašė vyskupą, kad vyktų į Berlyną Erzbergeriui ir reichskanzleriui Hertlingui išdėstyti Lietuvos reikalą ir prašyt juos užtarimo.

Kaip tik tuomet ruošėsi važiuoti į Berlyną ir kun. Alšauskas. Taigi, išvyko abu drauge. Berlyne Erzbergeris nurodė, kad reichskanzleris savo veikloje yra

varžomas generolo Ludendorfo ir kad būtų naudinga su šiuo pirma pasikalbėti. Kokiu būdu galima pas gen. Ludendorfą patekti, nenurodė. Vyskupas, atsiminęs turįs Berlyne pažįstamą, Kaune jį aplankiusį grafą Robertą Kaiserlingą, „Deutsch - Litauische Gesellschafts“ narį, nuvyko pas jį ir papasakojo jam savo norą pasimatyti su reichskanzleriu, o pirmiau su gen. Ludendorfu, bet drauge prisipažino, kad nežinąs, kaip prie tų ponų, ypač prie generolo Ludendorfo, prieiti. Grafas Kaiserlingas pritarė, kad reikią pirma nuvykti pas Ludendorfą: „Na ja, er ist heute unserer Diktator“, ir priėjęs prie telefono paskambino į Hauptquartier ponui Ludendorfui ir pareiškė jam, kad atvykęs iš Kauno vyskupas norįs atvykti pas jį. O Ludendorfas atsakė, kad rytoj pusę dvyliktos priimsiąs. Tuojau pat grafas Kaiserlingas paskambino ir reichskanzleriui grafui Hertlingui ir pasakė, kad atvykęs iš Kauno vyskupas šiandie važiuojąs į Hauptquartier ir, iš ten grįžęs, norįs gauti pas jį audienciją. Hertlingas atsakė: „Ist gut, Montag um halb sechs warte ich auf Herrn Bischof“. Taip, „kurz deutsch“, audiencijos buvo parūpintos.

Grįžus vyskupui į hotelį, atvyko karininkas Regierungsassessor leitenantas grafas Matuška ir „Regierung“ vardu pareiškė, kad su savo palydovu, kun. Alšausku, vakare būtų vyskupas pasiruošęs važiuoti į Hauptquartier, kad jis paskirtą valandą atvyksiąs nuvežti į stotį ir kad kelionei bilietų pirkti nereikėsią, nes jiedu keliausią kaipo „Gäste Deutschlands“. Taigi, vakare Matuška nuvežė jį su kun. Alšausku į stotį ir tenai pavedė juodu globai švelnaus prūsų baroniuko, kurs nurodė atskirame miegamajame vagone I kl. kupe. Rytojaus dieną sustojo Kreuznache. Iš čia karin. automobiliu visus tris nuvežė į rekvizuotą karo reika-

lams hotelį, iš kur, sutvarkę tualetą ir papusryčiavę, prieš 11½ išvyko į Hauptquartier. Pasirodė, kad pirma norįs matyti feldmaršalas Hindenburgas. Pas jį įėjus, seniukas „würde mit Güte gepaart“, ištiesdamas vyskupui ranką, prabilo: „Willkommen, willkommen, Herr Bischof“. O jis, spausdamas jo ranką, tarė: „Excellenz, erstatte Dank für die Befreiung Litauens“, į ką šis šypsodamasis atsakė: „Ja, das haben wir reich gerne getan“. Ta proga vyskupas padėkojo, kad leido jam iš Rusijos 1916 metais grįžti į vyskupystę, o jisai paklausęs, ar keliaudamas iš Rusijos neturėjęs kokių nemalonumų, pareiškė: „Nun gehen Sie zum General, um ein Uhr bitte zu mir als Gast zum Mittagsessen“.

Nuėjo pas gen. Ludendorfą. „Priėmė mus“, rašo man vyskupas, „stramm“ išsitiesęs, žvilgterėjo į mane, lyg kad akyse turėčiau elektros lemputes ir pasodinęs pradėjo pakeltu balsu leisti kanonadą į Liet. Tarybą, kam ji verčiantis skundų rinkimu, užuot dirbus pozityvų darbą. „Geriau būtų Taryba užsiėmusi savivaldybių įstatymų apdirbimu“ ir t. t. Vėliau kibo į lietuvių tautą, kad ji skundžiasi dėl imamų iš jos rekvizicijų: „Karas vis dėlto karas“, ir be rekvizicijų negalįs apsieiti. Aš tyliai išklausiau visą jo kalbą, o po to taip pat energingu tonu, bet ir linksma nuotaika, prabilau: „Excellenz, ich bin vollständig mit Ihnen einverstanden, kad Taryba bent jau galėjusi ką nors pozityvaus nuveikti, bet kad Verwaltungsschef nedavė Tarybai iki šiol nė vieno dalyko apsvarstyti“. „Na, ar tai gali būti?“, nustebęs paklausė gen. Ludendorfas. Aš atsakiau, kad, grįžęs iš Bresto, generolas Hoffmannas nustebo, kad okupacinė valdžia Tarybai iki šiol neužleido net jokios patalpos, kur galėtų posėdžiauti. Mat, Verwaltungsschef yra ant Tarybos piktas dėl pa-

siųstojo reichskanzleriui memorialo ir nebenori nieko bendro su Taryba turėti. O dėl rekvizicijų pasakiau, kad Lietuvos žmonės turi savo sūnus rusų kariuomenėje ir žino, kad „Soldaten sind Märtyrer ihres Berufes“, ir už tai jie turi teisę gauti, ko jiems reikia, bet mūsų yra žinomas ir Haagos Friedenskonferenz nutarimas, pagal kurį rekvizuojami dalykai turi būti ar „baar bezahlt“, ar bent jiems kvitas išduotas, o Lietuvoje ne tik žmonėms už rekvizicijas nemoka, bet ir kvitus išduoda dažniausiai be vertės, Trugscheine, pavyzdžiui, už rekvizuotą veršį leitenantas išdavė kvitą šitokio turinio: „Halte Maul, altes Weib, sonst bekommst du 50 Hiebe“, užuot gavus 50 rublių. O kitoje vietoje įrašyti „Deutschland mir über Alles, dein dummer Nikolaus bezahle dir Alles“. Ludendorfas nusišypsojo, tokio patriotizmo apsireiškimą išgirdęs, o man tarė: „Kodėl žmonės nepasiskundė aukštesnei valdžiai?“ Aš aiškinau, kad žmonės sudemoralizuoti, bijo, kad pasiskundus bus jiems dar blogiau. Štai neseniai žandaras privertė žmogų parduoti jautį, vertą bent 600 markių už 200, kad tai bent būtų kareivių reikalams, o dabar paprastam miestelio žydui! Žmogus prašė savo kleboną užtarti, be to, ir dekaną ir dar Tarybos narį, kun. Mironą, kuriam žandaras interpeliuojant, mosuodamas spitcrute, grasino suareštuosiąs, kam jis kišasi ne į savo dalyką. „Ekscelencija, kalbėjau toliau, aš ir senesnieji Lietuvos kunigai ėjome vokiečių mokyklas Liepojoje, Mintautoje ir turėjome labai garbingus pedagogus, jog susidarė munyse nuomonė, kad „was deutsch, das ist ehrlich und gut“, ir mes žmones raminome, kad vokiečiai, kaipo aukštos kultūros žmonės, lietuvius ne skriaus, bet, priešingai, išmokys juos kultūringai darbuotis, bet grįžę per miškus iš Rusijos bolševizmu užsikrėtę lietuviai, pamatę

žmones susierzinusius dėl patirtųjų iš okupacinės vokiečių valdžios skriaudų, gali įkalbinėti žmonėms keršyti mums, dvasininkams, ir vokiečiams. Tamstos, žinoma, ginklu žmones numalšinsite, bet širdyse neapykantos žaizda pasiliks. O kokia kam iš to nauda? Ekscelencija pripažinote Lenkiją savaiminga valstybe, argi negalėtute šitokio pripažinimo ir Lietuvai suteikti. Aš buvau ir esu įsitikinęs, kad jūs, vokiečiai, be kalavijo ir šovinių lengviau pasaulį nukariautute, silpnesnioms tautoms draugiškai padėdami kultūrėti, būtute kaipo „Völkerinstruktoren" visur „willkommen, gut bezahlt" ir liktute su visais „gute Freunde". Juk nuostabiai didžios įtakos jūs, vokiečiai, turėjote, kiek man žinoma, ir Kinuose ir Japonijoje, o ir Rusijoje, net ir pačiam carui". Generolas Ludendorfas, ramiai pasiklausęs mano išvedžiojimų, rimtai atsakė: „Das ist Recht, kad tai, ką gavo iš mūsų lenkai, galėtute gauti iš Kaiserlichen Regierung ir jūs, lietuviai. Aš šitą savo nuomonę reichskanzleriui pareikšiu". Aš tada įteikiau jam memorialą, kuriame, barono Friedricho Roppo padedamas, Berlyne buvau surašęs privačius, savus, Lietuvai pageidavimus, būtent, kad leistų Lietuvoje sudaryti bent keletą ministerijų, kurios pradėtų kraštą tvarkyti, žinoma, pridūriau, kad, kaip Varšuvoje aukščiau regencijos stovi generolas Besseleris, taip pat iki Friedenskonferenz Kaiserl. Regierung galėtų paskirti Lietuvai savo „hoch edlen Deutschen Herrn als Kommissar". Vėliau pasakojau, kokias sunkybes lietuviai jaučia, kad negali nei savo mokytojų seminarijų, nei gimnazijų, nei ką kita sava kurti ir kad Liepojos bei Mintaujos mokyklose mokiniai katalikai lietuviai, lenkai, latviai yra priversti religijos mokytis ne tėvų, bet vokiečių kalba, tuo tarpu net rusai prieš karą buvo leidę religiją dėstyti gimtąja vaikų kalba.

Taip mudviem besišnekant, artinosi pirma valanda, ir drauge ėjome į valgyklą pietų. Čia feldmaršalas Hindenburgas jau belaukiąs drauge su savo štabo karininkais, vaišino gardžiai, bet kukliai, kaip pritinka in Kriegszeit. Für Wohl Litauens pakėlęs net taurę „Schaumweino", Hindenburgas šnekučiavo linksmai, meiliai. Aš sėdėjau šalia Hindenburgo iš dešinės, o kun. Alšauskas priešais mane, generolo Ludendorfo dešinėje. Šis laikėsi susitelkęs, susimąstęs, pagaliau prabilo į kun. Alšauską: „Taip, aš nerandu priežasčių, dėl kurių Kaiserl. Regierung negalėtų pripažinti Lietuvą savaranke valstybe, ypačiai, kad ji ketina sudaryti su Vokietija konvencijas".

Po pietų, atsisveikinę, iš Hauptquartier iškeliavom į Kölną padėkoti kard. Hartmanui už sudarytą Lietuvai kolektą (600.000 markių). Pirmas kardinolo žodis buvo: „Sakyk, kas per žmogus yra prelatas Michalkevičius? Reichskanzleris kreipėsi į kard. Gasparri, prašydamas, kad Apašt. Sostas atleistų Michalkevičių nuo Vilniaus vyskupystės valdytojo pareigų, be to, čia atsiuntė man pulkininką su prašymu, kad aš nuo savęs kard. Gasparri paprašyčiau patenkinti reichskanzlerio prašymą, nes kitaip vokiečių valdžia jausis priversta par force prelatą Michalkevičių iš Vilniaus pašalinti". Grįžęs į Berlyną, pas Maltzeną užsienių reik. ministerijoj mačiau nuorašus dviejų telegramų, kard. Gasparriui siųstų: viena, kad dėl susidariusių svarbių priežasčių Michalkevičių rezignuotų nuo valdymo Vilniaus vyskupystės, antra, kad dr. Basanavičiui ir visai Lietuvos Tarybai pareikštų popiežiaus palaiminimą.

Būdamas Berlyne dar nuvykau pas reichskanzlerį grafą Hertlingą, kuris pareiškė, jog generolas Ludendorfas jam jau pranešęs, kad iš jo pusės nesą kliūčių

suteikti Lietuvai nepriklausomos valstybės pripažinimo ir kad reichskanzleris vykstąs tą pat vakarą pas kaizerį ir turįs vilties parvežti iš jo Lietuvai nepriklausomybės „Urkunde". Aš įteikiau reichskanzleriui tokį pat, kaip ir gen. Ludendorfui, nuo savęs memorialą apie Lietuvos sutvarkymą, be to, išdėsčiau, kad kuršių mokyklose neleidžia mokiniams dėstyti religijos gimtąja kalba, o tik vokiečių, aiškindamas, kad mokiniai jau gerai supranta ir vokiečių kalbą, pridūriau, kad ne tas dalykas, bet šiuo atveju handelt es sich ums Prinzip. „Nu ja, ums Prinzip, ums Prinzip", tvirtu balsu kartojo Hertlingas.

Dar vieną žygį vyskupas padarė Berlyne, būtent, įpiršo grafą Robertą Kaiserlingą komisaru Lietuvai. Buvo jisai paskirtas toms pareigoms eiti, padavė valdžiai palankų Lietuvai projektą, bet, nesulaukęs tam projektui pritarimo, atsisakė eiti tas „Kaiserl. Kommissar für Litauen" pareigas.

Kaip matome, Žemaičių vyskupo Karevičiaus parama mūsų politikos reikaluose buvo nemaža. Jis savo autoritetu padėjo Lietuvos Tarybai ginti mūsų žmones nuo okupacijos agentų daromųjų skriaudų, vaizdžiai išdėstydamas faktus gen. Ludendorfui ir grafui Hertlingui. Pagaliau, dėl jo intervencijos buvo pagreitintas pripažinimo akto išgavimas iš kaizerinės valdžios Lietuvos nepriklausomybei.

Netrukus po vyskupo Karevičiaus pas generolą Ludendorfą ir reichskanzlerį padarytų žygių, 1918 m. kovo 23 d., matome Lietuvos Tarybos įgaliotinius — A. Smetoną, dr. J. Šaulį ir kun. J. Staugaitį — pas tą patį reichskanzlerį grafą Hertlingą, pašauktus jau galutinai susitarti dėl Lietuvos nepriklausomybės klausimo išsprendimo. O kovo 24 d. jau buvo kaizerio pasirašytas formalus pripažinimo aktas — „Urkun-

de". Ta pati Tarybos delegacija kovo 24 d. pasiuntė popiežiaus nuncijui Paceliui į Müncheną raštą, prašydama Šventąjį Sostą irgi pripažinti Lietuvą nepriklausoma valstybe.

*

Vyskupas Karevičius Nepriklausomos Lietuvos pirmuose žygiuose yra nemaža padėjęs savo parama sustiprinti mūsų valstybės pamatus. Jam tenka pašventinti pirma Lietuvos kariuomenės vėliava, kuri garbingai išvalė Lietuvą nuo visokių priešų. Jam pirmajam iš laikinės mūsų sostinės teko nustatyti santykius su Šv. Sostu per dabartinį popiežių Pijų XI, kuris lankėsi pas Žemaičių vyskupą kaipo apaštališkasis vizitatorius arkivyskupas Ratti.

Vėliau, kai Lietuva buvo sumanyta paskirstyti į kelias vyskupystes, sudaryti atskira bažnytinė provincija, Žemaičių vyskupystė buvo panaikinta. Žemaičių vyskupas Pr. Karevičius buvo pakeltas tituliariniu arkivyskupu, ir jis pasitraukė iš tokio naudingo Lietuvai darbo. Jis, būdamas tvirtos sveikatos, galėjo dar daug padaryti, bet vyriausioji Bažnyčios valdžia kitaip pasielgė. Jai, matyti, vyskupas Pr. Karevičius perdaug tautinis veikėjas buvo pasirodęs...

Paminėtinas dar vienas epizodas. Vyskupo Paltaroko ir vyskupo Kuktos konsekracijos metu buvau ir aš pakviestas pietų, kurie buvo Kauno seminarijos būstinėj. Arkivyskupai a. a. Matulevičius, Skvireckas, Pr. Karevičius, vyskupai Paltarokas, Kukta, Staugaitis, Karosas, Reinys, O'Rourk puošė iškilmingą puotą. Aš, netoli sėdėdamas, sekiau savo akimis arkivyskupą Pr. Karevičių. Man rodėsi, kad jis išgyveno per tą keletą valandų daug širdies skausmo, palikdamas savo pamėgtąjį darbą. Jį sutinkant anuomet Petrapily konsekracijos metu ir čia atsisveikinant su Žemaičių

vyskupyste, man teko progos prabilti. Keli paminėti iš anų laikų veiklos bruožai giliai sujaudino naujai nominuotą arkivyskupą Pr. Karevičių. Nesidžiaugė nei jis, nei mes, lietuviai, jo naujuoju titulu, kuris nieko širdžiai nesakė: Skytopolio arkivyskupas. Kaip tai toli nuo mūsų krašto, nuo mylimųjų Žemaičių! Argi jis ten vyksta? Na, dėkui Dievui, ne. Jis pasirenka Lietuvos miestą Marijampolę. „Tegu jaunesni, energingesni dirba, aš užleidžiu jiems vietą", pratarė, spausdamas man ranką, susijaudinęs iki savo sielos gelmių...

Paskum prabyla pražilęs kun. patriotas Stakelė: „Mes džiaugiamės gavę vyskupą lietuvį. Mes pažįstame gerai Ekscel. Kuktą. Jis mums padės atgauti vėl savo sulenkintus brolius ir padarys savo tautai naudingus ir vertus lietuvio vardo. Jis atgaivins Trakus ir visą sulenkintą kraštą. Bet vyskupas Kukta ras sunkų darbą. Jis turės kovoti sodžiuje su antikristu. Mūsų sodžius demoralizuotas, religija silpnėja, bedievybė viršų ima. Todėl aš nepagiriu tų Lietuvos klebonų, kurie šiuo metu meta savo klebonijas ir stumiasi prie valdžios, eina į Kauną ministeriauti, politikuoti...".

Šis posakis sukėlė didelį nerimą vienų ir pritarimą kitų. Ark. Karevičius karštai jam plojo...*).

---

*) Plačiau žiūr. mano straipsnį „Vaire" 1932 m.

M. Y.

ŽEMAIČIŲ VYSKUPAS PR. KAREVIČIUS

X

PETRAPILIO LIETUVIŲ KOLONIJA

Lietuvių ir Žemaičių Labdariškoji draugija. — Lietuvių Savitarpio Pašalpos draugija. — Petrapilio Lietuvių Mažturčių Susišelpimo draugija. — Petrapilio Lietuvių Studentų draugija. — „Fraternitas Lithuanica". — Petrapilio lietuvių pagalba nukentėjusiems dėl karo

Daug mūsų inteligentų buvo jau nuo seniau apsigyvenusių Rusuose. Neretai jau ir tokių galėjai sutikti, kurie savo kalbos nebevartojo ir savo šeimas svetimas savo tautai augino. Tačiau, kaip jau teko minėti, mūsų pabėgėliams užplūdus, ėmė vėl tvaksėti jų širdys savo vargstantiems broliams, iš tėvynės išguitiems. Jie sukruto dirbti, komitetus kurti ir užtarinėti lietuvius prieš vietos administraciją bei visuomenės organizacijas. Galima sakyti, mūsų tremtiniai juos vėl savo tautai atgavo.

Bet Petrapilio lietuvių kolonija nebuvo reikalinga tokio tautinio sustiprinimo. Čia buvo iš seno jau nemažas lietuvių veikėjų būrys, aktingai varęs tautinio susipratimo darbą tarp gausios lietuvių kolonijos. Petrapilis traukė lietuvius studentus, kurie sėmėsi mokslo įvairiose aukštose mokyklose. Išėję mokslus, dalis mūsų lietuvių dažnai rasdavo čia sau tinkamo darbo ir nuolatos apsigyvendavo imperijos

sostinėje. Besivysčiusi pramonė sutraukdavo čionai daug darbininkų, o visokios įstaigos žemesnių tarnautojų. Lietuvių kolonija čia buvo gana išaugusi dar toli prieš karą.

Be studentų, reikia pažymėti tris lietuvių draugijas, kurios plačia vaga varė tautinimo darbą. Seniausia jų buvo, dar 1892 metais įsikūrusi, Lietuvių ir Žemaičių Labdariškoji Draugija. Tai buvo pirmutinioji visoje imperijoje legalizuota lietuvių draugija. Jos steigėjais buvo mūsų seniausiosios kartos vyrai, kaip Vincas Matulaitis (kontr. valdininkas), Brazdžionis (matemat.), St. Baltromaitis, Pavalkis (kontr. vald.), A. Spurga (adv.), Urbas, prof. Maironis-Maculevičius, prof. A. Dambrauskas, kan. K. Prapuolenis, Antanavičius (matemat.), Kulvietis ir kiti. Ši draugija buvo suspietusi aplink save beveik visus tautiškai susipratusius lietuvius inteligentus. Jos nariais mes matome prof. Jaunių, inž. P. Vileišį, kunigaikštį Gediminą-Beržanskį-Klausutį, d-rą Mažonį, dantų gydytojus brolius Paškevičius, Povilą Matulionį, G. Feterauską, kuris 17 metų buvo nuolatinis jos iždininkas, Zubricką, Dubinską (nuolatiniai sekretoriai), V. Čepanį, Jok. Jodinską, Orentą, Strazdą, prof. Pr. Būčį, Brucką, Maironį-Maculevičių (vicepirmininkas), prof. B. Čėsnį, inž. Jer. Šliogerį, kun. Senkų, vysk. Karevičių, A. Smilgą, kun. Matulionį ir daugelį kitų, po visą Rusiją išbarstytų, narių. Vincas Matulaitis nuo pat draugijos įsteigimo iki 1917 m. revoliucijos buvo jos pirmininku; tiktai po revoliucijos pirmininku buvo išrinktas adv. A. Spurga, o sekretorium — A. Purėnas.

Dar prieš spaudos atgavimą Labdarių Draugija buvo plačiai pagarsėjusi lietuviškų vakarų su vaidinimais, dainomis ir šokiais rengimu. Iš tų vakarų pa-

jamų, narių įnašų ir aukų susidarydavo apie 9.000 — 10.000 rublių metinės apyvartos. Pirmoje eilėje sušelpdavo studentus, duodant jiems stipendijas. Tarp Draugijos stipendininkų matome plačiai pagarsėjusius mūsų menininkus: Miką ir Kiprą Petrauskus, St. Šimkų, J. Tallat-Kelpšą. Šelpdavo Draugija ir kitų mokslo šakų moksleivius. Be stipendijų, Draugija duodavo dar vienkartines pašalpas prieš šventes ir biednuomenei.

Spaudą atgavus, Draugija ėmė rūpintis savo leidiniais. 1904 m. išleido kun. Pr. Būčio suredaguotą Labdarių Draugijos kalendorių, kuris pasižymėjo savo filologija. 1905 m. faktinai savo lėšomis ėmė leisti A. Smilgos įsteigtą „Lietuvių Laikraštį". Prie šios Draugijos vakarams rengti buvo suorganizuotas nemažas Zaukos choras, kuris savo gerai harmonizuotomis dainomis žadino lietuvių tautinį susipratimą. Prisimenu, kiek džiaugsmo man pačiam buvo išgirsti šias dainas ir pirmą kartą savo gyvenime pamatyti Labdarių vakare 1900 m. lietuvišką spektaklį. Artistai Adomas Varnas, Januškevičius, Vinkleris, Vinklerienė mano, jauno mokinio, vaizduotėje ištisam dešimtmečiui paliko didelį įspūdį. Tų spektaklių rengėju daugiausia buvo gabus organizatorius G. Feterauskas, režisierium Zauka, o vėliau A. Žilinskas.

1905 metais, pirmosios revoliucijos metu, Labdarių Draugija buvo virtusi lyg ir politiniu centru. Dr. Basanavičius, atvykęs iš Bulgarijos į Petrapilį, kreipėsi į Labdarių Draugiją, prašydamas sukviesti platesnį lietuvių inteligentų pasitarimą Lietuvos autonomijos klausimu. Tame susirinkime buvo kilę karštų ginčų. Buvo reikšta minčių, kad, neturėdami nei vadovėlių, nei pakankamai paruoštų mokytojų, nei ekonominių įstaigų, gavę autonomiją, negalėtu-

me jos išlaikyti. Tada dr. Basanavičius subarė abejojančius vyrus: „Kol neturėsime savų vadovėlių, iš rusiškų mokysimės. Bet už tai visą gyvenimą patys tvarkysimės. Prisiminkime Bulgariją: pradžioje ji nieko neturėjo — nei įstaigų, nei valdininkų, nei mokyklų, nei mokytojų. O dabar išsivystė į modernišką valstybę“. Visa valdyba — V. Matulaitis, Maironis, kun. Būčys, kun. Karevičius, kun. Česnys, Feterauskas, Dubinskas, Čepanis ir kiti dr. Basanavičiaus žodžiams karštai pritarė, priėmė rezoliuciją reikalauti plačios politinės autonomijos ir nutarė pasiųsti delegaciją pas grafą Vitte.

Ir švietimo sritis Labdarių Draugijai nebuvo svetima: jos lėšomis buvo išlaikomos Petrapilyje kelios pradžios mokyklos. Reikia pažymėti, kad Draugiją remdavo savo lėšomis ir Lietuvos dvarininkai-didikai, kaip kunigaikštis Bagdonas Oginskis, grafas Aleks. Tiškevičius, inž. Jalovieckis, gen. Aleks. Babianskis ir kiti. Jie, būdami nuolatiniais Draugijos nariais, vakarų rengėjams aukodavo didesnes sumas už garbės bilietus ir dažnai tuose vakaruose atsilankydavo.

Draugijos gyvenime reikia įrašyti įdomų faktą, būtent, kad ji pakvietė debiutuoti tuomet dar konservatorijos mokinį, dabar garsiausią pasaulyje dainininką, Šaliapiną. Pakviesti jį buvo pavesta Draugijos nariui Čepaniui, kuris nuėjęs pas dainininką dar rado jį lovoje, tuo tarpu kai jo draugas jam bifšteką ant primuso kepė. Susitarta honoraro 15 rub. už koncertą. Debiutantas išėjo nedrąsiai į sceną, apsivilkęs ilgu surdotu, bet jam sudainavus salė sukėlė didžiausias ovacijas.

Bet ne tik šis garsusis rusų dainininkas pradėjo savo karijerą Lietuvių ir Žemaičių Labdariškosios

Draugijos vakaruose, bet ir mūsų dabartiniai menininkai, kaip Mikas ir Kipras Petrauskai, Stasys Šimkus, J. Tallat-Kelpša ir k.

Labdarių Draugijos tikslas — šelpti mokslus einančią jaunuomenę ir pavargėlius — negalėjo visų patraukti. Todėl imta rūpintis jau 1899 metais steigti naują draugiją, ir 1900 metais matome įsisteigusią jau kitą draugiją, kurios tikslas nebe filantropija plačioje to žodžio prasmėje, bet pagalba, šelpimas ligoje, nelaimėje ir mirus, o prireikus — ir nedidelis kreditas savo nariams. Šios — Savitarpiečių — Draugijos sumanytojais, steigėjais ir vadovais buvo daugiausia Labdarių Draugijos nariai, pasiturį lietuviai, kaip stambus pirklys Kulvietis, dantų gyd. Mažonis, ilgus metus buvęs pirmininku kun. Senkus, bagetų dirbtuvės savininkas Bruckus, Musteikis, Strazdas ir kiti. Bet ši Draugija buvo prieinama tik daugiau pasiturintiems, nes jos įstatai reikalavo, kad kiekvienas, stodamas į ją, įneštų 50 rublių, neskaitant 6 rub. nario metinio mokesčio.

Bet buvo likę daug ir tokių, kurie dėl neturto negalėjo šia Draugija pasinaudoti. Tuomet susisiekimo ministerijos valdininkas Kazimieras Šeškevičius, išstudijavęs latvių draugijos įstatus ir išvertęs juos į lietuvių kalbą, ėmė raginti lietuvius steigti dar trečią draugiją. Jam visai pritarė tos pačios ministerijos valdininkai, jauni, energingi vyrai, kaip Juozas Strimaitis ir Jonas Petraitis. Šie, surinkę parašų, įteikė 1903 metų lapkričio mėnesį ministerijai įstatus, kurie ir buvo patvirtinti kaipo Petrapilio Lietuvių Mažturčių Susišelpimo Draugijos, o 1904 m. vasario 1 d. buvo sušauktas pirmas Draugijos visuotinis susirinkimas; jos pirmininku buvo išrinktas K. Šeškevičius. Ši jauniausia Petrapilio draugija pa-

sirodė veikliausia: nors ji buvo įsteigta pirmiausia tiekti pašalpą savo nariams, tačiau pirmą vietą užėmė narių kultūros reikalai. Jai parūpo mokyklų reikalas, kuris jau buvo visų jaučiamas, tačiau niekas nesiėmė jo rimčiau pajudinti, nes bijojo negalėsią jų išlaikyti. Mažturčių Draugijos valdybos posėdžiuose ir visuotiniuose susirinkimuose šis klausimas nuolatos buvo keliamas. 1912 m. buvo atidaryta pirmoji Petrapilio lietuvių pradžios mokykla Vosyliaus saloje. Metams praėjus, kitame, darbininkų rajone, už Narvos vartų, įsteigė kun. Teofiliaus Matulionio (dabar vyskupo) rūpesčiu antrą pradžios mokyklą. Įsižiūrėjusios į Mažturčių Draugijos veikimą, ir kitos Petrapilio lietuvių draugijos, Labdarių ir Savitarpiečių, ėmė taip pat steigti mokyklas. Tuo būdu prieš pabėgėlių Petrapilio užplūdimą iš Lietuvos, Petrapilio lietuviai jau turėjo penkias pradžios mokyklas. Apskritai, Mažturčių Draugija labai daug yra pasidarbavusi lietuvių darbininkų kultūros kėlime. Be mokyklų, ji miesto pakraščiuose rengdavo vakarus, per Kalėdas vaikams eglutes, laikė prie abiejų mokyklų suaugusiems vakarinius kursus. Mūsų laikraščiams pasirodžius, antrasis Mažturčių Draugijos pirmininkas, A. Prūsas, dabar Lietuvos Banko direktorius Marijampolėje, energingai skleidė tarp narių laikraščius, pravedęs visuotiniame susirinkime nutarimą, kad reikią kiekvienam nariui išrašyti laikraštį per Draugiją su 50% nuolaid. Vienas energingiausių narių, išbuvęs ilgus metus Draugijos nariu ir sekretorium, Jonas Petraitis, ypač daug pasidarbavo vakarėlių su vaidinimais ruošime. Jiedu su Prūsu pradžioje draugijų veikimo buvo ta varpstė, apie kurią sukosi visas Draugijos organizacinis darbas. Ypač daug nuopelnų turi Draugijos pirmininkas Juozapai-

tis, prie kurio įsikūrė mokyklos ir išsiplėtė Draugijos veikla. Savo darbštumu dar pasižymėjo Strazdas, Zauka, Jasūdis, Ona Skiparytė-Rakštienė (dabar Kairiūkštienė), Strimaitis, Petraškevičius, G. Liutkevičius ir daug kitų. Spektaklių rengimas buvo pavestas gabiam ir energingam režisieriui Kastantui Glinskiui. Didžiausias jų nuopelnas — kad jie sugebėjo įtraukti plačias Petrapilio lietuvių darbininkų minias į tautiškąjį darbą.

Lietuvių studentų jau iš seno buvo Petrapilyje. Be R.-K. akademijos, kur mokėsi mūsų žymi kunigijos dalis, jau matome antroje XIX amž. pusėje belankant įvairias aukštąsias mokyklas nors nedidelį lietuvių studentų skaičių, bet kuris nuolatos augo ir XX amž. pradžioje pasiekęs buvo arti 200.

Iš pirmesniųjų studentų mums žinomi šie: St. Dagilis — istorijos filologijos instituto, J. Plepys — matematikos, P. Vileišis — inžinierijos, J. Plepys ir J. Bulota — karo medicinos akademijos, J. Šliūpas — gamtos fakulteto. Tačiau tai buvo dar nepakankamas skaičius, kad galėtų draugiją įkurti. Bet apie 1893 metus jau susiranda didesnis studentų būrelis, kuris ėmėsi draugijos organizavimo darbo. Prisimintini yra šie iš jų: K. Samajauskas, A. Bulota, Gavėnas, A. Spurga, Karuža, J. Zubrickas, Jok. Jodinskas, kurie buvo Studentų Draugijos steigėjai. Vėliau į Draugiją įstojo: D. Bukontas, Čepanis, J. Vileišis, Silv. Šliupavičius, G. Feterauskas, A. Smetona, S. Kairys, Sirutavičius, S. ir A. Grinkevičiai, Pr. Morkūnas, A. Maciejauskas, Dubinskas, J. Šliogeris, Lapinskas, Gaidelionis, Žalys, Pauliukonis, K. Šakenis, J. Yčas, J. Čiurlys, Vaičaitis, A. Daniliauskas, J. Sabaliauskas, Žalys, St. Lukauskas, Bytautas, Kelpša,

Tallat-Kelpša, Brazaitis, Gaigalis, Nagevičius, Šulcas, A. Purėnas, Jankevičius, Mickeliūnas, Galinis, K. Būga, A. Voldemaras, L. Noreika, J. Balčikonis, Josiūnas, Ig. Končius, St. Totorius, F. Treigys, J. Kriščiūnas, Vaitkevičius, Vaitiekūnas, J. Aukštuolis, Petronaitis, L. Vienožinskaitė, Kutkauskas, Pranaitis, Gaigalytės, Liutkevičiūtė, J. Chadakauskaitė, Pečiulionis, Marma, Sondeckis, Glodenis, Norkaitis, J. Gricius, Mickevičius, J. Vaičiūnas, Vabalas, Kazlauskas, Janulaitytė, Graurokas, Adamkavičius, Čerkeliūnas, Prapuolenis, S. Prapuolenytė, Žadeikis, Žadeika, M. Krikščiūnas, J. Krikščiūnas, St. Šimkus, M. ir K. Petrauskai, A. Sruoga, V. Čarneckis, Kepalas, Geiga ir daugelis kitų sudarė aktingą Studentų Draugijos narių būrį. Draugija rūpinosi savo narių šelpimu ir kultūros darbu. Turėjo savo biblioteką ir nuolatos rengdavo pirmiau Labdariškosios Draugijos, paskum savo pačių vardu lietuviškus vakarus, kuriuose išeidavo su dainomis solistai: Mikas Petrauskas, Kipras Petrauskas (dažnai jis atsivesdavo artistų ir artisčių ir iš Marijos operos). Chorus vesdavo M. Petrauskas, St. Šimkus, Tallat-Kelpša. Režisuodavo A. Žilinskas, K. Glinskis ir J. Vaičkus. Ši Draugija irgi teigiamai veikė savo narius, palaikydama juose lietuvybės dvasią, nors pradžioje veikimo kai kurių narių būdavo ir keliamas kalbos klausimas. Pav., P. Dobkevičius reikalaudavo oficialės rusų kalbos viešuose posėdžiuose, bet pritarimo nerasdavo. Nerado pritarimo ir kiti, kuriems lengviau buvo kalbėti rusiškai, kaip lietuviškai. Studentija, žinoma, tuo metu buvo radikali ir nusistačiusi prieš rusų vyriausybę, bekovodama dėl lietuvių tautos teisių. Iš jos išėję ir baigę mokslus, stodavo į kitas draugijas, kur tęsdavo savo pradėtą studentavimo metu kovą.

Reikia išskirti studentų medikų grupę, kuri 1904 metais, Vl. Nagevičiaus iniciatyva, sukūrė draugiją korporacijos pamatais „Fraternitas Lithuanica“. Karo medicinos akademijos keli studentai — Vl. Nagevičius, Oželis, Matulionis, Plepys, Galvela, Stančius, Sližys ir k. — nepasitenkinę anos didžiulės Studentų Draugijos veikla, įsteigė savo specialę, tiktai studentų medikų, draugiją. Bet tai nebuvo draugija specialiai medicinos reikalams. Ši Draugija dėjo pamatan savitarpį susiartinimą, sustiprinimą lietuvių dvasios, apsišvietimą ir išauklėjimą. Ji visuomet išsiskirdavo iš kitų draugijų savo nepartyviškumu ir tolerancija politiniais klausimais. Ji auklėjo pirmiausia žmogų, gerą ir dorą lietuvį, džentelmeną apsiėjime ir pasiryžusį darbuotis, šiems dėsniams įgyvendinti lietuviuose. „Fraternitas Lithuanica“ dažnai kviesdavo mūsų politikos vyrus daryti jiems pranešimų įvairiais aktualiais klausimais. Čia galėjai sutikti prof. kun. Pr. Būčį, A. Bulotą, M. Yčą, N. Januškevičių ir k.

Ši Draugija, persikėlusi nepriklausomon Lietuvon, suskilo į dvi korporacijas — į gydytojų ir V. D. U. studentų medikus. Dabar jos nariai palaiko glaudžius ryšius, kaip tarp savęs, taip ir su visa mūsų visuomene*).

Ir štai, kai iškilo karas, Petrapilio lietuvių kolonija jau turėjo gana jėgų, kad galėtų stoti į pagalbą nukentėjusiems nuo karo savo tautiečiams. Pirmosios bangos užplūdo lietuvių darbininkų, kurie buvo karo užtikti Prūsuose bedirbant pas Vokietijos ūkininkus. Nutrūkus susisiekimui, iš Rytprūsių jie buvo priversti aplinkui, per Švediją ir Suomiją, grįžti

---

*) Žiūr. plačiau gen. Vl. Nagevičiaus „Fraternitas Lithuanica“ Karo Archyve, VI t., 1935 m. Kaunas.

į savo tėvynę. Išvaryti be jokių lėšų, jie grįždavo švedų labdaringųjų organizacijų teikiama pagalba. Atsidūrę Petrapilyje, jie buvo reikalingi tolimesnio globojimo.

Tam reikalui 1914-VIII-7 d. buvo sudarytas komitetas, į kurį įėjo po du narius nuo kiekvienos draugijos. Nuo Mažturčių draugijos Juozapaitis ir Strazdas, nuo Savitarpiečių Musteikis ir Bruckus, nuo Labdarių V. Matulaitis ir kun. Senkus. Ad hoc buvo mano išrūpintas iš vyriausybės leidimas, ir komitetas ėmė gana aktingai darbuotis. Ir čia daugiausia pasidarbuota to nenuilstamo veikėjo Juozapaičio. Jis, pritraukęs daugiau veiklių asmenų ir suorganizavęs Suomių geležinkelio stotyje nuolatinį komiteto skyrių, pasitikdavo begrįžtančius mūsų žmones, nurodydavo jiems, kur sustoti, aprūpindavo valgiu bei drabužiais ir sušelpdavo pinigais kelionei į Lietuvą, o tiems, kurie norėdavo pasilikti, padėdavo surasti darbo.

Kiek vėliau komitetui teko jau praplėsti savo veikimą ir padėti tiems nukentėjusiems, kurie ėmė važiuoti į Petrapilį iš Lietuvos, bėgdami nuo vokiečių armijos užgriuvimo. Čia jau buvo reikalinga daugiau lėšų ir didesnės organizacijos. Tada mūsų buvo sukurta Petrapilio Draugija dėl karo nukentėjusiems šelpti. Šios draugijos pirmininku buvo išrinktas Valstybės Dumos narys kun. J. Laukaitis, vicepirmininkais adv. A. Spurga ir M. Yčas, sekretorium energingas, darbštus ir šiam darbui pasišventęs P. Končius, nariais adv. G. Liutkevičius, A. Purėnas, Č. Petraškevičius, G. Feterauskas, O. Rakštienė (Kairiūkštienė), kun. Senkus, prof. B. Čėsnys, Juozapaitis, Strazdas, Musteikis, Bručkus ir kiti. Reikalų vedėju buvo Kentra.

Pradžioje, iki 1915 metų rudenio, kol pabėgėliai gausesnėmis masėmis neplūdo, šis komitetas darbavosi be didesnių jėgų įtempimo. Bet vėliau ši organizacija savo veikimą išplėtė, nes jos statute veikimo plotas buvo pažymėtas — visa Rusija, tai įkūrė savo skyrių dar ir Mohileve.

Vienu metu buvo bemanyta, šios organizacijos statutu pasinaudojus, ją paversti lietuvių centrine šelpimo reikalams įstaiga. Bet šis sumanymas nebuvo įgyvendintas, nes joje buvo giliai įleidusios šaknis partinės rietenos, nuo kurių negreitai pavyko atsipalaiduoti. Bet vis dėlto šiai draugijai teko nuveikti didelį darbą, šelpiant pabėgėlius ir leidžiant į mokslus jaunuomenę.

Vėliau, jos valdybai besikeičiant, pirmininku buvo prof. B. Čėsnys, vicepirmininku A. Spurga ir G. Liutkevičius. Lėšas gaudavo iš Tatjanos komiteto ir vyriausybės betarpiškai.

XI

KITŲ ORGANIZACIJŲ ŠELPIMO DARBAS

Rygos lietuvių komitetas. — Kijevo lietuvių veikla. — Smolensko komitetas. — Obivatelių komitetas ir jo vaidmuo. — Lietuvių šelpimo organizacijos ir gubernatorius P. V. Veriovkinas. — Agronomas Aleksandras Stulginskis

Nuo pat karo pradžios Rygos lietuviai labai sujudo rūpintis karo aukomis, visų pirma į karą pašauktųjų šeimynomis.

Dviem mėnesiams praslinkus nuo karo pradžios, Rygos lietuvių draugijos, vyresnybei leidus, 1914 m. rugsėjo 17 d. sušaukė steigiamąjį susirinkimą — Rygos Lietuvių Komiteto karan pašauktųjų šeimynoms šelpti. Tas pats komitetas vėliau, būtent 1915 m. balandžio 19 d., gavo vyresnybės leidimą apskritai karo aukas šelpti — ne vien karan pašauktųjų šeimynas, bet ir pabėgėlius.

Rygos Lietuvių Komitetas pradėjo savo darbą pinigų ir drabužių rinkliava. Netrukus paskyrė per mėnesį 2 dienas išdavinėti pašalpas jų reikalingoms karan pašauktųjų šeimynoms, nuo 1 iki 3 rub. mėnesiui. Komiteto nariai, o ypač įgaliotiniai lietuviai studentai, lankėsi pas reikalaujančius pašalpos. Ko-

mitetas taip pat lankė ir rūpinosi sužeistaisiais lietuviais kareiviais, gulinčiais vietos ligoninėse.

Rygos Lietuvių Komitetas dalyvavo tam kartui susidariusiame jungtiniame komitete, kuriame buvo visų Rygos šelpimo komitetų atstovų. Šis jungtinis komitetas, vardu „Ryga — Kareiviams ir Lenkijai", buvo sudarytas rinkti aukas pinigais ir drabužiais 1914 m. lapkričio 14, 15 ir 16 d. Per visas tas tris dienas nuo Lietuvių Komiteto rinkliavoje dalyvavo kelios mūsų inteligentės ponios rajonų priveizdėtojomis ir apie 100 abiejų lyčių lietuvių rinkėjų.

Ligi 1914 m. pabaigos Lietuvių Komiteto jau buvo surinkta savo kason 1.239 rub. Pašalpos buvo išduota 430 šeimynų arti 900 rub. Po Naujųjų Metų pašalpos reikalingų skaičius vis didėjo, ir Komiteto nariai rūpinosi kokiuo nors būdu gauti daugiau lėšų. 1915 m. sausio mėn. 29 d., dalyvaujant 7 vietos lietuvių draugijoms, buvo sutaisytas Latvių teatre mūsų Komiteto naudai didelis lietuvių patriotinis vakaras. Vaidino 4 veiksmų tragediją „Kęstutis" ir dainavo „Kanklių" draugijos choras bei solistai.

Komitetas savo siaurokose ribose darbavosi gerai, kol vėlesni karo įvykiai tas ribas daugiau išplėtė, būtent, kol atsirado nauja šelpiamųjų kategorija — pabėgėliai. Tada ir aukos ėmė žymiai daugiau plaukti. Pirmoji didelė karo pabėgėlių partija iš Lietuvos atvyko į Rygą traukiniais balandžio 17 d. Atrodė jie neapsakomai nelaimingi. Bėgo, kol galėjo, nežinodami, kur atsidurs ir kur prisiglaus.

Ilgai gal būtų laukę stotyje, nežinodami nė kur galvų priglausti, kad ne Rygos Lietuvių Komitetas ir vietos lietuviai, kurie ūmai šoko pabėgėlių šelpti ir globoti. Balandžio 18 d. atvyko dar daugiau pabėgėlių, šį kartą jau ir važiuotų. Kai kuriose Rygos vie-

tose, o ypač aplink „Rygos Garso“ salę, pasidarė tikra mugė. Atsirado didis reikalas — paimti globon labai daug pabėgėlių iš tolimiausio Žemaičių pasienio: nuo Naumiesčio, Švėkšnos, Tauragės ir kitų vietų ir taip pat nuo Šiaulių, Joniškio, Pašvitinio ir k. Kiek vėliau atvyko dar iš Liepojos, Mintaujos ir kitų Latvijos vietų.

Gavus pakvietimą dalyvauti visų Rygos Šelpimo Komitetų posėdyje pas Vidžemio gubernatorių balandžio 23 d., lietuviai padarė savo darbų apyskaitą, suskaitė pabėgėlius ir nusiuntė įgaliotiniu kun. J. Tumą. Paaiškėjo, kad Lietuvių Komiteto jau globojama 1.140 žmonių ir 300 turima dar apgyvendinti. Iš viso tat — 1.440. Jiems buvo paskirta 18 vietų gyventi ir valgyti: Liet. švietimo dr. „Žvaigždės“ 6 mokyklų butai, „Pašalpos“ mokyklos butas, „Rygos Garso“ salė, Zitininkių butas, A. Šimoliūno namai, Kat. Labdarių prieglaudos butas, keli miesto trobesiai ir kiti. Arklių buvo priimta į tvartus 200. Tokių jungtinių posėdžių pas gubernatorių buvo labai daug, ir ten visuomet dalyvavo ir Lietuvių Komiteto atstovas. „Rygos Garso“ redakcijoje buvo centras, iš kur buvo skirstomi pabėgėliai į vietas. Be to, nemaža pabėgėlių — mokinių, mokytojų ir kitokių — laikė pas save kai kurie vietos liet. inteligentai, labdariai ir kiti.

Rygos Liet. Komitetas davė pabėgėliams valgyti po 2 sykius per dieną, skiriant žmogui po 15 kap. dienai, padėjo surasti darbo, vietų, išrūpinti pasus, paliudijimus, norintiems išvažiuoti — nemokamą kelią, davinėjo pinigų kelionei, dalijo drabužius, avalinę, baltinius, teikė gydytojo pagalbą ir t. t.

Gegužės 30 d. Lietuvių Komitetas dalyvavo trijų dienų rinkliavoje didž. kunigaikštytės Tatjanos

komiteto naudai, pristatęs tai dienai virš 150 rinkėjų miesto gatvėse, kelius rajonų prievaizdas ir vakare Vermano sode parūpinęs lietuvių „Kanklių“ draugijos chorą, kompoz. Kačanausko vedamą.

Per visą laiką Rygos Lietuvių Komitetas sušelpė nemaža karan pašauktųjų šeimynų, išleidęs tam reikalui arti 3.000 rublių bei priglaudęs virš 4.000 pabėgėlių, ir išdavė tam tikslui ne mažiau kaip 10.000 iš šviesiosios lietuvių jaunuomenės su skardinėlėmis rub. Pabėgėliai, galį dirbti darbą, ilgai nepabūdavo: jie gaudavo toliau važiuoti arba gaudavo čia pat vietas; paskutiniu laiku paimta nemaža net karo kasyklosna. Komiteto globoje beliko veik vienos silpnasveikatės bei sergančios moterys su mažais kūdikiais, kiek daugiau kaip 100 žmonių.

Kiti vietos komitetai per savo prieglaudas praleido apie 6.000 liet. pabėgėlių. Tat manoma, jog per Rygą perėjo apie 10.000 lietuvių pabėgėlių, o dar nežinia, kiek pravažiavo pro šalį, kuriems nebuvo leista apsistoti Rygoje. Prie to skaičiaus dar reiktų pridėti iš Latvijos pabėgėliai, kurių vėlesniais laikais begalės plaukė pro Rygą į Rusijos gilumą ir kuriems nebuvo leidžiama apsigyventi bei apsistoti Rygoje.

Lietuvių Komiteto lėšos susidarė visų pirma iš smulkių aukų, suneštų daugiausia geros širdies tautiečių, iš vakaro, iš atiduoto Komitetui gryno dienos pelno iš liet. Stukio kinematografo, 1.000 rub. iš Slavų komiteto, iš jo surinktųjų per padarytą miesto gatvėse rinkliavą, 1.000 rub. pašalpos iš Rygos miesto valdybos, 1.000 rub., gautų iš Pabaltijo gubernijų įgaliotinio Kibarto, 500 rub. iš Rygos Lietuvių Pašalpos Draugijos, 500 rub. iš Latvių Ūkininkų Ekonominės Draugijos, 500 rub. Ekonom. Namų Sta-

tytojų draugijos, 300 rub. Vilniaus Centr. Komiteto ir kitų aukų, skaitant nuo 5 kap. iki 100 rub. Buvo aukota 25 - 50 rublinėmis ir šimtarublinėmis, kaip antai: kun. kleb. Pr. Strakšas, grovas V. Zubovas davė po 200 rub., A. Biliūnas — 50 rub. ir t. t. Visų aukotojų ir nesuskaitysi. Visos aukos buvo skelbtos savo laiku „Rygos Garse". Birželio mėn. Rygos Lietuvių Komitetas kreipėsi į D. K. Tatjanos komitetą, prašydamas pašalpos 5.000 rublių. Prašymas buvo ištesėtas ir pinigai atsiųsti gubernatoriaus vardu. Lietuvių Komitetui teko iš jų 3.100 rub. Viso labo Rygos Lietuvių Komitetas su vargu suėmė apie 13.000 rublių. Gauta buvo kiek aukų ir drabužiais.

Rygos Lietuvių Komitetas vilko milžinišką darbą. Nesvyruojant galima sakyti, kad daugiausia pasidarbavo Komiteto pirmininkas, lietuvių atstovas miesto dumoje K. Vizbaras (jis ir vyriausias Komiteto įsteigėjas), Komiteto sekretorius Š. Virkutis, kasininkas T. Žilevičius ir kiti valdybos nariai, bet patį didįjį ir sunkųjį darbą vilko L. Komiteto pabėgėlių skyriaus prievaizdas, „Rygos Garso" redaktorius, kun. J. Tumas. Jis dirbo tikrai pabėgėlių reikalams atsidavęs. Jam teko vaikščioti pas gubernatorių ir landžioti po visas akis spirginamąsias vietas, visur prašant Komitetui aukų, o kiek dar vargo ir rūpesčio su pačiais pabėgėliais. Apie liepos 20 d. karo aplinkybės iškėlė iš Rygos beveik visus kitus visuomenės darbininkus, tada kun. Tumas dirbo vienas už visus. Daug pasidarbavo J. Linartienė, Virkutienė, „Žvaigždės" 6 mokyklų lietuvės mokytojos, lietuviai studentai, taip pat J. Linartas, Pr. Gedvila, J. Motiejūnas-Valevičius, V. Skardinskas, Mackevičius ir daug kitų.

Be minėtojo Komiteto, darbavosi ir kitos Rygos lietuvių draugijos ir organizacijos. Lietuvių Pašalpos Draugija, kuri turėjo apie 1.000 narių, šelpė karan pašauktųjų savo narių šeimynas. Apie pavasarį „Žvaigždės“ mokyklų ir „Pašalpos“ mokyklos mokiniai, mokytojai ir mokinių tėvai, sudėję dovanų, pasiuntė Velykų šventėms kareiviams į veikiančiąją armiją, nuo kurių buvo gauta daug padėkos laiškų. 1915 m. kovo 7 d. muzikos-dainų draugija „Kanklės“ kėlė vakarą-koncertą Vilniaus Centr. Lietuvių Komiteto naudai.

*

Iki didžiojo karo didesnį vaidmenį vaidino Kijevo lietuvių tarpe universiteto ir politechnikos instituto lietuviai studentai.

1915 metų rudenį, atsiradus Kijeve pabėgėlių iš Lietuvos, jais ėmė rūpintis Centr. Komiteto įgaliotinis stud. S. Čiurlionis. 1916 m. įsikūrė čia Liet. Centr. Komiteto nukent. dėl karo šelpti Kijevo skyrius. Jo pirmąją valdybą sudarė: inž. J. Jankevičius (pirm.), Kalvelis, J. Dailidė, Petravičius, karin. Baltrėnas, inž. Kosarskis ir k. Skyriuje uoliai darbavosi studentija. Skyrius globojo kelis šimtus tremtinių Kijevo mieste ir keliose vietose provincijoje. Buvo išlaikoma prieglauda ir mokykla. Labiau nuvargusieji buvo šelpiami pinigais ir drabužiais; sveikiems parūpinta darbo. Lėšos buvo gaunamos iš Centr. K-to ir Kijevo Tatjanos komiteto skyriaus.

Po 1917 m. rusų revoliucijos Kijevo lietuvių negausi kolonija dar susiskaldė. Dauguma lietuvių įkūrė „Kijevo Lietuvių Tautos Tarybą“, dalis gi, proviz. Jonuškio vadovaujama, bolševikų pavyzdžiu—„Valstiečių ir darbininkų tarybą“. Lietuvių Tautos Tarybos valdybą sudarė: J. Jankevičius, Kalvelis, J. Sruo-

ga, J. Dailidė ir k. Ji ir toliau tęsė C. K. skyriaus darbą, reprezentavo lietuvių reikalus prie Ukrainos valdžios, kuri dažnai kaiteliojosi, ir ieškojo kontakto su kit. lietuvių organizacijomis Ukrainoje.

1917 m. rugsėjo mėn. Kijeve įvyko Rusijos tautų suvažiavimas. Lietuvių tautai atvyko atstovauti kun. J. Tumas, prof. Voldemaras, A. Tumėnas, inž. Bielskis ir k. Kijevo Lietuvių Tautos Tarybai atstovavo inž. J. Jankevičius.

1918 m. apie gegužės mėn. Kijevo L. Tautos Tarybos iniciatyva, kitų miestų taryboms pritariant, buvo sušauktas Ukrainos lietuvių organizacijų atstovų suvažiavimas. Dalyvavo atstovai iš Odesos, Charkovo, Poltavos, Rostovo ant Dono, Rovno lietuvių batalijono ir kt. vietų. Suvažiavimas, be kitų savo nutarimų, išrinko „Ukrainos Lietuvių Tautos Tarybą", kuriai pavedė atstovauti Lietuvos reikalus Ukrainoje.

Iš „Ukrainos Lietuvių Tautos Tarybos" darbų tektų gal paminėti šie: Rovno batalijono vadu, vietoje atsisakiusio Čarneckio, paskyrė kar. Adamkavičių. Tam pačiam Rovno batalijonui savo lėšomis ir rūpesčiu paruošė ir įteikė trispalvę vėliavą su išsiūta Vytimi (dabar ji yra Karo Muziejuje Kaune). Išgavo iš tuo laiku buvusios Skoropadskio vyriausybės pripažinimą lietuviams Lietuvos piletybės ir išdavinėjo lietuviams specialius asmens liudijimus, kurie atstojo jiems pasus. Dėl to lietuviai nebuvo ukrainiečių mobilizuojami ir imami į kariuomenę. Taryba įėjo į kontaktą su Valstybės Taryba Vilniuje. 1918 m. rugpiūčio m. J. Jankevičius važinėjo į Vilnių ir informavo ją apie lietuvių dalykų stovį Ukrainoje. M. Yčui į Kijevą atsilankius birželio mėnesį 1918 m., Valstybės Taryba paskyrė savo įgaliotiniu Kijeve J. Jankevičių.

Vokiečiams 1918 m. okupavus Ukrainą, Taryba

ėmė rūpintis lietuvių grąžinimu į Lietuvą. Šis darbas ėjo gana sunkiai, nes valdžioms Ukrainoje nuolat keičiantis, sunku buvo turėti reikalingos pastovios paramos iš vietos valdžios organų, nes vokiečių įstaigos nepalankiai respektavo tautinius komitetus ir organizacijas, be to, dar trūko ir lėšų. Tačiau, nežiūrint visų sunkumų, iš Kijevo ir iš kitų vietų tremtiniai 1918 m. vasarą ir rudenį buvo keliais ešelonais, organizuotai, išsiųsti į Lietuvą. Tarp kitko generolas Žukauskas, Merkys ir kiti karininkai lietuviai, Tarybai padedant, buvo aprūpinti reikalingomis Ukrainos valdžios organų vizomis ir išleisti į Lietuvą.

1919 m. sausio mėn. po trijų savaičių sunkiosios artilerijos apšaudymo, Kijevą paėmė bolševikai. Bolševikų valdžiai įsikūrus Ukrainoje, Lietuvių Tautos Taryba priversta buvo savo veikimą sustabdyti. Jos vietą užėmė anksčiau buvusi embrionaliniame stovyje „Darbininkų ir valstiečių taryba", vadovaujama ekscentriškai nusiteikusio prov. Jonuškio ir kitų bolševikuojančių asmenų.

Po taikos sutarties su Sovietų Rusija Lietuvos valdžios įgaliotiniu Kijevo rajonui tremtiniams ir optantams grąžinti buvo paskirtas rusų kariuomenės karin. Baltrėnas ir Kalvelis. Jie organizavo paskutinį tremtinių ešeloną ir su juo 1921 m. taip pat sugrįžo į Lietuvą.

*

Tarp kitų lietuvių šelpimo organizacijų, išsklaidytų po visą Rusiją, verta dar paminėti ir Smolensko lietuvių komitetą nuo karo nukentėjusiems šelpti. Smolensko miestas buvo toks punktas, pro kurį daugiausia lietuvių tremtinių pravažiuodavo. Dalis jų čia ir pasilikdavo, tikėdamiesi, karui pasibaigus, iš čionai greičiau į tėvynę sugrįžti. Smolenske buvo ir lie-

tuvių dirbtuvių, kuriose mūs žmonės greičiau galėdavo gauti darbo. Čionai buvo atgabentas iš Vilniaus lietuvių „Vilijos“ fabrikas, kuriam vadovavo J. Jesaitis (dabar Kauno notaras); fabriko visa administracija buvo lietuviai. Todėl čia ir buvo nemažas lietuvių pabėgėlių būrys susitelkęs. Smolensko lietuvių komiteto žinioje jų buvo apie 1500 žmonių. Komiteto valdybą sudarė: įgaliotinis P. Matulionis, d-ras Radzvickas, I. Moigis, El. Baronienė, K. Baronas ir kun. B. Baronas. Šių inteligentų lietuvių daugumas jau nuo seniau buvo Smolenske apsigyvenę*).

Obivatelių komitetas

Lenkuose karo pradžioje ėmė visur kurtis vadinamieji Obivatelių komitetai (Piliečių komitetai). Jų tikslas buvo tiekti pašalpas nuo karo nukentėjusiems, atbėgusiems iš karo zonos į tolimesnes nuo kovų vietas. Be to, rusų valdžiai išsikrausčius, o vokiečiams dar neužėjus, jie turėjo tose vietose palaikyti tvarką ir atstovauti vietos gyventojus priešo armijai tą kraštą okupavus.

Panašūs Obivatelių komitetai susikūrė ir Suvalkų gubernijoje. Kadangi „obywatel“ reiškė šiame krašte dvarininką, o dvarininkai buvo sulenkėję, tai ir komitetai įgavo specifinį kaipo lenkiškos organizacijos pobūdį.

Lenkai į Lietuvių Komitetą šnairavo ir vadino jį „separatka“, aukų jam nedavė ir nepalaikė jo naudingo kraštui darbo. Vilniaus miestas, kada jame jau buvo keli tūkstančiai pabėgėlių ir trūko lėšų jiems šelpti, tuo pačiu metu paaukojo Varšuvai nukentėju-

---

*) Viena didžiausių lietuvių pabėgėlių koncentravimosi vieta buvo Maskva. Apie jų šelpimą ir naudingą veiklą parašysime IV „Atsiminimų“ tome. *M. Y.*

siems šelpti 10.000 rublių. Vilnių pasekė Šiaulių miesto valdyba, irgi aukodama kelis tūkstančius rublių Varšuvai, lyg ir demonstruodama, kad jai esą artimesni lenkai, negu nukentėję nuo karo lietuviai.

Nežiūrint Obivatelių komitetų specifinio lenkų pobūdžio ir jų vadų antagonistinių į lietuvius pažiūrų, tūla mūsų visuomenės dalis ėmė prie jų šlietis. 1915 m. vasaros gale, kada buvo laukta vokiečių Vilniuje, lenkų tautybės dvarininkai, tikslu pademonstruoti Lietuvos solidarumą Lenkijai, suorganizavo tokius pat komitetus Kauno ir Vilniaus gubernijose.

Kaip Lietuvos visuomenė buvo nustebusi, kada išvydo savo kairiąją spaudą, liaudininkus, kurie skelbė savo Komitetui baikotą tik dėl to, kad šio sąstatas nesąs pakankamai demokratiškas, tame Obivatelių komitete dalyvaujant. Gana paminėjus, kad šioje garbingoje „demokratiškoje" kompanijoje šalia Meištavičiaus, Kognovickio, Krasovskio ir kitų endekų sėdėjo adv. J. Vileišis, dr. J. Šaulys, kuris net važinėjo į Stockholmą Obivatelių komiteto deleguojamas, M. Sleževičius, atst. Pr. Keinys ir kiti „čysto" demokratiško kraujo žmonės.

Šis komitetas, persikėlęs į Rusiją, stengėsi nuduoti visų tautų organizaciją ir prašė kunigaikštytės Tatjanos komitetą skirti jam lėšų. Čia aš iškėliau klausimą dėl dalyvavimo jame lietuvių ir pasiūliau Obivatelių komiteto prašymo nesvarstyti, kol šis reikalas nebus sutvarkytas. Tatjanos komitetas nuo lėšų skyrimo Obivatelių komitetui susilaikė. Tuo tarpu, kunigaikščiui J. S. Vasilčikovui tarpininkaujant, ėjo lenkų derybos su mumis, bet kai paaiškėjo, kad lenkai norį jame dominuoti, pasiremdami ne gyventojų skaičiumi, bet pagal jų elemento svarbą Lietuvoje (po kulturnomu etavo elementa značeniju v kraje), tai lie-

tuviai, o taip pat žydų ir rusų atstovai, atsisakė į jį įeiti. Tada ir M. Sleževičius su Pr. Keiniu iš jo išstojo. Apie šias lenkų su mumis tarybas plačiau buvo mano nušviesta „Lietuvos Balse“ 1916 m. vasario 18 d.

Petrapilis, vasario18 d.

Šiuo sunkiu metu, kada liejasi mūsų brolių kraujas, kada mūsų tėvynę ištiko didžiausia nelaimė, rodos, nebūtų vietos gvildyti mūsų vidujiniams santykiams su lenkais. Bet, deja, aplinkybių spiriami, negalime palikti nepažymėję kai kurių apsireiškimų. Lenkai, mūsų krašte savo pozicijas tvirtindami, dar prieš karą galando dantį, norėdami mumyse matyti tiktai žalią medžiagą savo lyg kultūros tikslams. Vyriausiam karo vadui paskelbus į lenkus atsišaukimą, jie pasijuto dar didesniais mūsų krašto šeimininkais, tikėdamies sudarysią iš Lenkijos ir Lietuvos vienetą. Pasinaudodami gera proga sudarė Suvalkų gubernijoje Obivatelių komitetą, į kurį nerado reikalo pakviesti prideramą skaičių lietuvių, nors šioje gubernijoje žymi dauguma — lietuviai.

Pernai vasarą, keliantis iš Vilniaus, vėl sudarė taip vadinamą „obivatelių“ Kauno ir Vilniaus komitetą. Dumos narys G. Svencickis išgavo rugsėjo 2 d. iš vyriausybės leidimą sudaryti tą komitetą su labai plačiomis teisėmis. Jo įstatais įsteigėjas, būtent Svencickis, kviečia į steigiamąjį susirinkimą žmones, kuriais pasitiki visuomenė, ir tas susirinkimas renkasi du trečdaliu komiteto narių. Pagaliau taip sudarytas komitetas pasikviečia dar likusįjį vieną trečdalį savo nuožiūra.

Gruodžio mėnesį buvo sušauktas steigiamasis susirinkimas beveik iš vienų lenkų ir keleto rusų komitetui išrinkti. Nuostabu, kad lenkai, steigdami Lietuvos „obivatelių“ komitetą, nesurado lietuvių, kuriais pasitikėtų visuomenė, ir nė vieno nepasikvietė, tarydamies patys vieni šeimininkausią mūsų krašte, prisitraukę tik matomajam patogumui keletą rusų. Taip pat nerado kviestinais nei žydų, nei gudų.

Dar sausio mėnesio pradžioje šis komitetas kreipėsi į Tatjanos komitetą, prašydamas 20.000 rub. kas mėnuo

pašalpos. Tada Tatjanos komiteto narys M. Yčas paklausė, kas tą komitetą sudaro, kiek jame yra lietuvių, žydų ir kitų tautų. Komiteto įsteigėjas Svencickis nurodė, kad esą du lietuviai: Keinys ir Cijūnėlis.

Kiek jame yra lenkų ir kiek kitų atstovų, jis nutylėjo. Todėl M. Yčas pasiūlė pašalpos paskyrimo klausimo nesvarstyti, kol nebus užtenkamai žinių ir kol nebus garantuota, kad komitetas, kuris sudaro teritorijalę organizaciją, bus sudarytas iš visų tautų atstovų.

Taip dalykams virtus, lenkai ėmė vesti su lietuviais derybas, gaudydami ir kviesdami pas save tai vieną, tai kitą visuomenės darbuotoją, norėdami pridengti tą vienašališką komiteto sąstatą.

Tuo tarpu atsisako komitete dalyvauti atstovas P. Keinys ir savo laiške nurodo atsisakymo priežastis. Jis reikalavo, kad komitetas būtų sudarytas remiantis teisingumo principo ir dedant į pamatą kaip tautinius, taip ir luominius krašto reikalus.

Paskiau, po Keinio, gauna pakvietimą ir adv. Petraškevičius, kuris šiam klausimui apsvarstyti pasišaukia lietuvių visuomenės darbininkų būrį. Tuose pasitarimuose pripažinta, kad atstovas Keinys pasielgė teisingai, ir susirinkimas išdirba atsakymą-rezoliuciją, kurioje nurodo „obivatelių" komitetui, kad lietuviai, laikydami labai svarbiu dalyku sudarymą komiteto panašiomis plačiomis teisėmis, galėsią į jį įeiti nariais tik tada, kada bus duota mums tinkama atstovybė ir kada visas komitetas bus reorganizuotas taip, kad būtų patenkinti teisingi gyventojų daugumos reikalai — visoms krašto tautoms turėti komitete tinkamą atstovybę.

Šis ilgokas, puikiai visą dalyką nušviečiąs, raštas vasario 12 d. buvo ištisai išspausdintas rusų dienraštyje „Rieč".

Užuot atsakius raštu, „obivatelių" komitetas delegavo Dumos narį Račkauskį (lenką-endeką) ir Krasovskį (rusą) vesti derybų su Lietuvių Centralinio Komiteto pirmininku M. Yču. Tos derybos įvyko vasario mėn. 15 d. V. Dumoje. Čia delegatai padarė lietuviams aiškių pasiūlymų. Girdi, mes pripažįstame, kad komitetas negerai

esąs sudarytas ir kad lietuvių, žydų ir gudų reikią išrinkti, bet nesutinkame, kad lietuvių būtų dauguma.

Prie skaitmenų priėjus, delegatai pasiūlė tokią tvarką: dabar komitete esą 17 žmonių: 4 rusai, 12 lenkų, 1 lietuvis (M. Sleževičius), taigi sutinką jie duoti lietuviams dar 7, žydams 2, gudams 1 ir rusams 1. Yčas nurodė, kad ir tokiu pasiūlymu vargu ar lietuviai panorės toliau tartis. Tada delegatai pasakė, kad vargais negalais Obivatelių komitetas duosiąs lietuviams dar dvi vietas, bet savo narių, jau esamųjų komitete, nesutiksiąs paleisti. Tuo būdu komitete lenkų būtų 12, o lietuvių tik 10. M. Yčo buvo pastebėta, jog komiteto pamate jau kaip ir būtų dedamas daugumos atstovybės mastas, tad, pasiūlymą priėmus, tuo pačiu lietuviai kaip ir pripažintų lenkų daugumą Lietuvoje, ko jokiu būdu negalima būtų ilgainiui pateisinti: lietuviai niekuomet nesutiksią, kad Lietuvoje šeimininkautų maža sulenkėjusių dvarininkų saujelė; todėl abejotina, ar lietuviai sutiksią darbuotis tokiame komitete, kuriame lenkų dauguma.

Tarybos tuo pasibaigė, kad M. Yčas pasižadėjo pranešti lietuvių visuomenės veikėjų būreliui apie Obivatelių komiteto pasiūlymus ir duoti jiems atsakymą.

Tas konkuravimas šelpimo srityje mūsų su Obivatelių komitetais Suvalkijoje buvo jau pat pradžioje karo. Kaip jau anksčiau buvau rašęs, Suvalkų gubernatorius Kiprijanovas simpatizavo lenkams ir visuomet jų reikalus palaikydavo.

*

Kas kita Vilniaus gubernatorius P. Vl. Veriovkinas. Išbuvęs aštuonerius metus Kauno gubernatorium, jis buvo jau susigyvenęs su lietuviais, ir karo metu jis nedvejojamai mūsų organizacijas paremdavo.

Būdamas Vilniuje, jis lietuviams buvo irgi labai palankus, nuolatos palaikydavo glaudžius santykius su d-ru Basanavičium, Vileišiais, D. Malinauskiu, Žmuidzinavičium ir kitais. Lietuvių prašymai būdavo

visuomet išklausomi su didžiausia užuojauta. Lenkų lietuvių ginčuose jis nedvejodamas visuomet stodavo mūsų pusėje.

Man, kaip V. Dumos atstovui, teko turėti daug reikalų su Vilniaus gubernatorium. Ypač karo metu teko daug darbuotis nukentėjusiems dėl karo šelpti. Jis niekad nesidangstydavo biurokratinėmis priemonėmis, bet žiūrėdavo paties reikalo ir tenkindavo, kur tik galėdamas. Vieną kartą Lietuvių C. Komitetui reikėjo skubiai gauti gubernatoriaus leidimas. Nuėjome mudu su A. Smetona. Gubernatoriaus neradome namie. Išėjome ir pro katedrą einant sutinkame Veriovkiną važiuojantį vežime. Čia jį sustabdėme, ir jis uždėjo ant mūsų prašymo rezoliuciją, ir visas reikalas buvo atliktas vienu momentu. Kai atvyko A. B. Neidgartas, did. kun. Tatjanos komiteto pirmininkas, steigti Vilniuje skyriaus — Veriovkinas pirmiausiai pakvietė lietuvių atstovus pasitarti ir vėliau, jo pritarimu, iš asignuotų pirmųjų Vilniui 15.000 rublių buvo suteikta Lietuvių Komitetui 10.000 rublių mėnesinės pašalpos. 1915 metų per Velykas Liet. C. Komitetas, norėdamas suteikti progos pabėgėliams Vilniuje atlikti rekolekcijas savo gimta kalba, kreipėsi į vyskupijos valdytoją kan. Michalkevičių, prašydamas leisti bažnyčiose lietuvių kalba pamaldas. Bet leidimo negavo ir kai kuriuos Komiteto narius kunigus suspendavo. Į tai įsikišo tikybų departamentas, kuris gubernatoriaus padedamas privertė teisingus lietuvių reikalavimus patenkinti.

Metinėse apyskaitose carui jis išdėstydavo reikalingumą palaikyti Lietuvoje teisingus ir teisėtus lietuvių reikalavimus, duoti vietos lietuviams administracijoje, leisti pirkti žemės ir t. t. Kadangi jis buvo įtakingas pas carą, tai jam pasisekdavo šia kryptimi

surasti daugiau priemonių, negu kitam jo vietoje esant. Be kitų, jis yra davęs vietas dabartiniam mūsų premjerui J. Tūbeliui ir buv. prezidentui A. Stulginskiui.

1915 m. pas mane į V. Dumą buvo atėjęs vyras, kurio aš niekad prieš tai nebuvau matęs. Padavė kortelę, kur buvo užrašyta: „Agronomas Aleksandras Stulginskis". Jis sakėsi baigęs užsieny agronomijos mokslus, norėjęs gauti vietą Lietuvoje, bet jam buvę atsakyta.

— Ar tamsta buvai pas Vilniaus gubernatorių užėjęs?

— Taip. Bet jis man vietos nedavė. Aš dabar turėsiu į Volyniaus kraštą važiuoti, gal ten rasiu sau darbo. Užėjau pas tamstą pasisakyti, kad aš viską išbandžiau, ir dabar esu priverstas, negavęs vietos, svetur keliauti.

— Nesiskubink tamsta išvažiuoti. Aš dar pamėginsiu už tamstą paprašyti gubernatorių Veriovkiną, jis kaip tik yra atvykęs, ir aš jį mačiau iš ryto.

Nueinu pas Veriovkiną.

— Piotr Vladimirovič, — čia yra toks vyras, agronomas, kuris pas tamstą esąs buvęs ir negavęs vietos.

— Kas toks?

— Ponas Stulginskis.

— Da, on u menia byl. No razve on ne poliak?

— Aš jo nepažįstu, mačiau tik vieną kartą, bet kadangi jis kreipėsi į mane — lietuvių atstovą, o ne į lenką, tai manyčiau, kad jis lietuvis.

— Gerai. Paprašyk, kad jis pas mane užeitų su tamstos rekomendacija, ir aš jį paskirsiu Trakų apskrities agronomu. — Ir savo žodį ištesėjo.

Šis vyras vėliau išėjo į Lietuvos prezidentus.

Vilnių vokiečiams užėmus, P. Vl. Veriovkinas buvo paskirtas gubernatorium Estijoje. Čia jis irgi gerai sugyveno su Estų tauta ir paliko geriausią atminimą.

Paskui sekė revoliucija, „uglublenie revoliuciji", komunistų režimas, prie kurio Veriovkinas pakliuvo į kalėjimą. Jam grėsė mirties pavojus. Bet lietuvių atstovai, ypač advokatas Bytautas, visas pajėgas sukoncentravęs, Veriovkiną iš mirties gerklės ištraukė. Jis buvo išleistas ir grąžintas į Lietuvą.

Mūsų vyriausybei susidarius, jis buvo P. Leono pakviestas vidaus reikalų ministerio patarėju. Vėliau, tą vietą panaikinus, jis apsigyveno Utenos apskrity, kur ir dabar tebeūkininkauja, dalyvaudamas ekonominėse ūkininkų draugijose.

XII

KELIONĖ Į AMERIKĄ PER SIBIRĄ

Su kun. J. Žilium Stockholme susitikus. — Sumanymas keliauti į Ameriką. — Iš Berlyno į Petrapilį. — Kun. J. Žilius lanko pabėgėlių šelpimo įstaigas. — Vysk. Pr. Karevičiaus pasirengimas kelionėn. — Sibiro ekspresu su atstovu Antonovu. — Lietuvos autonomija Rusijos ribose. — Joną Yčą susitikus. — Čitos lietuvių pasitikimas. — Lietuvių dainos buretų žemėje. — Biržėnas Mandžūrijos lygumose

Vienas didžiausių mūsų rūpesčių buvo užimtosios Lietuvos šelpimas. Daug pastangų reikėjo, kol radome šiokį tokį tam reikalui kelią. Čia daug mums padėjo ir materialiai ir moraliai švedai. Susidaręs švedų-lietuvių komitetas ir mūsų įgaliotinis prie jo, Jonas Aukštuolis, buvo lyg gyvu tiltu, kuris jungė mus su mūsų tėvyne. Rizikuodami užsitraukti rūstybę rusų vyriausybės, mes vis dėlto siuntinėjome pinigus C. Komitetui Vilniuje, nors švedų visuomenė nešykštėjo aukų, bet, suprantams dalykas, tokios plačiai skleidžiamos pagalbos Lietuvai, kokios ji buvo reikalinga, suteikti nepajėgėme. Taigi, mūsų visų akys buvo nukreiptos į Amerikos lietuvius. Jau 1915 m. rudenį aš paleidau į juos atsišaukimą: „Amerikiečiai, dabar jūsų eilė atėjo!“. Jame nurodžiau didelį Lietuvos vargą, ir kad tik jie vieni tegali, būdami neutralioje šalyje, padėti savo broliams. Raginau juos or-

ganizuoti medicinos būrius, sudarytus iš daktarų, gailestingųjų seselių, ir siųsti į Lietuvą kovai su ligomis. Tokių raginimų ne iš manęs vieno amerikiečiai yra gavę. Centralinio Komiteto nuolatinis įgaliotinis Stasys Šimkus važinėjo po Ameriką kviesdamas dėti aukas ir siųsti į Lietuvą. Ragino ir kiti, kaip A. Janulaitis, St. Kairys, A. Smetona, d-ras J. Basanavičius ir k. Aukos įvairių srovių fondų imta rinkti, bet kilo daug ginčų, kam tuos surinktus pinigus siųsti. Visa kairioji visuomenės dalis stojo piestu prieš aukų siuntimą Centro Komiteto draugijai nuo karo nukentėjusiems šelpti, kurios pryšaky stovėjo A. Smetona. Šį kairiųjų nusistatymą dar paaštrino A. Bulota su Žemaite, kurie nuvykę amerikiečiams išpasakojo, „kokie baisūs tie žmonės, kurie Komitete darbuojasi". Iš to, ką iš laikraščių atsitiktinai tekdavo sužinoti ir ką Amerikos lietuvių delegatai, R. Karuža ir kun. V. Bartuška su d-ru J. Bielskiu, mums pranešė Lausannos konferencijoje, Lietuvos šelpimo reikalas, tų rietenų dėka, buvo Amerikoje dezorganizuojamas.

Mūsų politikos klausimai, Lietuvos ateities reikalas ėjo irgi netikromis vėžėmis. Amerikoje vyravo didelė anglų įtaka. Jų spauda daugumoje tarnavo anglų propagandos reikalui. Amerika stojo už anglus, taigi ir už jos sąjungininkus, taigi ir už rusus. Lietuvių laikraštija kėlė tik autonomijos reikalavimą, sekdama Rusijos lietuvių pavyzdžiu, lyg ir užmiršdama, kad mes Rusuose būdami tik minimumo tegalėjome karo metu reikalauti. Todėl, mano nusimanymu, reikėjo Amerikoje didesnės akcijos, kad pakreipus mūsų išeivijos politinę mintį ir įskiepijus jai reikalą Lietuvai nepriklausomybės. Imta žmonių dairytis.

Todėl, grįždamas iš vakarų Europos atgal per Stockholmą, džiaugiaus sutikęs kun. Joną Žilių. Jis

nuo pat karo pradžios gyveno Berlyne, turėjo progos susisiekti su Lietuva ir ištirti jos padėtį. Jis, kaip amerikietis, populiarus visuomenės darbuotojas, vienas geriausių oratorių, puikiai pažįstąs Amerikos lietuvius ir jų psichologiją, žinąs gerai, kaip į juos veikti, ir toli numatąs politikas. Toks žmogus, kaip kun. Jonas Žilius, geriausiai tiko mūsų misijai pas Amerikos lietuvius. Tiktai liko jį dar prikalbėti pavažinėti po Rusiją, susipažinti su mūsų organizacijomis, įgauti tikrą vaizdą apie mūsų tremtinių būklę. Jis, kaip ir daugelis mūsų emigrantų, pabėgiusių į Ameriką nuo rusų žandarų persekiojimų, rusų nemėgo ir nieko jiems gero nelinkėjo. Todėl jis bijojo, kad rusų valdžia jam nemalonumų nepridarytų. Ypač, kad jis važiavo tiesiai iš Berlyno. O tokius asmenis galėjo lengvai įtarti esant šnipus.

Į Ameriką važiuoti jis sutiko, tačiau pastatė sąlygą, kad ir aš drauge su juo keliaučiau, bet ilgai kratėsi nuo mano pasiūlymo važiuoti į Rusiją. Kadangi jis buvo smarkiai spiriamas, tai galop ir su tuo sutiko, tik pareikalavo, kad mes garantuotume jam neliečiamybę Rusuose. Būdamas artimuose santykiuose su rusų pasiuntiniu A. V. Nekliudovu, jam išgavau leidimą keliauti į Rusiją su lydimu raštu, kad rusų vyriausybės organai teiktų jam globą ir pagalbą. Be to, su P. Leonu pasitarę, pažadėjome visas kelionės išlaidas Rusijoje padengti iš Centro Komiteto lėšų, o taip pat apmokėti kelionę per Sibirą į Ameriką. Po šių visų žygių jis sutiko su mumis drauge keliauti tuo pačiu traukiniu, kuriuo vyko rusų parlamentarinė delegacija, gerai numanydamas, kad geresnės apsaugos nėra ko laukti.

Taip laimingai kun. J. Žilius atsidūręs Rusijos lietuvių tarpe ir matydamas, kad administracijos or-

ganai juo nesiįdomauja, ėmė smarkiai darbuotis mūsų tarpe. Jis darė pranešimus mūsų komitetuose, rašinėjo į laikraščius ir privačiai per įtakingus mūsų visuomenės veikėjus nušvietė tikrą okupuotos Lietuvos vaizdą. Tik iš jo mes sužinojome, kaip veikia ir darbuojasi tenai saujelė mūsų draugų, susispietusių aplink negausias tautines organizacijas. Iš laikraščių šykščių žinių mes vaizdavomės, kad iš vokiečių okupantų galima laukti mūsų tautai politinių permainų pagerėjimo, tačiau, kun. J. Žiliaus painformuoti, turėjome savo nusistatymą pakeisti. Jis, nors buvo vokiečių orientacijos, bet, kaipo geras mūsų patriotas, nupiešė mums pesimistišką vaizdą. Jis mums nurodinėjo, kad vokiečiai nori prijungti Lietuvą prie Prūsijos ir ją suvokietinti, išdalyti dvarus savo karininkams ir kolonizuoti mūsų žemę savo kareiviais. Apie jokią nepriklausomybę esą negalima nė svajoti, jei vokiečiai nugalėsią.

Kaip ir buvo manyta, kun. J. Žiliaus nuvykimas į Rusiją jam daug davė medžiagos politiškai orientacijai susidaryti. Mes jam davėme progos ištisas savaites pavažinėti, aplankyti mūsų skyrius, įstaigas, apžiūrėti mokyklas, bendrabučius, amatų dirbtuves ir t. t. Jis pamatė, kiek gerai suorganizuotas šelpimo ir kultūros darbas, dar pamatė, kad rusų vyriausybė, šelpdama mūsų pabėgėlius, nors iš dalies nori atsilyginti mūsų tautai už tas skriaudas, kurių tiek daug praeityje yra mums padariusi. Susipažinęs su pabėgėlių vargais Rusijoje ir palyginęs juos su Lietuvoje pasilikusių žmonių, jis galėjo konstatuoti, kad visa amerikiečių pašalpa turi būti nukreipta tik į Lietuvą.

Kai kun. J. Žilius iš tų klajonių po plačiąją Rusiją sugrįžo į Petrapilį, ėmėm ruoštis į kelionę. Jis jau daug metų nebuvo buvęs Amerikoje. Bet jis

vis dar buvo laikomas Bostono lietuvių parapijos klebonu. Mat, vietinio vyskupo sutikimu, išvažiuodamas į Europą, jis paliko savo pusbrolį Tomą Žilinską S. Bostono lietuvių parapijos administratorium. Pagal sutartį su juo, parapiją turėjo kun. Jonui Žiliui užleisti kiekvienu momentu, jam į Ameriką sugrįžus.

Kun. J. Žilius dabar buvo labai susirūpinęs dėl savo pozicijos kaipo kunigo. Tiek metų jis nebekunigavęs ir praktiškai pareigų nėjęs, jis prisibaimino, kad vietos dvasiškija galinti jo nebepriimti atgal į savo tarpą. Taigi jis sumanė išgauti iš vyskupų laišką prie kardinolo Gibbonso. Kadangi mūsų santykiai su Žemaičių vyskupu Pr. Karevičium buvo visuomet nuoširdūs, ir vyskupas niekad neatsisakydavo Lietuvai naudingų darbų paremti, tai nesunku buvo gauti tokį laišką. Tame laiške buvo prašoma paremti kun. J. Žiliaus misiją ir sušelpti per jį nukentėjusią Lietuvą. Išgavę laišką iš vyskupo Pr. Karevičiaus, nuvykome pas Seinų vyskupą Karosą, tuo metu gyvenusį irgi Petrapily, kuris taip pat malonėjo savo parašą po tuo laišku padėti. Šis laiškas, kaip matysime, vėliau suvaidino didelį vaidmenį kun. J. Žiliui į Ameriką nukeliavus.

Kai jau viskas buvo paruošta kelionei, susirinkome Centro Komitete su vyskupu Karevičium aptarti bendros politinės linijos, kokios turėtų laikytis atgal į Lietuvą sugrįžęs. Mums buvo svarbu, kad būtų laikytasi neprigulmingai nuo okupantų. Išsiaiškinome, kad vokiečiai yra tiktai karo jėga, laikinai užėmusi mūsų kraštą, kad jie, kaip okupantai, jokių kitų teisių į Lietuvą neturi, ir todėl vyskupas, kaip Bažnyčios galva Lietuvoje, neprivalo vokiečių įsakymų klausyti, kurie nebūtų suderinti su jo padėtimi.

Vyskupas Pr. Karevičus, kuris 1915 m. buvo iš-

važiavęs pasigydyti į Kislovodską, vokiečių kariuomenei Lietuvą užėmus, negalėjo sugrįžti. Jau nuo Kalėdų šiuo reikalu buvo rūpintasi. Mes, Centro Komitetas, padėjome išgauti per vidaus reikalų ministerį caro leidimą išvažiuoti į savo vyskupiją, o pats vyskupas rūpinosi per kardinolą Gasparri išgauti vokiečių vyriausybės leidimą atgal įvažiuoti į Lietuvą.

Kai jau galutinai paaiškėjo, kad vyskupo sugrįžimui į Lietuvą per Švediją visos kliūtys nugalėtos ir buvo fiksuota jo išvažiavimo iš Petrapilio data liepos 27 d., mes nebeatidėliodami išsiskubinome į Ameriką. Bet kad vokiečių povandeninės valtys nuolatos skandino tuo metu Atlanto okeane ir Šiaurės jūroje laivus, tai mes dėl saugumo nutarėme su J. Žilium leistis į Ameriką kitais kraštais: per Sibirą, Kinus, Japoniją Ramiuoju vandenynu. Ši kelionė mus viliojo ne tik savo saugumu, bet ir savo nepaprastumu bei įdomumu. Ir štai vyskupo Pr. Karevičiaus, kan. K. Šaulio, kan. Paltaroko ir didelio lietuvių būrio lydimi, sėdome Nikalojaus stotyje į Sibiro ekspresą.

Ilga kelionė! Vien tik geležinkeliu, neišlipus iš vagono, 10 dienų važiuoti, kol Vladivostoką pasieksim. O ten vėl 19 dienų Ramiuoju vandenynu iki San Francisco. Kaip bebūtum važinėti pripratęs, vis tik nežinomas jausmas, jausmas nerimo ir abejonių sukyla krūtinėje. Kažin, ar beteks sugrįžti, vėl pasimatyti su šiuo būriu gerų žmonių, gerai linkinčių ir trokštančių, kad mūsų kelionė pasisektų. Lenda neramios mintys į galvą. Stengies jomis nusikratyti, bet vis kažkoks kirminas graužia. . .

Ir taip — mes jau savo vagone. Paskutinis skepetaitės mostas, ir mes greitai pranykstame iš palydovų akių.

Kam yra tekę važinėti greitaisiais Sibiro traukiniais, tas be abejonės su manim sutiks, kad jie vieni geriausių traukinių pasauly. Vagonai aukšti, daug erdvės, daug oro. Drauge važiuoja vagono restoranas, kuriame koncentruojasi visas keliautojų gyvenimas. Čia prie jo vagonas salionas, kur yra skaitykla, kortų staliukai, fortepijonas. Kortų mėgėjai čia sėdi ištisas dienas. Čia susitinka, susipažįsta keleiviai tarp savęs, čia parodo savo talentus ir gerą širdį dainininkai bei dainininkės ir šiaipjau artistai, kurie visuomet randa atdarą fortepijoną ir atviras kelionės draugų širdis. Kiekvieną su dideliu entuziazmu pasitinka ir su dėkingumu išlydi.

Pirmas vakaras dar praeina oficialioje nuotaikoje. Keleiviai dar nesusipažinę, bet toliau, stotyse, traukiniui sustojus, kuopelės jau didesnės vaikščioja, maišosi, pinasi tarp savęs, klausinėja kits kitą, kur kas važiuoja ir greitai pažintis plinta. Jaučia kiekvienas, kad likimo verčiami turės drauge keliauti ištisas 10 dienų. Traukinys pilnas. Važiuoja daugiausia svetimšaliai. Štai amerikiečių būrys grįžta atgal; skustas vienas kitas anglas, pypkę rūkydamas, ramiai žvalgosi aplink ir keliauja pro Japoniją į Australiją, pasirinkęs šį dabar trumpiausią kelią; keli japonai, visuomet mistingi, gudriai ir klastingai observuoja europiečius savo žvairomis akimis; keli Korėjos pirkliai grįžta iš Anglijos. Bet dauguma rusų, važiuojančių į Sibirą visokių užpirkimų daryti. Karininkai grįžta iš fronto savo šeimų aplankyti, pasilsėti; pora turistų keliauja įvairių nuotykių ieškodami; geležinkelio inžinieriai grįžta iš sostinės savus reikalus sutvarkę; viena dainininkė-čigonė važiuoja pas savo vyrą į Charbiną, kuri mums nuolatos koncertuoja; keli jūrininkai keliauja iš Baltijos jūrų laivyno paskirti į Vladivostoką ir dar

keliasdešimt nežinomų luomų bei kilmės asmenybių. Tarp tos visos marguliuotos minios sutinku savo kolegą, V. Dumos narį, vieną oktiabristų lyderį, N. V. Antonovą, Permės atstovą, gana triukšmingą ir įkyrų oratorių.

Traukias pelkės, miškingos ir nelinksmos vietos Viatkos ir Vologdos gubernijų. Begaliniai miškai. Retai kur sutinki pievas, jose besiganančius gyvulius, o dar rečiau — dirvas. Kai kur horizonte pasirodys sodžius — selo, blykšters cerkvės bokštai, ir vėl begaliniai miškai ir neišbrendami pelkynai. Taip eina iki pat Uralo kalnų.

Užeinu pas savo kolegą, V. Dumos narį ir jos sekretorių Antonovą.

— Pavydžiu aš tamstai tokios įdomios kelionės, — pasakė jis man.

— Tiesa, nors ir nelengva, bet labai įdomi.

— Tamsta pirmą kartą keliauji į Ameriką? — klausia jis.

— Ne, jau esu buvęs 1913 metais, kur savo tautiečius lankiau.

— Ar daug tenai lietuvių gyvena?

— Apie 700.000 žmonių, ir vis daugiausia iš Rusijos. Tik mažytė dalelė yra iš Prūsų Lietuvos.

— Kaip tamsta aiškini jų iškeliavimo priežastis?

— Matai, tamsta — sakau jam, — emigracijos priežastys yra įvairios. Visų pirma ekonominės, o paskui ir politinės sąlygos verčia emigruoti. Kaip tamsta žinai iš mano prakalbų ir kitų lietuvių atstovų pareiškimų iš V. Dumos tribūnos, lietuviai buvo labai vyriausybės spaudžiami. Nei rašto, nei mokyklų, nei draugijų, nei susirinkimų lietuviams nebuvo leidžiama. Per 40 metų mus persekiota. Už menkiausią brošiūrėlę, už nekalčiausio turinio kalendorių, dargi

už maldaknygę, lotynų raidėmis išspausdintą, ištremdavo žmogų į Sibirą arba į Šiaurę Vologdos, Viatkos, Archangelsko arba Permės guberniją. Žiūrėk čia, kur mes važiuojame, šitose vietose, jei pasiklausytum gyventojų, kiek jie galėtų mums nurodyti palaidotų lietuvių šiaurės šaltoje žemelėje už knygų skaitymą. O kiek jų, taip po keleris metus ištremtyje pagyvenus, atgal sugrįžo palaužti, įtužę ant rusų valdžios ir, policijos persekiojami, drožia sau į Ameriką, kur galėtų laisviau pakvėpuoti, žmoniškiau pagyventi. Pačioje Lietuvoje gyvenimo sąlygos buvo labai sunkios. Lietuvis negalėjo žemės pirktis, ji buvo dalinama atėjūnams rusams iš tolimų gubernijų. Priaugo šeimos, reikia plėstis, o nėra kur. Industrijos krašte nebuvo, į fabriką nenueisi dirbti. Tai traukdavo į kitus kraštus. Ryga, Odesa, Petrapilis pilni lietuvių darbininkų, o daugiausia ėjo į Ameriką. Ten uždarbiai visuomet buvo didesni. Vienas nukeliavęs, siunčia savo šeimai pinigų ir gabenasi visą savo gūžtą. Tos ekonominės sąlygos visai pablogėjo, kai buvo sudaryta su Vokietija prekybos sutartis. Viso krašto prekyba per Nemuną jų kontroliuojama. Buvome priversti mes, ypač pasienio gyventojai, mokėti vokiečiams sui generis kontribuciją. Tai vis nelemtoji rusų valdžios kvaila, trumparegė politika, spaudusi lietuvius, neleidusi laisvai vystytis mūsų kultūrai, sudarė tokias sąlygas, kad tiek daug mūsų žmonių iškeliavo į kitus kraštus.

— Kaip tamsta manai, ar jūsų tautiečiai po karo sugrįš? Juk jie daug galėtų padėti savo kraštui pakelti, jį atstatydinti.

— Žinoma, daug pareis nuo bendro politiško ir ekonominio šalies sutvarkymo. Jei rusų valdžia sugrįš Lietuvon ir sugrįžus laikysis tos pačios politikos:

spausk ir neleisk, — jei atsigabens vėl visus savo netikusius agentus, jei neduos kraštui pačiam valdytis ir organizuotis, tai sunku būtų laukti didesnės emigrantų dalies sugrįžimo. Bet, jei bus nuo senosios politikos atsisakyta ir bus duota Lietuvai autonomija, tai be abejonės daugelis grįš ir padės ne tik atsistatyti, bet ir, pagrižę ir susiorganizavę, sukurtų savo pramonę, prekybą, sudarytų savo kultūrines įstaigas ir viso krašto gerovę pakeltų. Tiktai prie tokių sąlygų galima laukti šio to geresnio ir išsilaisvinti iš vokiečių ekonominės vergijos. Be autonomijos Lietuva negalės veikiai atsigauti.

— Aš manau, kad Rusija po karo stos visai ant kitų pamatų. Rusija tokia plati, kad centralizuota vyriausybė nepajėgs valdyti. Gyvenimas vystosi, komplikuojasi. Kaip gali žmogus, sėdėdamas Petrapilyje, leisti gerus ir gyvenimui pritaikintus įstatymus, leisti įsakymus Sibirui, Kaukazui, Lietuvai ir t. t., kur žmonių papročiai, žmonių kultūra visai skirtinga, kur žmonės nė rusų kalbos dorai negali išmokti. Aišku, kad Rusija turi decentralizuotis, suteikdama kai kuriems kraštams savivaldybę. Jūs tai vadinate autonomija su seimu, o mes gal pavadintume srities žemietija (oblastnoje ziemstvo), bet iš esmės bus tas pats. Svarbu, kad būtų duotos tinkamos sąlygos, kurių dėka lietuvių tauta galėtų išvystyti savo kultūros nacionalinio gyvenimo teises. Prie tokių sąlygų Lietuva bus bendrai valstybei naudinga. O kad savivaldybę Lietuvai reikės duoti, abejoti netenka, savaime aišku. Davę Lenkijai plačią autonomiją, jau stojame visai į kitą kelią. Taigi, tuo keliu reikės ir toliau eiti, — pabrėžė atstovas Antonovas.

— Labai man malonu konstatuoti tokią gražią politikos kryptį, ypač jūsų, oktiabristų partijos, žmo-

nėse. Iki šiol tekdavo girdėti tiktai paskirus žmones panašiai kalbant. Štai pernai pavasarį V. D. pirmin. Radzianko, keliaudamas su manim Karpatų kalnais, sakėsi, kad jo supratimu reikią Lietuvai duoti autonomiją. A. D. Protopopovas — parlamentarinės rusų delegacijos narys ir Valst. Dumos vicepirmininkas, pareiškė lietuvių kolonijai Londone, kad jis stovi už laisvą savarankią Lietuvą. O jie visi jūsų partijos žmonės. Reikia tikėtis, kad po karo nebevaldys dabartiniai biurokratai Chvostovai, Štiurmeriai ar kiti jiems lygūs. Naujoji vyriausybė turi pirmiausia būti sudaryta V. Dumos ir tik tokia vyriausybė gali pakeisti imperijos politiką. Rodos, kad dabar vedamas karas turėjo daug ko išmokyti, bet, deja tas mokslas pro šalį praeina. Daug reikės dirbti ir jėgų dėti, kol Rusijos politikai supras, kad Lietuvai reikalinga autonomija.

Netoli Permės išsiskiriame su Antonovu. Už Permės prasideda kalnuotesnės vietos, kurios vis kyla iki Ekaterinburgo. Ekaterinburgo miesto nematyti per kalnus. Tai daugiausia kalnų mineralų perdirbimo fabrikai, aplink kuriuos išaugo didžiulis miestas*). Čia stotyje eina gyva tų įvairaus pavidalo iškasenų prekyba. Karoliai įvairių kristalų, topazų ir kitokių akmenų, visokių pagražinimų, plunksnakočių, sigaretėms dėžučių, braslietinių žiedų ir visokių niekniekių keleiviams prisivilioti. Kiekvienas stengiasi šį tą atminimui parsivežti iš Uralų kalnų. Ir mes su kun. J. Žilium perkamės Amerikos lietuvaitėms dovanėlių. Ilgai netenka rinktis. Važiuojame toliau.

---

*) Niekas negalėjo numanyti, kad šis miestas pasiliks rusų monarchizmo istorijai amžių-amžiams. Čia tovarišč Bieloborodov sušaudė carą Nikalojų II ir išnaikino visą jo šeimą. *M. Y.*

Iš čia kiek pavažiavus, jau vėl įvažiuojame į lygumas ir atsiduriame Sibiro platybėse.

Štai Omske pasitinka mane mano brolis Jonas Yčas. Jis, baigęs mokslus Petrapilio Istorijos-Filologijos Institute 1903 m., buvo paskirtas Tomsko valdiškos gimnazijos mokytoju už stipendiją atitarnauti. Sibire gyvenimo sąlygos tuo metu buvo kiek geresnės negu pačioje Rusijoje. Čia nebuvo žiūrima nei į tautybę, nei į luomą — visuomenėje visi buvo lygūs. Administracija irgi buvo liberališkesnė. Todėl, nors jaunam, bet energingam pedagogui lietuviui, mokyklų trūkstant, buvo pavestas atsakingas darbas. Jis organizuoja pedagogus, profesorius ir steigia privatinę gimnaziją. Jo kolegos renka jį direktorium, ir ta mokykla, jo vadovaujama, įgyja gražų vardą, sutraukdama geresnių tėvų vaikus: į Jono Yčo gimnaziją atiduoda savo sūnų, iš valstybinės atsiėmęs, universiteto rektorius Bazanovas; jį paseka ir pats mokslo apygardos globėjas Lavrentjevas, atiduodamas į ją savo brolio sūnų. Jonas Yčas savo darbštumu, sumanumu, mokėjimu sugyventi su savo bendradarbiais, savo pedagoginiais ir administratyviniais gabumais greitai išeina Tomsko visuomenės viešame gyvenime į pirmąsias eiles. Jis dalyvauja įvairiose draugijose, mokslo korporacijose, laiko viešas paskaitas, dėsto istoriją aukštuose moterų kursuose, laiko paskaitas mokytojų institute ir kitur.

1908 m. jam buvo pasiūlyta apygardos globėjo laikinai išvažiuoti į Semipalatinską gimnazijos inspektoriaus vietą užimti. Žadėta jam po metų duoti valdiškosios gimnazijos direktoriaus vietą Tomske. Bet, kaip vėliau pasirodė, buvo tai tiktai jo mandagus iš Tomsko išsiuntimas, gudrių biurokratų sugalvotas. Nuo 1908 m. jis dar tebebuvo Semipalatinske ir at-

vyko manęs pasitikti, norėdamas svarbiais reikalais pasitarti. Jis kas metai važiuodavo į savo tėviškę atostogauti, bet 1915 m., vokiečių armijai užėmus Lietuvą, priverstas buvo tenai pasilikti. Taigi dabar, pasinaudojęs mūsų per Sibirą pravažiavimo proga, pasitiko mus Omske ir lydėjo tuo pačiu traukiniu iki Novonikolajevsko.

O pasikalbėti buvo apie ką. Turėjau nemaža laiko praleisti atpasakodamas savo kelionę su V. Dumos delegacija po vakarų Europą, iš kurios dar neseniai buvau grįžęs, papasakoti visas sostinės naujienas ir užkulisinį gyvenimą, karo mūšių eigą ir būsimos taikos perspektyvas, apie ką jau tuo metu imta smarkiai kalbėti. Toli nuo centro gyvendamas, kur vos tik per 12 dienų ateidavo iš Petrapilio dienraščiai, jis gaudė kiekvieną žinutę, dėjosi širdin kiekvieną pasakytą žodį, prašydamas vis naujų paaiškinimų. Be to, mes turėjome dar vieną svarbų reikalą aptarti. Mat, prieš vienerius metus, gavęs iš grafo Ignatjevo, švietimo ministerio, leidimą įkurti berniukų ir mergaičių gimnazijas Voroneže, buvau pakvietęs Joną užimti tos gimnazijos direktoriaus vietą. Bet jis tuomet atsisakė, motyvuodamas tuo, kad daug laiko sugaiš, kol pasiliuosuosiąs ir iš taip toli atvyksiąs į Voronežą, o čia reikalinga neatidėliojant gimnaziją organizuoti. Bet jis pareiškė noro būti arčiau mano gimnazijų ir padėti man jas prižiūrėti. Todėl grafas Ignatjevas, apie tai painformuotas, pasiūlė jam pasirinkti vieną iš dviejų vietų: kadangi Voronežas buvo Charkovo mokslo apygardoje, tai jam pasiūlė: 1) tos apygardos globėjo padėjėjo, arba 2) 2-sios Voronežo gimnazijos direktoriaus vietą. Šio reikalo ilgai neteko svarstyti. Jonas Yčas, būdamas kuklus iš prigimties, nesutiko priimti Charkovo mokslo apygardos

globėjo padėjėjo vietos, bet pasirinko 2-sios Voronežo gimnazijos direktoriaus vietą. Mat, toje gimnazijoje buvo prisiglaudusi Martyno Yčo gimnaziją su mokiniais ir geru lietuvių mokytojų būriu.

Vėliau, sugrįžęs iš Amerikos, jau radau Joną Voroneže bedirektoriaujant. Jis buvo visas pasinėręs lietuvių organizacijų darbe. Visur jis dirba: dalyvauja mokinių globos komitete, vadovauja Centralinio Komiteto švietimo sekcijai, pirmininkauja Meno Fondui, vėliau organizuoja lietuvių mokytojų institutą, direktoriauja jame, dėsto istoriją liaudies mokytojų surengtuose C. K. kursuose ir visur užstoja, kur gali, mūsų lietuvius mokinius, gelbėdamas juos nuo demoralizacijos ir iškrikimo.

Jautėsi jis lietuvių tarpe, kaip žuvis į vandenį įmesta. Nekartą jis man sakydavo, kad džiaugėsi nutaręs Sibiro eksprese keliaudamas atsisakyti nuo aukštos mokslo apygardos globėjo padėjėjo vietos, kuria galėjo kiekvienas susigundyti, o nė vienas lietuvis negalėjo ir svajoti tokios gauti; džiaugėsi paėmęs kuklią gimnazijos direktoriaus vietą Voroneže, kur tiek lietuvių moksleivijos buvo...

Važiuodami plačiais Sibiro kraštais prisiminėme savo netolimą praeitį, savo mokslo dienas, kur jo globojamas ir padedamas, studijavau Tomske. Minėjome mūsų draugus lietuvius, kun. J. Demikį ir kun. Kaziūną, ir daugelį kitų, su kuriais drauge toli nuo Lietuvos, šalto Sibiro krašte, teko lietuvišką darbą dirbti. Besikalbant greitai prabėgo mūsų visos dienos laikas ir bematant teko nenoromis skirtis Novonikolajevską privažiavus. Jonas pasuko per Barnaulą ir Biiską Semipalatinsko kryptimi, o mes tęsėme per Sibirą toliau savo kelionę, kurios vos mažą dalelę tebuvome atlikę.

Krasnojarskas, Irkutskas, kadaise vadinamas Sibiro sostine, pro kuriuos tenka geležinkeliu pravažiuoti, nemaži Sibiro miestai.

Irkutske nakties vidury prižadino mus lietuvių Centro Komiteto skyriaus delegatai, būtinai norėdami mums prisistatyti, mus pamatyti ir pasitarti.

Iš čionai važiavome Baikalo ežero pakrantėmis. Kalnuotomis vietomis vingiuoja mūsų kelias, tai apsupdamas kalnus, tai vėl išsitiesdamas ežero pakrante. Gražios, bet pavojingos vietos. Reginiai dažnai keitėsi, siūbavo putodamos Baikalo vilnys, kaskart lyg grūmodamos mūsų traukinį užlieti, bet vis kažkaip mums pavykdavo iš jų išsisukti ir toliau pabėgti.

Nebepamenu kiek važiavome, kol atsidūrėme toli už Baikalo ir prisiartinome prie Čitos stoties. Šiame mieste gyveno jau iš seniau mūsų žinomas patriotas lietuvis teisėjas, Jono Jablonskio švogeris, juristas M. Čepas. Man nebuvo tekę su juo susitikti, bet tik daug apie jį girdėti. Čia buvo mūsų Komiteto skyrius, kuris savo aukomis buvo mums žinomas nuo pat karo pradžios, kaip savarankiškai įsikūręs vardu: Užbaikalio Lietuvių Labdarybės Draugija tremtiniams šelpti. Čepui buvo telegrafu Centro Komiteto pranešta apie mūsų pro juos pravažiavimą. Traukiniui sustojus, buvom maloniai nustebinti, pamatę didoką būrelį žmonių, vyrų ir jaunų panelių, kurios laikė savo rankose gėlių bukietus ir buvo lietuviškais rūbais pasirėdžiusios. Vos mums prisiartinus, pasigirdo gerai išlavinto choro Lietuvos himnas. Su dideliu susijaudinimu išklausėme himno garsų ir iki ašarų susigraudinome, tokį didelį būrį lietuvių sutikę Tolimuose Rytuose, laukinių buretų žemėje. Mums ir sapne nesisapnavo šioje vietoje išgirsti lietuvišką dainą.

Himnui pasibaigus, skubiai prisiartino prie manęs daili, baltaplaukė, geltonkasė mergaitė su dideliu raudonų rožių bukietu.

— Žymiausiam šių laikų lietuviui, Martynui Yčui, šį bukietą gėlių, išaugintų tolimam nuo Lietuvos krašte, jo netikėto atsilankymo proga Čitos lietuvaitės atnešė, prašydamos pasiimti jas atsiminti nors tol, kol šios gėlės suvys.

Antrą bukietą įteikė kita mergaitė kun. Žiliui. Po mergaičių kalbų prabilo į mus, tardamas pasveikinimo žodį, pats Čepas. Paskui supažindino mus su visa Čitos lietuvių kolonija, kuri kaip ir in corpore buvo atėjusi mūsų pasitikti. Čia buvo ir mano pažįstamas iš Tomsko gelež. Šimkevičius, inž. V. Račkauskas, Čepų šeima, J. Margevičius, gimnazijos mokytojas, padainavusio mums choro vedėjas, vaistininkas J. Marcinkevičius ir keliolika kitų, kurių vardų neprisimenu. Tos dailiosios, taip simpatingai į mus prabilusios, tautiškais rūbais apsitaisiusios mergaitės buvo Čepų dukrytės — Birutė ir Danutė. Aš jų prašymą išpildžiau. Jų gėles vežiausi taip ilgai, kaip galėjau, o sudžiovintą rožę vežiojausi aplink visą pasaulį. Bet dar daugiau. Jau dvidešimt metų suėjo nuo tos dienos, tos rožės suvyto ir sudžiūvusios subyrėjo, o aš jas taip gerai atsimenu, lyg kad vakar būtų jos man įteiktos.

Visas mūsų traukinys stebėjo tą mūsų iškilmingą sutikimą, ir mūsų dainos bei mergaičių parėdai iššaukė didžiausią sensaciją tarp keliautojų, kurie šį įvykį ilgą laiką komentavo.

Kur mūsų lietuvių nesama! Čita mus nustebino lietuvių skaičium. Manėme, kad, iš Sibiro išvažiavę, jau būsime su jais atsisveikinę, daugiau nebeteks mums savųjų sutikti. Bet kur tau! Pervažiavus Ki-

nijos sieną į Mandžūriją, matau stambiomis raidėmis prieš pat stotį didelę iškabą: „Aptiekarskii magazin provizora A. Marcinkeviča“. Argi tai gali būti lietuvis Mandžūrijoje ir dar biržėnas! Tikrai, priėjęs arčiau, pamačiau savo seną bičiulį Biržų Marcinkevičių. Koks buvo džiaugsmas, sunku išpasakoti! Keturias valandas išlaikė mūsų traukinį, kol muitininkai kratė, o mes biržėno vaišingoje draugijoje nė kiek nenuobodžiavome.

Mūsų bilietai buvo išpirkti per Vladivostoką į Tcurugą. Bet Charbiną privažiavę, sutariame su kun. Žilium pasinaudoti proga ir apžiūrėti Kinijos sostinę.

— Negi kitą kartą teks atvykti čionai! Taigi, verta pasinaudoti.

Kadangi iki mūsų laivui išplaukiant laiko buvo gana daug, tai mes pasukome Pekino link.

XIII

PO KINUS PASIDAIRIUS — Į JAPONIJĄ

Per Charbiną, Mukdeną, Pekiną. — Pirmieji įspūdžiai. — Šventovių lankymas. — Auka nežinomiems dievams už Lietuvos nepriklausomybę. — Malda išklausytą. — Mongolijos kunigaikščio pamaldose. — Rusų ambasadoriaus kunigaikščio Kudaševo parama. — Japoniją pasiekus. — Užtekančios saulės krašte. — Japonijos tikybos kultas. — Niko šventyklos aplankymas

Charbinas — rusų galybės ženklas, Tolimųjų Rytų forpostas... Mukdenas — Mandžūrijos sostinė su japonų įsivyravusiu elementu, jų statytais puikiais viešbučiais, stotim ir daugybe pristatytų japonų stiliaus namų. Nė ženklo rusų viešpatavimo, nė pėdsako garsios generolo Kuropatkino armijos bėgimo... Japonas tvirtai čia sėdi, ir niekas jo iš čionai nebeišvarys.

Štai garsioji Kinų siena, kuri ne tiek faktiškai, kiek simboliškai skyrė juos nuo viso pasaulio ir sulaikė visą tautą nuo bendravimosi su kitomis tautomis per tūkstančius metų.

Šit jau mes ir Pekine, šiame seniausiame, pasakiškame mieste. Jis jau buvo tada, kai egiptiečiai piramides statėsi, dar toli anksčiau prieš mūsų krikščioniškąją erą. Visas miestas išraižytas kanalais, aukš-

tomis sienomis apsuptos pilys, kur jų valdovai nuo užpuolikų slėpdavosi. Čia vienas greta antro stovi dviejų civilizacijų, dviejų kultūrų miestai, — Azijos ir Europos. Europos miestas moderniškai įtaisytas, puikių namų pristatyta, volais nuo kitos dalies apsuptas, kad apsisaugotų svetimų kraštų ambasados ir pasiuntinybės nuo užpuolimų. O čia vėl kiniečių miestas su savotiška architektūra, savo pilimis, šventyklomis, vienuolynais... Vaikštinėjame, važinėjamės rikšomis, apžiūrinėjame tą amžiną miestą, lankome jo įžymiausias šventyklas, prisižiūrime jų dievų statuloms, klausomės ir stebimės jų pamaldomis. Daugiausia teko lankyti Buddhos šventovių.

Viską suėmus, tenka pastebėti visų tikybų panašumą. Taip pat ir altoriai: tie patys smilkymai, žvakutės prieš altorius, beveik panašūs kunigų gestai, klūpčiojimai... Ir panašūs jų drabužiai — tiktai balti, šilkiniai... Panašiai užperkamos pamaldos už gyvuosius ir mirusius. Tiktai kiti dievai, kiti šventieji. Stovi milžiniškos statulos per kelis aukštus, kurios vaizduoja Buddhą. Žiūri žmogus — ir stebiesi, kaip religinės idėjos apėmė visą žmoniją. Tiktai formos kitokios, bet ir tos daug savyje panašumo turi, nors sąlygos, kuriose žmonės gyvena, visai nepanašios. Rytai mūsų vaizduotėje užburti. Jų dievai mums visai nežinomi, jų drakonai, slibinai, kuriuos jie garbina, nesuprantami. Jų idėjos mums svetimos. Bet arčiau prisižiūrėjus, jos ima aiškėti.

— Argi mūsų senovės tikyboje ne tas pats buvo? — klausia kun. Žilius, kuris mūsų mitologiją ir mūsų tėvų tikybą buvo išstudijavęs. — Štai Eglė, žalčių karalienė, žalčių karalius su didele karūna ant galvos, kurios žmogus siekia ir nuimti negali ir kuri, patekusi žmogui, padėtų jam visą pasaulį suprasti,

KUN. J. ŽILIUS IR M. YČAS
PRIE BUDDOS ŠVENTYKLOS NIKKO MIESTE JAPONIJOJE

visas paslaptis sužinoti, taptų už patį žalčių karalių išmintingesniu. Argi tai nepanašu į mūsų senovės tikybos turinį? — aiškina mano kelionės draugas kun. Jonas Žilius.

Lankome vienuolyną. Pasitinka mus vienuoliai, ilgomis sutanomis apsivilkę. Vedžioja, rodo, gestais aiškina, kažką kalba mums nesuprantama kalba. Mūsų vertėjas irgi menkai verčia į anglų kalbą, daugiau aiškina mosikuodamas rankomis. Bet mes ir be vertėjo jaučiam tų vietų nepaprastumą ir jų šventumą. Kiek čia per amžių amžius žmonių lankytasi! O kiekvienas lankytojas čia palieka savo sielos dalelę. Ir pačios sienos, akmenys po kojomis, šventųjų statulėlės virsta gyvomis, iš kurių žėri nepaprasta jėga. Mistiška, stebuklinga jėga... Žmogus, ilgėliau pavaikščiojęs, užsikreti bendra nuotaika, įgauni kažkokio keisto, nepaprasto ūpo...

Šit stovi prie didelio apskrito metalinio indo kunigas ir pardavinėja žvakutes. Geltonos, vaškinės, ilgos, kaip vidutinio ilgumo botkotis, mažojo rankos piršto storumo. Perka jas žmonės apstoję, dėdami į kunigo delną varinį pinigą.

— Žinai ką, prieteliau? — sakau kunigui Jonui. — Pirkim ir mes po žvakutę ir uždiebkim nežinomiems mums dievams. Tegul ir jie padeda mums iškovoti Lietuvai nepriklausomybę. Gerai turėti draugingų dievų ir svetimųjų tarpe. O gal pamačys?

Kun. Žilius papurtė neigiamai galvą.

— Ne, — sako jis. — Aš, katalikų kunigas, turėdamas dviejų vyskupų rekomendacinius laiškus kardinolui, to daryti negaliu.

— O kur jūsų principas, nuolatos kartojamas: „Vyrai, dirbkim, kas kuo gali, kad tik tėvynei nauda

būtų!“ Kas tai blogo gali būti katalikybei, jei mes ieškosim Lietuvos rėmėjų?

— Nuvažiavęs į Ameriką papasakosi kunigams, o tie iš manęs juoksis...

— Nepasakosiu niekam. Prižadu.

— Na, tai jau gerai: nusileidžiu dėl Lietuvos labo...

Išsitraukę iš piniginės po vieną sidabrinį pinigą, įspraudėme tam vienuoliui į delną, o jis mums padavė į rankas po uždegtą žvakę. Privedė prie to metalinio indo ir davė ženklą sustoti. Kun. Žilius, palaikęs kiek rankoje žvakę, užpūtė. Tada dievų tarnas vienuolis papurtė galvą ir kažką stengėsi mums ženklais pasakyti. Paėmęs iš Žiliaus žvakę, vėl uždegė ją, įspraudė jam į dešinę ranką ir savo dešine apėmė kun. Žiliaus riešą. Taip laikydamas jo ranką su uždegta žvake tris kartus apsuko aplink tą indą, paskui pristūmė jam ją prie lūpų ir davė ženklą užpūsti. Aš, prisižiūrėjęs, kaip reikia daryti, jau pats be vienuolio pagalbos apsukau tris kartus žvakę aplink tą indą ir, užpūtęs ją, grąžinau vienuoliui. Jis, sudėjęs rankas ant krūtinės, pakėlė akis aukštyn į dangų, sukalbėjo maldą ir, giliai įtraukęs kvapą, padėjo savo ranką man ant dešiniojo peties, o J. Žiliui kitą ant kairiojo ir, ilgai pažiūrėjęs vienam ir kitam į akis, pranešė mums per vertėją, kad mūsų norai dievų bus išklausyti...

Vėliau, apvažiavę aplink pasaulį ir vėl susitikę Paryžiuje taikos derybų metu, su kun. Žilium ne kartą minėjome Pekino šventyklą, kur palenkėme kiniečių dievus savo pusėn, kurie padėjo mums nepriklausomybę Lietuvai atgauti...

Lankome kitą vienuolyną — lamajitų. Senas medinis namas su aukštu prieangiu, kokių pas mūsų ūkininkus prieš klėtis randame, tokių prieklėčiu, tik daug

aukštesniu. Užlipome ant jo. Palypėję kokius 8—9 laiptelius, atsidūrėme prie bažnyčios atvirų, labai plačių durų, į dvi puses atvertų, pro kurias galima būtų su trejeta arklių lengvai pravažiuoti. Viduje pamatėme kokias 3—4 eiles vienoje pusėje ir tiek pat antroje besėdinčių, kojas po savim pasibrukusių, jaunų vyrų, kiekvienoje eilėje po kokius 30. Juos skyrė platus takas per vidurį, kuris vedė prie altoriaus. Altorius buvo pakeltas, prie jo vedė 5 laiptai. Altorių sudarė didelis stalas, už kurio ant sienos buvo visoki dievų ir šventųjų atvaizdai, daugiausia iš medžio išdrožti, įvairiausiomis spalvomis nudažyti. Auksinė spalva vyravo tarp visų kitų spalvų. Iš viršaus, ties stalo viduriu, kabojo gana žemai nuleistas indas su degančiu aliejum, kuris smilko menkute liepsnele. Visa bažnyčia buvo tamsi, be jokių langų. Šviesos tik pro duris kiek įsiskverbdavo. Tie jaunieji kunigai, atkišę savo rieškučias, šaukė-klykė visokiais balsais. Matyti savo riksmu stengėsi atkreipti dievų dėmesį ir priversti išklausyti jų maldų. Viena puse ėjo kažkoks aukštas, aukštas vyras, apskritaus veido, su retais ūsais ir dar retesne barzda, tarp kurių kyšojo trys-keturi reti dantys. Paskui jį du vyrai nešė didelį krepšį kažkokių surutuliuotų popierinių daiktų, didumo kaip žąsies kiaušiniai. Jis rieškučiomis ėmė iš krepšio tuos ritulius ir dėliojo iš eilės kiekvienam kunigui. Iš kitos pusės buvo toks pat vaizdas, tiktai ten dalino rieškučiomis tuos ritulius kažkokia aukšta, nenatūralaus storumo ponia. Paskui ją sekiojo jauna 14—16 metų mergytė, irgi nepaprastai stora su laibomis rankutėmis. Gavę dovanų, kunigai dar smarkiau šaukė. Ir, išvyniojęs iš popieriaus, bėrė sau į kišenius varinius pinigus, kurie buvo tuose rituliuose. Du vyresnieji kunigai stovėje prie altoriaus; vienas

aukščiau, kitas žemiau ant laiptų. Jie kažką gestikuliavo ir savo panosėje burbuliavo. Matyti skaitė maldas. Apdalinę visus kunigus, likusias krepšiuose dovanas tarnai nunešė prie autoriaus ir sudėjo prie vyresniųjų kunigų kojų. Storoji ponia su savo mergaite paskui priėjo prie altoriaus ir ėmė iš po savo kimono traukti plonas šilkines juostas ir skaras. Išvyniojus vis dėliojo ant ištiestų kunigo rankų. Šis dovanas dėliojo ant altoriaus. Ta ponia vis plonėjo, kol visai supliuško ir liko normalia moteriške. Paskui ji ėmė nuvynioti tokias pat šilkines medžiagas nuo mergaitės kūno ir taip pat metodiškai dėlioti antram kunigui ant ištiestų rankų. Po kiek laiko mergytė irgi supliuško.

Mes stovėjome prie pat durų, bet kadangi nebuvome nusiavę savo batų, tai peržengti slenksčio neturėjome teisės. Per visas pamaldas mes stovėjome ir atidžiai sekėme kiekvieną kunigų judesį. Mums palydovas pranešė, kad čia esąs labai žymios šeimos kunigaikštis iš Mongolijos ir užperkąs pamaldas už savo mirusius gimines, o ši moteriškė esanti jo žmona su dukryte.

Kai pamaldos pasibaigė ir vyriausias kunigas pakėlęs abi rankas palaimino kunigaikščio šeimą ir mus visus, kunigaikštis, skubiai prisiartinęs prie mūsų, paspaudė mums rankas ir, atkišęs savo retus dantis, traukė į save orą, tuo pareikšdamas mums savo padėką už suteiktą jam garbę mūsų dalyvavimu iškilmingose pamaldose.

Jis išėjo su šeima ir savo palydovais iš šventyklos, o mes toliau lankėme vienuolyno kitus pastatus, apžiūrinėdami ant sienų nepaprastas Kinų meno iškasenas. Palydovo teigimu, kai kurios jų siekusios

virš 6000 metų. Tai buvo lyg senienų muziejus, o ne vien šventykla.

Apžiūrėję visą vienuolyną, grįždami pro tą šventyklą, kur pirmiau buvo pamaldos laikomos, išgirdome tenai dar didesnį riksmą. Pažvelgę pro duris, pamatėme visą kunigų būrį tąsant tuos šilkinius daiktus, kurie buvo kunigaikštienės ir jos dukters paaukoti. Rodėsi, kad tuojau prasidės muštynės...

*

Belankant Kinų miestus, apžiūrinėjant jų šventyklas, jų kultūros įstaigas, jų imperatorių rūmus, įgauni įspūdžio, kad visa tauta tebemiega letargišku snauduliu. Bet jau pradeda reikštis ir gyvybės ženklų. Didžiausias faktorius kinų tautos atbudime, tai modernizėjanti japonų tauta. Užsikrėtę Europos civilizacija ir pasisavinę technikines priemones, japonai jau griebia ir šį savo kaimyną, ypatingos kultūros sustingusį milžiną, apsikasusį giliais perkasais ir apsitvėrusį aukštomis sienomis nuo kitų tautų įtakos. Bet jau dabar ta siena perlipta ir įnešta daug europietiško raugo: nauja dvasia skverbiasi į kiniečių gyvenimą. Pradedama nuo paviršiaus. Jau daug kiniečių sutinki kirptais plaukais, skustais ūsais, kaip amerikiečiai, dažniau sutinki trumpais europietiškais drabužiais dėvint. Jau ir moteriškės emancipuojasi, ir jos jau išleidžiamos iš savo ląstos, jau nebesukiojama (žinoma tik iš dalies) joms kojų, ir „sveikos kojos“ sąjungos įtaka labai plinta kiniečių tarpe. Jau ir mandarinai nebenešiojami, ir ima vis daugiau automobiliais važinėti. Gyvenimas modernizėja. Jau turima restoranų, panašių į mūsiškius, gražių krautuvių pristatyta, bet greta plačių, aukštų langų dar stovi mažos nuskurusios krautuvėlės, o languose prikabinta už ilgų uodegų žiurkių, kurios čia gana plačiai maistui vartojamos.

Jie turi ir savų gana moderniškai įrengtų teatrų, gražios europietiškos architektūros su visais technikos reikalavimais. Bet pati scena, vaidinimas netoli nuėjęs nuo primityvaus žmogaus reikalavimų. Jų miestai, jų namų įrengimai vis dar labai primityvūs, antisanitariški. Jokios kanalizacijos, jokio vandentiekio dviejų milijonų žmonių mieste...

Reikia pasakyti, kad Kinuose šventyklos apleistos, tikybos kultas, matyti, negerbiamas, dievų statulos apdulkėjusios, karvelių ir kitokių paukščių nutupėtos, paauksuoti pagražinimai nusilupę, viskas apšepę, apskurę... Tokia šventykla, kaip Dangaus Tempelis, kur bogdychano laikais suvažiuodavo didžiausios maldininkų minios, kur būdavo tūkstančiai galvijų dievams aukojama, dabar ir ten tik turistai tesilanko ir stebisi, kaip visi takai į šventovę žole apaugę, o pačių šventovių stogai nuplyšę, nušiurę... Šventieji upeliai ir kanalai žole apaugę, pelėsiais padengti. Vaizdas gana liūdnas... Iš tikybos kulto nusmukimo galima pastebėti iš viso tautos kultūros susmukimą.

Mūsų lankymo metu Pekine buvo neseniai paskirtas rusų ambasadorium kunigaikštis Kudaševas. Su juo man teko dar anksčiau susitikti fronte, kaipo su užsienio reikalų ministerijos atstovu prie vyriausio kariuomenės štabo. Taigi čia jį man aplankius, jis teikė mums globą ir pagalbą. Vežiojo savo automobiliu po įžymesnes vietas, parūpino bilietus į kiniečių teatrą, kuris buvo gana savotiškai įdomus, išrūpino leidimą į Dangaus Šventyklą, jo sekretorius pavedžiojo po muziejus, bogdichano (imperatoriaus) pilis. Jis mums dar suteikė progos susipažinti su savo kolegomis — prancūzų, italų, anglų ir amerikiečių atstovais, suruošdamas tuo tikslu pas save pusryčius. Apskritai, jo pagalba buvo mums labai naudinga.

Amerikiečiai, savo keliu, Žilių ir mane pasikvietė apžiūrėti, kaip gyvena Amerikos J. V. garnizonas, kuris su kitų didžiųjų valstybių garnizonais saugo europiečių tą Pekino dalį, kur susitelkę gyvena visos atstovybės (ir Japonų). Ši apsauga reikalinga tam, kad apsaugotų europiečių atstovybes nuo netikėtų bokserių užpuolimų, kuris buvo 1900 metais suruoštas prieš europiečius. Ši miesto dalis yra apsupta aukšta siena.

Kiek pasidairę po Pekiną, išvykome per Tiendzino iš Taugu uosto, kuris stovi Geltonosios upės žiotyse, nedideliu Japonų prekių laivu „Jakeshima Maru". Keleivių pirmoje klasėje buvo nedaug: mudu su kun. J. Žilium ir viena amerikiečių šeima su krūva vaikų. Antroje klasėje buvo matyti gerokas japonų ir kiniečių būrys, tačiau jie vėliau kažkur dingo ir visą kelią daugiau nebesirodė. Laivą vistik gerokai supo, nors didelių bangų nebuvo. Japonai, nors seni piratų ainiai, supimo neišlaiko. Mes jūrų liga nesirgome, bet labai karščiai kankino. Ir šaltos maudynės nieko negelbėjo. Juk buvome toje pačioje plotmėje, kaip Sicilijos sala ir Madridas. Tuo metu (rugpiūčio mėnesį) Kinuose ir Japonijoje didžiausi karščiai.

Japonai, kurių rankose be abejonės atsidurs visas rytų pasaulis, buvo su mumis labai mandagūs. Prie pietų laivo karininkai su mumis labai nuoširdžiai kalbėjosi. Kalbėjome apie viską, bet daugiausia kalbos sukosi apie politiką.

Jie didžiavosi, kad esą sąjungininkai ir geri rusų draugai, kalbėjo laisvai rusiškai. Pro Cusimą praplaukiant, paklausiau jų, ar dalyvavo mūšyje, kur žuvo visas rusų laivynas admirolui Roždestvenskiui vadovaujant. Jie griežtai paneigė. Girdi, dar per jauni buvę ir tada tik mokyklas lankę. Karo visai čia jokio

nematyti. Japonai paėmė vokiečių užimtas vietas, bombardavo Tcindau miestą, pagrobė jį, ir dabar tik stengiasi visų rytų prekybą užgrobti. Kur seniau vokiečiai savo prekes pardavinėdavo, dabar japonai aptarnauja. Ir karui pasibaigus visa rytų prekyba bus jų rankose; europiečiams bus sunku juos iš čia išstumti.

Po trijų dienų kelionės laivu mes jau pasiekiame Užtekančiosios Saulės kraštą, Japonija vadinamą. Priplaukiame Modži uostą, ir čia, persėdę į mažesnį laivą, persikeliame į Šimonoseki. Atlikę visus formalumus su savo pasais, sėdome į japonų ekspresą, kuris mus kitą dieną nuvežė į Kijoto miestą. Tai senoji japonų sostinė, kaip rusų Maskva. Viskas čia vaizduoja senesnius laikus. Daugybė senų vienuolynų, karališkų rūmų ir, kaip Maskvoje, daugybė senų šventyklų. Keletą jų aplankėme, buvome ir per pamaldas. Japonai daugumoje Buddhos pasekėjai, bet taip pat yra ir lamajitų. Taigi jų tikyba ta pati, kaip Kinuose. Bet jau tik iš paviršiaus pažiūrėjus ir aplankius kelias šventyklas, pastebi didelį skirtumą tarp kinų ir japonų. Visur matyti tikybos kulto palaikymas. Visur puošnumas, visur traukia akį šventyklų menas, viskas palaikoma geriausioje tvarkoje. Kinų šventyklos davė mums mirštančios religijos vaizdą, o japonų — gyvos religijos. Visur puošnių paveikslų, skulptūrų, drožinių iš medžio. Jų drakonų ir visokių baidyklių atvaizdai, figūros stebina savo didumu. Čia mums viskas rodosi svetima, šalta, nejauku nuo tų jų šventenybių. Mes tik paviršutiniškai tegalime apžiūrėti. Nėra mums nė laiko čia ilgiau sustoti.

Nuostabus apsireiškimas kultūros istorijoje tie japonai. Jų tėvai niekuo nesiskyrė nuo kitų Azijos gyventojų. Jie buvo pagarsėję tuo, kad užpuldinėda-

vo kinus ir kitas kaimynines tautas. Jie suvaidino tą pačią rolę Rytuose, kaip normanai Vakaruose. Jokios kultūros ir Europos civilizacijos iki devynioliktojo šimtmečio pusės pas juos nė ženklo nebuvo. Tik 1876 metais pas save panaikino baudžiavą. Bet reikia į juos pažiūrėti dabar, — rodos, kad jie amžiais naudojosi Europos civilizacijos vaisiais.

Jie labai geri imitatoriai, europiečių pamėgdžiotojai. Savo jaunuomenę jie siuntinėja į įvairius Europos kraštus, į Š. Ameriką studijuoti mokslo ir gyvenimo. Grįždami parsiveža naujų idėjų, naujų metodų, kaip reikia tvarkyti valstybę, kaip plėtoti techniką, vystyti pramonę, kaip organizuoti prekybą, o ypač, kaip tvarkyti armiją. Taip iš visų dalykų jie paima sau kas geriausia ir tobuliausia. Jie stengiasi prilygti europiečiams, ypač vejasi anglus. Visur tą žymę pastebėsi. Važiuoji laivu, ar išlipi į krantą — anglų kalba iškabų parašai greta japoniškų, visur susikalbi angliškai: biržose, didesnėse krautuvėse, viešbučiuose, su vežėjais, policmonais, geležinkelio tarnautojais, laivų komanda. Rodosi, kad jų antroji po gimtosios kalbos yra angliška. Tik retkarčiais, kur-ne-kur, susikalbėsi vokiškai ar prancūziškai.

Japonija — Užtekančios Saulės šalis, bet ji yra ir geišų, ir madame Buterfly tėvynė, gražių gėlių ir žydinčių vyšnių kraštas. Nuostabus savo skirtingumu, savo gyvenimu, savo išorine išvaizda, architektūra, menu, skoniu visai skirtingas kraštas, nežiūrint į japonų stengimąsi sueuropinti savo valstybę. Japonas dėvi europiečių drabužius, bet japonės tebevaikšto savo spalvotais, puikiai išsiuvinėtais kimono. Kaip jų gamta linksma, kaip jų klimatas švelnus ir malonus, taip ir jų žmonės atrodo visuomet linksmi, pasitinka tave džiaugsmingai. Gatvėse, sode, teatre, stotyse

visur tave sutinka ir lydi maloni, linksma japonių šypsena. Jos mažo ūgio, laibos, grakščios, rodosi kaip nesuaugusios mergytės, kaip lėlės su savo lengvutėmis medinėmis klumpaitėmis barškina šaligatviais, užsidengusios lengvučiais skėčiais nuo saulės spindulių. Užeini į jų arbatines, į viešbučius, tokia pat malonia šypsena jus pasitinka, jums patarnauja tokiu rūpestingumu, kad jautiesi savųjų gerų draugų tarpe. Jų muzika, jų dainos ir tautiški šokiai visai nepanašūs į mūsų europiečių. Muzika sudaroma iš disonansų, dainavimas tik tada pripažįstamas geru, jei dainininkė pagadina savo balsą, užkimdo jį prie atviro lango, dainuodama šaltame ore. Bet jų šokiams niekas negali prilygti: kiek čia plastikos, kiek parodoma gracijos! Niekur kitur, kaip čia, to nepamatysi.

Miestai jų aptvarkyti, namuose nepaprastas švarumas, kuris stropiai palaikomas. Užeini į teatrą, savo apavus palieki už durų, žengi į šventyklą — tas pats; net į arbatinę užeidamas turi savo batus nusiauti.

Tokijo visai moderniškas miestas. Pilna gražių namų, teatrų, muziejų, gatvės asfaltuotos, kuriomis važinėja elektros tramvajai, gražūs autobusai ir tūkstančiai moderniškų automobilių. Gatvės plačios, neretai medžiais apsodintos, puikūs sodai ir parkai suteikia žmonėms pavėsį. Bet dienos metu juose mažai tematai vyrų: tik moterys su vaikais. Niekur tiek daug neteko matyti vaikų, kiek Japonijoje. Rodosi, kad jie kaip triušiai veisiasi... Didieji viešbučiai europietiškai įrengti, aptarnaujami japonų, kurie gerai moka visokias kalbas.

Ką labai retai sutinki Japonijoje, tai arklį. Keleivius japonai patys vežioja su mažiukais račiukais, taip pat ir prekes, o sunkesnius daiktus tempia jaučiais.

Buvome Japonijoje iš viso apie dvi savaites, lankėme keletą miestų: Modži, Šimonoseki, Kijoto, Tokijo, Yokohamą. Daug juose teko matyti gražių, savotiškos architektūros namų, karališkų rūmų ir šiaipjau piliečių namukų. Tie namukai atrodo kaip lėlių — mažyčiai, iš lentų, sustumiamomis sienomis. Gražią dieną jie sėdi juose kaip kokioje verandoje, geria arbatą, priiminėja svečius, ar savo šeimynoje praleidžia laiką. Su didžiausia ceremonija japonai geria arbatą. Čia susidaręs lyg ir koks specialus kultas, tradicijomis pašvęstas iš senesnių laikų. Kaip Kinuose, taip ir čia, arbata paduodama mažuose, dažnai moliniuose, puodukuose, be cukraus ir labai stipri, kaip mūsų esencija. Jie ją geria dažnai ir labai daug, ypač karštomis dienomis. Įeini į krautuvę ko nors pažiūrėti ar nusipirkti, japonas tave pavaišins arbata, pasikalbės bendromis temomis ir tik paskui pasiūlys prekių. Visur nepaprastas mandagumas. Kiekvienas tau lenkiasi žemiau kelių.

Buvome išvažiavę iš Tokijo į Japonijos tikybos centrą Niko miestą. Ten yra dailiausia šventykla, turtingiausia savo papuošalais. Tai nedidelis miestas, labai gražioje kalnuotoje vietoje pastatytas, prie didelės, srauniai nuo kalnų tekančios upės. Šventyklos apsuptos senų medžių dailiausiais šventais gojais (miškeliais). Mes niekur tokių nesame matę. Bevaikščiodami juose gėrėjomės ir pavydėjome japonams, kad jie užlaikė tas šventas vietas, ir gailėjomės mūsų senovės šventųjų giraičių ir tokių pat aukštų milžinų ąžuolų, kaip čia kiparisai.

— Kodėl jie krikščionybės iškirsti? Kodėl negalėjo šalia Vilniaus ar Kauno išlikti kaip mūsų istorijos paminklai! Didžiuotumėmės patys jais ir kitiems rodytume.

Taip apgailestavome mes mūsų neseną praeitį. Lietuviai ilgiausiai už visas Europos tautos stabmeldžiais užsiliko, vos tik XIV šimtmečio pabaigoje oficialiai priėmė krikščionybę, bet kaip greitai išnaikintas buvo mūsų senosios tikybos kultas. Mažai beliko kas duotų mokslininkams galimumo nors apytikrį vaizdą nupiešti...

Ne daug tegalėjome po kraštą važinėti, arčiau, nuodugniau jų gyvenimui prisižiūrėti. Mūsų laivas jau Yokohamos uoste visą savaitę stovėjo ir laukė, kol karantiną atliks, nes tuo metu buvo choleros epidemija paplitus. Galop ir mes turėjome apleisti tą kraštą, kuris mums teikė per dvi savaites savotiško malonumo.

XIV

RAMIUOJU VANDENYNU

Japoniją apleidus. — Laivas „Shinio Maru". — Keliauninkų tarpe. — Gaisras laive. — Hawajų salas priplaukus. — Honolulu miestas. — Sala Oahu. — Lietuvių šeimoje. — Vokiečių karo laivas. — San Francisco

Japonų kompanijos Toyon Kisen Kaisha laivas „Shinio Maru", plaukdamas iš Šanchajaus į San Francisco, paėmė mus Yokohamoje.

Šis laivas savo didumu, įrengimu ir greitumu stebino visos Azijos keleivius, kaip ir Atlanto laivai „Imperator", „Vaterland", „Olympic" ir kiti jiems lygūs milžinai džiugino keliaujančius jais per Atlanto vandenyną europiečius bei amerikiečius.

„Shinio Maru" tonažas — 46000 tonų. Keleivių šis didžiausias ir geriausiai įrengtas laivas buvo sausai prikimštas. Be prekių, jis vežė dar apie 4000 žmonių.

Nors mūsų laivakortės jau iš anksto buvo nupirktos Petrapilyje, tačiau laive laisvų vietų nebesusirado. Laivo administracija priversta buvo mums užleisti mechaniko kajutę. Mes buvome tuo patenkinti, nes teko būti laivo viršuje, greta kapitono kajutės, todėl teko mažiau karščio kentėti.

Mūsų laivas buvo įrengtas ne tik patogiai, bet ir su didele prabanga. Gražiausios salės, rašomieji,

valgomieji kambariai, skaityklos, palmių sodeliai, kavinės, gimnastikos salės, sporto įrengimai, plaukiojimo baseinai, kino teatrai ir p. Visa tai teikiama keleiviams naudotis. Juk kelionė ilga. Iš Šanchajaus iki Yokohamos jis plaukia 14 dienų, o iš čia iki San Francisco dar 17 dienų. Taigi reikia pasirūpinti, kad tie 4000 keleivių nenuobodžiautų. Pasilinksminimų programų paruošimas sudaro laivo administracijai nemaža rūpesčio: ji turi tam tikslui net visai atskirą komitetą.

Keliaujame pirma klase, kuri ypatingai laivo kompanijos globojama, nes jos keleiviai paprastai esti tokie, nuo kurių patenkinimo pareina laivo geras vardas.

Dieną naktį traukėsi okeano platybės. Nė mažiausios salos nesutikome.

Mūsų laivo keleivių būryje galima buvo rasti visų rasių žmonių. Čia kreivaakis, apskrito veido japonas, mažas, bet judrus; čia aptingęs, augalotas kinietis su ilgomis kasomis, vos-vos krutėdamas beeina; čia vėl matyti įvairaus tipo europiečių, aziatus dominuojančių; čia apsisukęs turbanu (marga šilko skara) milžinas arabas; čia vėl matyti europietiškos išvaizdos, bet juodai saulės nudegę, iš įvairių Indijos dalių indusai, kurie savo tautiniais drabužiais marguliuoja tarp kitų keleivių. Sakoma, kad indusai kalbą sanskrito kalba, kuri esanti labai panaši į lietuvių kalbą. Klausais, vaikščioji į jų būrį įsimaišęs, nugirsti vieną kitą žodį mūsiškai tariant, bet kai sužinai jų prasmę, tai pasirodo, kad jie visai ką kita reiškia, negu lietuvių kalboje.

Pasitaikė jų tarpe vienas lingvistas profesorius, kuris labai susidomėjo mumis ir ėmė moksliškai aiškinti, kiek dabar esančios nutolusios visos gyvosios In-

dijos tautos-tautelės ir jų dialektai nuo senovinės Vedos kalbos. Dabar neįmanoma esą surasti sanskrito kalba kalbančių tautų, taigi nesą ko laukti, kad galima būtų susikalbėti kur nors Indijoje lietuvių kalba arba nors daug panašių žodžių surasti.

— Žinoma, Indija plati, tautų ir kalbų daug, gal kur kalba dar senąja, į jūsų panašia, kalba. Reikia studijuoti, tirti. Bet mums šis reikalas neprieinamas. Patiems lietuviams reiktų juo susirūpinti, — pridėjo susimąstęs profesorius indusas.

Mes turėjome gražios progos visą kelionę su juo kalbos klausimais padiskutuoti. Per jį susipažinome su didesniu indusų būreliu. Pastebėjome, kad jie tarp savęs ne visi galėjo savo kalba susikalbėti. Daugiausia kalbėjosi angliškai, nes jų daugumas buvo mokyti žmonės, kultūringų šeimų nariai, angliškas mokyklas išėjęs Indijoje, ar net pačioje Anglijoje studijavę.

Tas pat teko pastebėti ir tarp kiniečių: įvairių Kinijos provincijų žmonės žodžiu tarp savęs ne visuomet galėdavo susikalbėti, tik raštu jiems tai pavykdavo.

Šioje kelionėje įdomu buvo ne tik tai, kad galėjome įvairių tautų keliauninkus sutikti, bet ir turėjome progos kiek arčiau susipažinti su jų būdu bei mąstymo procesu. Rytai vis pasilieka Rytais, skirdamiesi nuo Vakarų savotišku gyvenimu, savotiška dvasine bei materialine kultūra. Mes jų nesuprantame, mes jų nepažįstame ir jų niekad nepažįsime. Jie savo gamtos, savo kultūros produktai, o mes savo. Mes išdidžiai į juos žiūrime, kartais ir pučiamės prieš juos. Mums rodosi, kad jie esą už mus žemesni tvariniai, kad jie negalį Europos kultūrai bei civilizacijai prilygti. Bet jie mums gali prikišti, kad Azijos kultūra daug senesnė už Europos. Ir jos civilizacija,

ir jos materialinė kultūra daug senesnė už mūsų. Kai kiniečiai jau mokėjo popierių dirbti, mokėjo stiklą, paraką gaminti, kai jų filosofai ir žmonijos mokytojai-vadai jau seniai buvo bemankštiną savo protą, kai jų didžiosios imperijos jau buvo iškilusios pačioje civilizacijos aukštumoje — Europa dar vos buvo bepradedanti savo kojomis vaikščioti. Jau Rytuose keli ciklai valstybių, didžiulių imperijų suskubo iškilti ir vėl susmukti, kol Vakaruose atsirado graikų, vėliau romėnų sukurta kultūra, kuri šiaip ar taip iš Azijos savo pradžią buvo gavusi.

Mūsų laivas panašus į didelį viešbutį, kur sutinki daug žmonių ir imi jų gyvenimu domėtis. Niekas tavęs čia neklausia, iš kur esi kilęs ir kokiais reikalais keliauji. Bet kai pamažu kiek išsipasakoji apie save savo bendrakeleiviams — ir jau visi žino, kas tu toks.

Prie pusryčių, pietų, vakarienės vis tie patys veidai, tos pačios kalbos. Ir vis bus tie patys jie — šiandien, ryt, poryt, už savaitės, dviejų. Bet kad nusibostų — to negalima pasakyti. Laivo gyvenimas visokiais būdais paįvairinamas. Muzika du sykius per dieną groja: pietums ir vakarienei. Kas vakaras esti šokiai, vaidinimai, koncertai, dažnai pačių keleivių suruošiami. Rodomos ir įvairios filmos. Bet geriausiai pavyksta maskaradai. Keleiviai, pravažiuodami pro Šanchajų, Pekiną, Yokohamą, Tokijo, prisiperka visokių papuošalų, aprėdalų, kuriuos apsivelka, kad nustebintų savo bendrakeleivius šiomis įvairenybėmis ir prašmatnybėmis.

Šiame laive didelių asmenybių neteko sutikti. Matėm Indijos maharadžą su savo svita. Jie, puošniais rūbais apsivilkę, vaikštinėjo po denį. Suėjome į pažintį su vienu prancūzu markizu, kuris mums papasakojo, kad jis esąs žurnalistas ir „Le Temps" New

Yorko skyriaus šefas. Sutikome keletą žymesnių vokiečių kilmės, bet Amerikos pilietybės, pramonininkų, inžinierių, kurie buvo Britų vyriausybės išsiunčiami iš Indijos, vieną anglą gubernatorių iš Bombėjaus, keliaujantį aplinkiniais keliais į Londoną. Bet visus labiausiai stebino savo jauna išvaizda visiškai pražilęs vyras. Sužinojome, kad tai jaunas advokatas iš Texas, U. S. A. Pasirodo, jis esąs vienas iš nedaugelio išsigelbėjusiųjų iš transatlantinio laivo „Luisitania", kurį paskandino vokiečiai. „Ant vandens plaukiodamas išsilaikiau 6 valandas", pasakojo advokatas savo pergyvenimus. „Prieš tai nė vieno žilo plauko neturėjau, o dabar... esu žilas, kaip senelis".

Bet ir mums teko pažiūrėti mirčiai į akis. Vieną šventadienį, kada valgomajam kambary laikė pamaldas anglikonų kunigas ir pradėjo sakyti pamokslą, pasigirdo didelis aliarmas: suskambėjo varpas, sugaudė garsus trimitas ir liūdnai sukaukė sirenos. Bematant pamaldos nutrūko. Keleiviai subėgo ant denio iš savo kajučių. Juodi dūmai veržėsi iš laivo prekių skyriaus. Dar po valandėlės prasimušė liepsna ir ėmė aukštai leisti savo raudonus liežuvius. Žmonių išgąstis begalinė: bėgioja, stumdosi, grūdasi viens ant kito ir klykia visokiais balsais. Triukšmas didžiausias. Kilo panika, keleiviai griebė leisti pagalbinius laivelius į jūrą; kamšatis prie jų kuo didžiausia. Tik komandos taktas, šaltas jūrininkų kraujas sugebėjo nuraminti keleivius. Visa komanda buvo įkinkyta į darbą ir, geram keliauninkų būriui padedant, po dviejų valandų sunkaus darbo ugnis buvo nugalėta. Tai atsitiko vandenyno platybėse šeštą kelionės dieną tarp Yokohamos ir Honolulu. Kokia tai keistenybė: okeano viduryje ir nuo gaisro galėjome žūti! Juk pagalbos nėra iš kur laukti: žemė toli, o laivai čia retai

tepasitaiko. Keliavome Ramiuoju vandenynu, kad apsisaugotume nuo vokiečių minų, o čia ir be jų mums didelio pavojaus būta.

Ugnį užgesinus, vėl susirinkome, tik daug gausiau, negu pirma; laivo salėse, įvairių tikybų dvasininkams vadovaujant, siuntėme padėkos maldas Viešpačiui už stebuklingą išsigelbėjimą. Taip, moka žmogus melstis nelaimės ištiktas...

Jau tos pačios dienos vakare laivas užmiršo buvusį gaisrą. Ėjo koncertas, kuriame dalyvavo japonų dainininkė, keliavusi į New Yorko Metropolitain operą gastroliuoti Madame Buterfly rolėje, mažytė, švelnutė mergytė su stipriu, maloniu balsu. Ją sekė aukštas indusas, galingas, bet taip pat švelnus, bosas. Toliau įvairių instrumentų improvizuoti orkestrai ir labai keistai kostiumuotas kiniečių choras. Muzikalinei daliai pasibaigus, pasipylė, kaip iš rankovės, visokie žaidimai ir tautiniai šokiai, kuriuose pasižymėjo japonų geišų baletas; jis gavo vienbalsiu žiuri sprendimu aukščiausią dovaną. Pasilinksminimai baigėsi po pusiaunakčio bendrais šokiais prie mėnulio šviesos. Šokiuose dalyvavo jaunimas, laivo komanda ir net seniai, kurie neatsiliko nuo kitų ir šoko įsismaginę visą naktį.

Taip truko dar kelios dienos, kol mes prisiartiname prie Hawai salų. Štai jau mes Honolulu uostą matome. Jau horizonte mėlynuoja salų konturai, iškyla kalnų viršūnės; dar arčiau priplaukus, atsidengia prieš akis žaliumynuose paskendusio dailaus miesto panorama su aukštai iškilusiais bažnyčių bokštais, kurie rungiasi su palmių viršūnėmis. Dar kelių kilometrų atstume mūsų laivą apspinta keli šimtai raudonodžių plaukėjų - jaunuolių, havajiečių, kurie, kaip narai, nardė vandenyje, šaukdami ir duoda-

mi visokius ženklus. Sužinome, kad jie prašo mesti sidabrinių pinigų. Nuo laivo pasipila sidabriniai. Jie pasineria kaip žuvys ir beveik kiekvieną pinigą pagauna, o iškilę parodo mums ir vėl prašo daugiau. Taip jie mus lydėjo iki pat uosto krantų.

Šniokšdamas ir puškėdamas laivas sustojo prie kranto. Permesti tiltai. Mes skubinamės į krantą. Dvylika dienų išbuvus laive, dvylika dienų išplaukiojus okeano platumose, malonu vėl po savo kojomis pajusti žemę! Jau pilnas uostas žmonių laukia mūsų, mosikuoja mums skepetaitėmis. Moteriškės, pasidabinusios kaklus margų gėlių vainikais, dailios mergaitės, raudonodės ir kreivaakės, tiesia mums, kabina ant kaklo gėlių vainikus, sega puikias gėles prie krūtinių. Na, žinoma, ir prašo užmokėti už tą malonų pasveikinimą.

Uostas nepaprastai gyvas. Žmonių skruzdėlynas dirba prie iškrovimo ir pakrovimo laivų, kurie čionai nuolatos atplaukia ir vėl išplaukia. Juk šis gyvas Amerikos uostas yra virtęs sustojimo centru laivų, kurie plaukioja Ramiuoju vandenynu iš Amer. J. Valstybių, Kanados, Panamos ir Pietų Amerikos kraštų į Australiją, Filipinų salas, Naująją Zelandiją arba Japoniją, Kinus, Indiją ir Afrikos pakraščius. Čia imasi kuro, maisto, prekių ir keleivių, kurie atplaukia vienais laivais ir išplaukia kitais.

Šit japonų laivas, ant kurio plevėsuoja tekančios saulės vėliava. Jis atplaukęs prieš mus iš Yokohamos su porceleno, kilimų bei ryžių transportu ir plaukia į San Francisco. Čia matyti laivų iš Hong-Kongo, Šanchajaus, Port-Saido, kurie plaukia į Ameriką; čia yra laivų iš Panamos ir kitų pasaulio kraštų, kurie plaukia į Australiją ir kitur.

Čia yra ir Amerikos karo uostas, kuriame nuolatos stovi šarvuotų laivų eskadra. Iš čia palaikomas nuolatinis ryšys su Filipinų salomis, kurios per karą su Ispanija buvo amerikiečių užimtos.

Hawai grupė, kurią sudaro aštuonios žmonių apgyventos salos, buvo Amerikos Jungtinių Valstybių iš Anglijos pirktos 1898 m. Sala Oahu su miestu Honolulu yra tinkamiausia laivams sustoti vieta ir tirščiausiai apgyventa. Visos šios salos yra vulkaninio pobūdžio: jos sudarytos iš aukštų kalnų, tarpukalnių ir gilių slėnių. Tarp tų kalnų žaliuoja pievos ir marguliuoja apdirbti laukai. Patys kalnai dažnai visiškai pliki, jokiais žaliumynais nepadengti. Vieni jų teberūkstą ugnikalniai, kiti jau seniai užgesę.

Sala Oahu yra nedidelio ploto; pasilipęs ant kalno gali matyti visą salą aplinkui. Jos ugnikalniai yra užgesę; tik kaimyninėse salose matyti rūkstantieji ir ugnimi spiaudantieji kalnai. Šių salų istorija nepaprasta ir labai įdomi. Jos apgyventos raudonosios rasės žmonių havajiečių, tos pačios kilmės, kaip Naujosios Zelandijos, Gvinėjos ir kitų salų raudonodės tautelės. Hawai salas atrado 1542 metais ispanų jūrininkas Gaetano. Bet apie jas pasaulis sužinojo tik tada, kai anglų kapitonas Cook čionai 1778 m. atvyko. Iš pradžių havajiečiai, pamatę baltuosius žmones, labai nuoširdžiai ir su didele pagarba juos priėmė, manydami juos esant dievus. Taip juos dievino, kol vienas Cook'o jūrininkų pasimirė. Tada havajiečiai pamatė, kad jie paprasti mirtingieji, užmušė Cook'ą bei jo draugus ir išsivirę jų kūnus suvalgė. XVIII šimtmety havajiečiai bendros valdžios neturėjo: jų kiekviena giminė gyveno paskirai. Pav., salą Oahu valdė keturi karaliai. Jų armijos nuolatos tarp savęs kariaudavo. 1800 metais vienas Hawai

salos giminės valdovas, nusviedęs nuo uolos į b... nę kitus tris karaliukus, tapo visų salų viešpačiu, sukurdamas havajiečių karališkąją dinastiją, karaliavusią iki 1898 metų, kol Hawai salų grupė atiteko amerikiečiams. Havajiečiai iš kanibalų virto dabar civilizuota tautele: priėmė krikščionių tikybą ir ramiai darbuojasi cukraus, ryžių, bananų ir ananasų plantacijose. Jų skaičius kasmet mažėja, ir salose dabar yra bent 5 kartus daugiau svetimšalių — europiečių, amerikiečių, kinų ir japonų. Visa tai mes sužinojome dar laivu beplaukdami.

Išlipę iš laivo, atsiduriame Honolulu mieste. Tai iš tikrųjų yra labai gražus miestas, pilnas kvepiančių sodų ir gražiausių, visad žydinčių, gėlių. Netrūksta jam ir puikių pastatų. Kai kurie dabar valdiški namai yra buvę Hawajaus valdovų patalpos. Iš visų jų išsiskiria paskiausiosios karalienės rūmai. Gatvės apsodintos žaliomis palmėmis, kurios savo šešėliais sudaro puikų praeiviams pavėsį. Jomis švaistosi puikūs automobiliai, elektriški tramvajai. Miestas turi savo elektrą, gerai išvystytą mokyklų tinklą ir savo universitetą. Didžiausia garsenybė — tai turtingiausias pasaulyje žuvynas-akvariumas, kuriame yra labai retų eksponatų. Miestą puošia puikios krautuvės.

Shinio Maru laivo keliauninkai bematant išsiskirsto po miestą ir jo apylinkes. Mūsų laivas čia stovi 24 val., todėl yra laiko visa ką apžiūrėti.

Honolulu miestas stovi visai arti prie jūros įlankos, netoli mažiuko, seniai jau užgesusio, ugnikalnio. Ant jo palypėjęs matai puikų vaizdą: toli toli matyti Ramiojo vandenyno baltosios vilnys, kyšo balti Honolulu miesto namai iš žaliuojančių kiparisų palmių ir kitų tropiškų augalų; netoliese matyti priemiestis

Waikiki, su to paties vardo gražiausiu pasaulyje pliažu. Daug čia privažiuoja žmonių iš Amerikos ir iš kitų kraštų pasidžiaugti stebuklinga gamtos dovana. Laimingos Hawajų salos: čia švelnus oras ir amžina vasara. Amžinai žydi gėlės: vos tik vienos peržydi, kaip tuojau kitos pražysta. Nuo kalno pažvelgus į salos gilumą, matome čia tamsesnio, čia šviesesnio atspalvio žaliuojančius laukus — tai auga bananai, ananasai, ryžiai ir cukrinės nendrės. Toli tęsiasi gelsvai ružavi ananasų laukai.

Paėmę auto, ir mes su kun. Žilium vykome salos apžiūrėti, į tas plantacijas ir palmių miškus. Mūsų vadovas aiškina kiekvieną vietelę, jos istoriją, jų vadų kovas. Rodo garsiąją bedugnę, į kurią karaliai vieni kitus sugavę nustumdavo. Pasivaišinome retais vaisiais, guavais vadinamais, kurie savo skanumu nieko sau lygaus neturi pasaulyje. Grįžtame į miestą, aplankome buv. karalienės rūmus, universitetą ir kitas garsenybes. Einame prie laivo. Tik štai vienas vyras, prisiklausęs mūsų kalbos, prisiartina:

— Tegul bus pagarbintas Jėzus Kristus!

— Per amžių amžius! — atsakome mes.

— Iš kur? Kaip čia atvykai?

— Aš čia gyvenu jau 7 metai. Turiu žmoną, vaikus ir švogerį. Esu iš Amerikos iš Philadelphijos. Tarnavau laivyne ir pasilikau čia. Dirbau prie ananasų laukuose. Dabar, švogerį parsikvietęs ir pinigų kiek susidėjęs, nusipirkau fabrikėlį. Gyvename visai gerai. O jūs, iš kur važiuojate? — paklausė mus mūsų tautietis.

Pasisakome, kas esą ir kur keliaujame.

— Kaipgi, girdėjau apie kun. Joną Žilinskį ir apie atstovą Yčą, esu skaitęs. Susitikti neteko, bet laikraščiuose nuolat skaitau jūsų vardus. Man siunti-

nėja „Tėvynę“. Esu Susivienijimo Liet. A-jos narys. Būtų mums malonu, kad pas mus užeitumėte nors valandėlei. Kaip džiaugsis žmona, švogeris... Mes čia pat gyvename. Labai prašau. Tokie brangūs svečiai... — jis kalbėjo ir iš susijaudinimo negalėjo ašarų sulaikyti. — Philadelphijoje tiek lietuvių, draugų, o čia mes tik vieni. Labai pasiilgome savųjų...

Vakare atėjo mūsų tautietis ir mus nusivedė pas save. Pasipuošusi jo žmona su dviem gražiais vaikučiais mus pasitiko ir pasodino prie apkrauto vaisiais stalo. Pavaišino mus tikrai lietuviškai ir priėmė kaip savo artimiausius gimines.

Gerą valandą jų draugijoje praleidę, nuėjome pažiūrėti vokiečių garlaivio „Geier“, kuris buvo internuotas šiame neutraliame Amerikos uoste. Kun. Žilius susiėjo su vokiečių karininkais, kaip su savo senais pažįstamais, kadangi jis pasisakė, kad grįžtąs tiesiai iš Berlyno. Jie ir mane kvietė užeiti ant laivo ir drauge su jais pavakarieniauti, bet aš atsisakiau.

Po trumpos pertraukos, praleistos šioje saloje, mūsų laivas išplaukė iš Honolulu, kad po 5 dienų kelionės pasiektų San Francisco.

Oahu sukėlė mumyse didelio pasigėrėjimo. Viskas čia buvo įdomu, malonu ir gražu. Žmonės ir gamta mums šypsojosi.

Laivo keliauninkai vėl savotišku gyvenimu gyveno. Puošnios ponios vėl užėmė savas pozicijas šokiuose ir koncertų salėse, frakuoti vyrai joms asistavo ir vėl viskas užvirė, kaip avily spiečius.

Rugsėjo 12 dieną, anksti rytą, priplaukėme San Francisco. Miestas ir uostas buvo miglų apklotas, ir mūsų laivui teko prie „Aukso Vartų“ sustoti; tik popiet „Shinio Maru“ įplaukė į San Francisco įlanką. Bet čia vėl nuotykis: dėl vandens atoslūgio

negalėjome be vakaro prie kranto priplaukti. Taip arti matydami miestą, laive jau neberimome. Persėdę į mažą laivelį, priplaukėme prie kranto.

Iš Honolulu buvau pasiuntęs B. K. Balučiui telegramą, kad jis galėtų savo laiku pranešti San Francisco lietuviams apie mūsų atvykimą. Bet krantą pasiekę jokių lietuvių nematėme.

Kiek apžiūrėję miestą, pavakary sugrįžome į uostą ir laukėme laivo priplaukiant.

Mums bevaikščiojant ir besikalbant, greitai prie mūsų prisiartina du vyrai ir klausia:

— Tai gal ponas Yčas?

— Tas pats, — atsakau. — O čia mano kelionės draugas kun. Jonas Žilius.

— Mes atėjome jūsų pasitikti. Buvome iš ryto ir daugiau susirinkę, bet laivas vis nesiartino, ir niekas negalėjo pasakyti, kada priplauks. Labai laukėme.

— Mums labai malonu, kad mus pasitikote. Na, iš kur tamstos paeinate?

— Aš esu panevėžietis, iš Pakruojaus miestelio.

— Na, tai mano kaimynas! Kaip tamstos pavardė, aš gerai nenugirdau?

— Adams... Adomaitis, — pasitaisė. — Amerikietiškus popierius imdamas, taip dėl patogumo pasivadinau. Esu elektrotechnikas studentas. O mano draugas, šit, irgi kaunietis, iš Akmenės.

— Kiek čia lietuvių yra? Ar turite draugijų?

— Labai nedaug. Žemės drebėjimo nugąsdinti nebevažiuoja čionai. Mat, šis miestas 1905 metais pergyveno didelį sukrėtimą. Toks buvo smarkus žemės drebėjimas, kad nė vieno sveiko namo nebeliko. Tūkstančiai žmonių žuvo. Bet dabar nė ženklo

nebeliko, dar puikesnis miestas atsistatė. Gal lietuvių priskaitytum apie 100. Pirmoji draugija tik prieš 7 mėnesius susikūrė — tai Susivienijimo Lietuvių Amerikoje kuopa.

— Kaip ilgai ketinate būti mūsų mieste?

— Tik tris dienas.

— Tai sunku bus ką nors surengti per taip trumpą laiką. Žmonės užimti, dirba.

— Nieko ir nedarykite. Susirinkite, kiek galite; rytoj popiet mes ir pasišnekučiuosime.

Mums besikalbant, prisiartino prie mūsų dar būrelis lietuvių. Nagi žiūriu — tarp jų ir Kostas Norkus. Tas pats K. Norkus, kuris Vilniuje, Komitetui susidarius, buvo mūsų pirmutinis reikalų vedėjas, turėjęs Komitete nemalonių incidentų, dėl kurių teko skubiai išvažiuoti iš Vilniaus...

Ir čia, žiūrėk, pasaulį apvažiavus, susitinki žmogų, kuris nuo mūsų slėpėsi. Vis dėlto žemė maža...

Jis labai nerimastavo. Nutaikęs valandėlę ir nusivedęs mane į šalį, maldaute maldavo, kad aš jo neskandinčiau ir niekam nepasakočiau apie jo elgesį Vilniuje...

— Aš dabar pasitaisiau, esu vėl tvarkoje, dirbu lietuvių tarpe ir noriu būti naudingas Lietuvai.

Pažadėjau niekam nepasakoti.

Šit ir mūsų laivas priplaukė prie kranto. Norkus su palydais nuėjo savo pažįstamosios pasitikti, o mes turėjome atlikti nemalonią muitinės procedūrą.

Atsisveikinę su savo maloniais tautiečiais, susitariame susitikti iš ryto. Adams-Adomaitis pasišovė mūsų vadu būti ir aprodyti šį puikų Kalifornijos miestą. Pirmiausia užprašė mus apžiūrėti Politechnikos Instituto. Aš jam pasakiau, kad man ypatingo malo-

[illegible] sudarys tos mokyklos lankymas. Man baigus gimnaziją, mano tėvas, kuris gyveno Lead City S. Dakota ir dirbo aukso kasyklose, būtinai norėjo mane prikalbėti įstoti į šios mokyklos kalnakasių skyrių ir čia mokslus baigti.

Iš pat ryto ėmė telefonai tarškėti ir mus judrūs amerikiečiai atakuoti iš visų pusių. Mat, mums į San Francisco vos koją įkėlus, laikraščių korespondentai, mus iškvotę, plačiai aprašė apie mus ir mūsų kelionės tikslus. Ir nenuostabu, kad atsirado daug žmonių, kurie panorėjo su V. Dumos atstovu pasimatyti, juo labiau, kad aš buvau lankęs prieš pora mėnesių Europos valstybes ir alijantų frontus.

Viens pirmųjų atsilankė kunigaikščio Lobanov-Rostovskio švogeris, stambus pramonininkas Landfield'as. Jis tai ir paėmė mus globoti drauge su mūsų cičerone Adomaičiu. Savo puikiame automobiliuje įsisodinęs aprodė iš tiesų puikų San Francisco miestą su jo begaliniais palmių sodais, dailiomis gatvėmis, puošniais namais ir gausiomis įstaigomis. Jis ir jo simpatinga, maloni žmona nuoširdžiai mus vaišino, kaip savo tikrus gimines. Vėliau jis daug prisidėjo prie aukų rinkimo organizavimo nukentėjusiai Lietuvai ir buvo lietuvių komiteto pirmininku.

Kitos dienos vakare laikėme prakalbas lietuvių susirinkime. Tai nebuvo labai gausus susirinkimas, bet pasikalbėjimas buvo su jais nuoširdus ir savotiškai įdomus. Kiekvieną mūsų žodį gaudė ir dėjosi į širdį. Visiems buvo malonu išgirsti gyvą žodį iš Lietuvos ir lietuvių tremtinių gyvenimo Rusijoje.

ЛИТОВСКАЯ ДЕКЛАРАЦІЯ

Великая Россія переживает годину тяжелых испытаній и нѣт народа, населяющаго его, в тѣло котораго не впитались бы шипы тернія. Вся Россія становится алтарем великих жертв. Благо тѣм народам, искупительным жертвам котораго внемлют небеса.

Настал час просвѣтлѣнія, час всеобщаго сдвига. Сегодня России судьбою предложено пресѣчь ряд ошибок, об'емлющих цѣлые вѣка вплоть до наших дней. Завѣтныя стремленія народов претворяются в дѣйствительность. Близится миг осуществленія сѣдых мечтаній литовскаго народа; воистину сѣдых — начало они берут от великаго князя литовскаго Миндовга.

День борьбы сокрушит тевтонскій меч. День мира создастъ живую плотину народов, через которую не прорваться волнам германизма.

Исторія Литвы — это кровавый кошмар борьбы с тевтонизмом. Литовскій народ был первым, которому пришлось встрѣтиться с германским ураганом в его натискѣ на славянство. И в этой борьбѣ мы крѣпкими нитями связались со славянством. Не будучи Славянами, мы свѣтлым, упругим янтарем вкатились в море славянства. Свѣтлым — ибо наше содружество с русским народом ничѣм не омрачено за всю эпоху самостоятельной Литвы, когда литовскій народ был вершителем своих судеб и направителем своей воли. Упругим — ибо истекшій кровью литовскій народ, пріял иноземныя вліянія, все же сумѣл принести свою культуру во всей ея чистотѣ через столѣтія рабства, через массовую измѣну своих же братьев родным началам.

Под ударами германизма разсыпалось наше янтарное ожерелье. Прусскій отпрыск литовскаго народа погиб первым, погиб без остатка. Истребитель воспріял имя от им же истребленнаго племени, но горе тому, кто, одолѣв противника, дерзнул осквернить останки его. Литовская Жмудь неоднократно испытывала жестокую долю германскаго рабства и в концѣ концов раскроенная на двое, в одной своей части окончательно закрѣпощено за германцами под именем Восточной Пруссіи.

Снова сомкнулась литовская рать со славянской для борьбы с наслѣдiем тевтонов — всепоглощающим германизмом.

Мы вѣрим, что это послѣднее звено побѣдной цѣпи, начатой под Грюнвальдом. Мы вѣрим, что наши зарубежные братья по крови будут исторгнуты из германскаго ига и возсоединены с нами, ибо историческая миссiя Россiи — быть освободительницей народов.

В настоящей борьбѣ всякая малость подлежит учету. В единенiи — сила. Самыя незначительныя этнографическiя единицы должны быть вовлечены в дѣятельный круг. Россiя их об'единит не ради поглощенiя, но для мирнаго культурнаго сотрудничества, для сочетанiя в мощный союз народов. Весь литовскiй народ окрылен надеждой этого об'единенiя.

Уполномоченные для передачи изложеннаго: Д-р И. Ю. Бассанович, Донат Малиновскiй.

Vertimas

LIETUVIŲ DEKLARACIJA *)

Didžioji Rusija pergyvena sunkių patyrimų gadynę ir nėra joje gyvenančios tautos, į kurios kūną nebūtų įsismeigę erškėčių dygliai. Visa Rusija tampa didžiųjų aukų aukuras. Palaimintos tautos, kurių išganomąsias aukas priima dangus.

Atėjo išsiaiškinimo, visuotinio sąjūdžio valanda. Šiandie Rusijai lemta užkirsti eilę klaidų, apimančių ištisus amžius iki mūsų dienų. Amžini tautos siekiai tampa

---

*) Ši deklaracija buvo Vilniaus lietuvių visuomenės priimta ir pasiųsta man į Petrapilį įteikti Rusijos vyriausybei, vyr. karo vadovybei ir atstovybių pirmininkams. Čia yra pirmykštis tekstas, kuris Donato Malinausko buvo įduotas „Novoje Vremia" redakcijai. Jis buvo išspausdintas tą pačią dieną, kaip mes su L. Noreika, ištaisę kai kurias vietas, įteikėme kam reikia. Šį tekstą pavyko surasti P. Klimui, kuris malonėjo man prisiųsti (žiūr. „Novoje Vremia" 1914-VIII-22 (4/IX). Oficialio, t. y. mūsų ištaisyto, teksto ir įduoto vyriausybei, deja, nebepasiliko. Deklaracijos tekstas redaguotas St. Šilingo ir D. Malinausko. Tai yra pirmas lietuvių karo pradžioje visuomenės surašytas dokumentas, kuris atvaizdavo tų dienų ūpą. Kokios buvo šios deklaracijos pasekmės, žiūr. mano „Atsiminimų" I-jo tomo 229 psl.

M. Y.

tikrove. Artėja įvykdymo valanda tikrai senų liet[illegible] *tos svajonių, kurių pradžia siekia Didž. Kunigaikšč*[illegible] *daugo. Kovos diena sutriuškino teutonų kardą. Taikos diena sukurs gyvą tautų tvenkinį, pro kurį nepratruks germanizmo bangos.*

Lietuvos istorija — tai kruvinas slogutis (košmaras) kovų su teutonizmu. Lietuvių tauta buvo pirmutinė, kuriai teko susidurti su prieš slavizmą įtūžusia germanų audra. Ir šioje kovoje mes tvirtais siūlais susirišom su slavizmu. Patys nebūdami slavais, mes lyg ir šviesus, tamprus gintaras įsiliejom į slavizmo jūrą. Šviesus — nes mūsų draugavimas (bendradarbiavimas) su rusų tauta niekuo nebuvo aptemdytas per visą savarankios Lietuvos epochą, kada lietuvių tauta pati sprendė savo likimą ir vykdė savo valią. Tamprus — nes kraujais paplūdusi lietuvių tauta, pasiduodama kitataučių įtakai, vis dėlto sugebėjo išnešti savo kultūrą visame jos grynume per vergijos šimtmečius ir per masinį savo brolių išdavikiškumą.

Nuo germanizmo smūgio subyrėjo mūsų gintariniai karoliai. Pirma žuvo lietuvių tautos atžala — prūsai. Ir žuvo visiškai. Naikintojas pasisavino jo paties išnaikintos genties vardą, bet vargas tam, kas nugalėjęs priešą drįstų išniekinti jo palaikus. Žemaitija ne vieną kartą patyrė sunkią germanų vergijos dalią ir galop padalyta į dvi dalis, kurių viena galutinai prijungta prie germanų Rytų Prūsijos vardu.

Vėl lietuvių karija susijungė su slaviškąja bendrai kovai su teutonų įpėdiniu — visa ryjančiu germanizmu. Mes tikime, kad tai paskutinė grandis ties Žalgiriu pradėtoje pergalių grandinėje. Mes tikime, kad mūsų užrubežio broliai bus išlaisvinti iš po germanų jungo ir sugrąžinti mums, nes istorinė Rusijos misija — būti tautų išlaisvintoja.

Šioje kovoje kiekvienas menkniekis vertas dėmesio. Vienybė — galybė. Net ir nereikšmingiausi etnografiniai vienetai turi būti įtraukti į veikimo ratą. Rusija juos suvienys ne kad pavergtų, bet kad gyventų taikiame kultūriniame bendradarbiavime, kad suderytų juos į galingą tautų susivienijimą. Visa lietuvių tauta gyvena to susivienijimo viltimi.

Įgaliotiniai šiai deklaracijai: Dr. J. Basanavičius ir Donatas Malinauskas.

TURINYS

Pusl.

I. ŠVEICARIJA — LIETUVIŲ JUDRIAUSIAS POLITIKOS VEIKIMO PUNKTAS

Pirmąją lietuvių konferenciją Lausannoje beorganizuojant. — Amerikos delegatai. — R. Karuža — tautininkų srovės delegatas — mano asmens sekretorius. — Jo kelionė per Londoną — Paryžių — Šveicariją. — Mano ir Miliukovo kelionė į Lausanną. — Šveicarija — turistų kraštas ir politinių emigrantų vieta. — Konferencijos dalyviai. — Šveicarijos lietuvių veikimo reikšmė. — Pirmieji politikos žygiai. — Lietuvių Taryba. — Informacijos Biuras. — Lithuania ir jos šelpimo akcija — Su mūsų bajorija bendro darbo Lietuvos pagalbai beieškant. — Gabriada ir Viskantiada. — Pirmųjų konferencijų reikšmė Lietuvos nepriklausomybės propagandai ir jų nutarimai. — Antroji Lausannos konferencija Lietuvos atstovams dalyvaujant 5

II. ITALIJA

Į Romą nuvykus. — Vėl su parlamentarine delegacija. — Šaltas Italijos priėmimas. — Brusilovas padėjo. — Pas princą regentą, karalienę Eleną ir karalienę motiną-Margaritą. — Kijevas — Lietuvos sostinė. — Rusų ambasadoje. — Plechanovas ir Amfiteatrovas. — Lietuva — federacinė valstybė Rusijoje. — Senatas ir parlamentas. — Romos ir jos apylinkių lankymas. — Pas kan. K. Prapuolenį. — Kas buvo Prapuolenis? 30

III. AUDIENCIJA PAS POPIEŽIŲ BENEDIKTĄ XV

Sunku audienciją gauti. — Lenkų intrygos. — Vatikane pas popiežių. — Malonus priėmimas. — Mano memorandumas. — Lietuvių dienos pažadėjimas ir palaiminimas. — Pas kardinolą Gasparri. — Mano vizitas karaliaus šeimai — vyriausioji kliūtis audiencijai gauti. — Iš ambasados sugrįžęs — vistiek, kaip iš Rusijos atkeliavęs. — Pažadėtoji parama per bažnyčias. — Ambasadoriaus Girso patarimas. — Per Šveicariją į Paryžių. — Su Amerikos katalikų atstovais susitikus 47

IV. VĖL PRANCŪZIJOJE

Respublikos prezidentas Raymondas Poincaré. — Jo [illegible]tacija Lietuvos reikaluose. — Pažadėta parama taikos kongrese — Pas parlamento pirmininką Paul de Chanel. — Kap. Daukantas. — Verduno fronto lankymas. — Pas gen. de Castelneau. — Prancūzų žvalgybos metodai. — Prancūzų socializmas 68

V. PER SKANDINAVIJĄ Į PETRAPILĮ

Parlamento delegacijai grįžtant. — Lordo Kitchenerio žuvimas. — Mūšis ties Jutlandu. — Susitikimas su R. Dmovskiu. — Iš Anglijos į Skandinaviją ir Stockholmą. — Pramonininkų vaišės. — H. Fordo taikos komisija. — Per Haparandą ir Torneo. — Delegacijos svarba. — Rusų vyriausybė labai galinga, kad gali sau leisti karo metu karo ministerį teisti. — Petrapilin sugrįžus. — „Naujosios Lietuvos“ puolimas ir d-ro J. Aleknos protestas 76

VI. TREMTINIŲ ŠELPIMO REIKALAI

Šelpimo būklė. — Politiški siekimai. — Kaip organizuojamas šelpimo darbas. — Lietuvių tautos atstovavimo reikalas. — Informavimo darbas. — Konferencijų šaukimo reikalas. — Amerikiečiams lietuviams žodis. — Organizacijų tinklo plėtimas. — Amatų mokyklos ir dirbtuvės. — Pr. Penkaitis, Pr. Kuzma ir A. Vosylius. — Bendrojo lavinimo kursai. — „Žiburio“ mergaičių gimnazija Tambove 92

VII. LIETUVIŲ SUVAŽIAVIMAS

Šelpimo darbo sunkumai. — Lietuvių suvažiavimo sumanymas. — Suvažiavimo prezidiumas. — Pranešimai iš vietų. — Sekcijų sudarymas. — Karšti organizacinės sekcijos debatai. — Rezoliucijų priėmimas 106

VIII. DALYVAVIMAS SPAUDOJE

Bandymai versti. — „Liet. Laikraščio“, „Vilniaus Žinių“, „Aušrinės“, „Pasiuntinio“ ir „Vilties“ bendradarbis. — Kodėl mes prie „Vilties“ dėjomės. — Viltininkų reformatų būrelis. — „Vairo“ leidėjas. — „Lietuvių Balso“ redaktorius - leidėjas. — Kas buvo tasai laikraštis ir kas jame dirbo. — Kokia linkme jis ėjo. — Jo vaidmuo Lietuvos nepriklausomybės idėjos skiepijime. — Liudas Noreika 120

IX. ŽEMAIČIŲ VYSKUPAS PRANCIŠKUS KAREVIČIUS

Jo paskyrimas. — Konsekracija. — Lietuvių kunigų paaukštinimas. — Ingresas ir vyskupo sutikimas. — Nauja era Lietuvos bažnyčiose. — Konfliktas su lenkais. — Vysku-

Pusl.

pas [illegible]je. — Susirūpinimas atgal grįžti. — Į okupuotą Lietuvą sugrįžus. — Kova su okupantais. — Kunigaikštis Isenburgas. — Vyskupo misija pas gen. Hindenburgą ir gen. Ludendorfą Lietuvos nepriklausomybės reikalais. — Pas reichskanclerį grafą Hertlingą. — Vyskupo vaidmuo nepriklausomai Lietuvai pamatus stiprinant. — Jo pakėlimas į Tit. Arkivyskupus. — Vyskupų Paltaroko ir Kuktos konsekracijos išvakarėse 137

X. PETRAPILIO LIETUVIŲ KOLONIJA

Lietuvių ir Žemaičių Labdariškoji draugija. — Lietuvių Savitarpio Pašalpos draugija. — Petrapilio Lietuvių Mažturčių Susišelpimo draugija. — Petrapilio Lietuvių Studentų draugija. — „Fraternitas Lithuanica“. — Petrapilio lietuvių pagalba nukentėjusiems dėl karo 163

XI. KITŲ ORGANIZACIJŲ ŠELPIMO DARBAS

Rygos lietuvių komitetas. — Kijevo lietuvių veikla. — Smolensko komitetas. — Obivatelių komitetas ir jo vaidmuo. Lietuvių šelpimo organizacijos ir gubernatorius P. V. Veriovkinas. — Agronomas Aleksandras Stulginskis 174

XII. KELIONĖ Į AMERIKĄ PER SIBIRĄ

Su kun. J. Žilium Stockholme susitikus. — Sumanymas keliauti į Ameriką. — Iš Berlyno į Petrapilį. — Kun. J. Žilius lanko pabėgėlių šelpimo įstaigas. — Vysk. Pr. Karevičiaus pasirengimas kelionėn. — Sibiro ekspresu su atstovu Antonovu. — Lietuvos autonomija Rusijos ribose. — Joną Yčą susitikus. — Čitos lietuvių pasitikimas. — Lietuvių dainos buretų žemėje. — Biržėnas Mandžūrijos lygumose 190

XII. PO KINUS PASIDAIRIUS — Į JAPONIJĄ

Per Charbiną, Mukdeną, Pekiną. — Pirmieji įspūdžiai. — Šventovių lankymas. — Auka nežinomiems dievams už Lietuvos nepriklausomybę. — Mongolijos kunigaikščio pamaldose. — Rusų ambasadoriaus kunigaikščio Kudaševo parama. — Japoniją pasiekus. — Užtekančios Saulės krašte. — Japonijos tikybos kultas. — Nikko šventyklos aplankymas 207

XIV. RAMIUOJU VANDENYNU

Japoniją apleidus. — Laivas „Shinio Maru“. — Keliauninkų tarpe. — Gaisras laive. — Havajų salas priplaukus. — Honolulu miestas. — Sala Oahu. — Lietuvių šeimoje. Vokiečių karo laivas. — Į San Francisco 221